

דיעות מהפכניות בכללי ההלכה

בהגותו שלרבי שמואל משער אריה
על ספר בית יוסף

רבי שמואל משער אריה, מגדולי חכמי איטליה היה בזמנם שלרמ"ע מפאנו ור' נתנאל טרבוט. שימש רב ודיין בכמה קהילות. גדול בהלכה היה וגדול בקבלה ויד היתה לו בחכמות. בעל עוז-רוח ותקיפות-דעת, מורד בכללי הפסיקה המקובלים ומבקש לחולל מפנה בהלכה, לרחק מוסכמות ולקרר חידושים על פי צרכיה שליהדות. דעתו היתה נתונה גם על חיי החברה, מעמד היהודים בקרב האומות והיחסים שביניהם. רצונו היה להשכיל את העם וליישר את דרכו. דבק במנהג הלועזים שהוא מצאצאיהם, וקורא תגר על המבקשים לבטלו. מחבר ספרים הרבה שלא נדפס מהם דבר, מהם שגשגו בכתובי-יד ומהם שאבדו, ומשום כך כמעט שזכרו נשתכח.

כמה פנים לחיבוריו ואין אנו באים לדבר אלא בפן אחד, במה שיש בחיבורו 'חדושי שמואל', שבו כינס את הגהותיו על ספר 'בית יוסף', חיבורו שלמרן על ארבעה טורים.

השער הראשון: כללי ההלכה

הסמכות העליונה — הבבלי

שמ"א סלל לו דרך משלו בפסיקת ההלכה והעמיד סולם לדרגות שונות שלאבות ההוראה שרק על-פיהם יש לפסוק. ולשם כך כלל כללים חדשים.¹ בראש הסולם — התלמוד הבבלי ובתחתיתו — המדרשים. ספר הזוהר קודם אף למדרשי ההלכה, שכן מחבר המכילתא דרשב"י הוא, לדעתו, מחבר ספר הזוהר.² אחרי חז"ל אין ולא כלום. בהקדמתו לספר אומר שמ"א שמגמתו היא 'להשוות דעת כל חכמי הגמרא בכל מה שאפשר, ולסמוך על הירושלמי במה שלא פורש בבבלי, ואחריו התוספתא במה שלא פורש במשנה'; 'ובכל מקום הולכים אחר סתם משנה נגד התוספתא' (סי' 92); 'ואין למדין הלכה לא מן המשנה ולא מן התוספתא נגד התלמוד' (שם). לתוספתא דרגה גבוהה מן הזוהר ומתחת לספר הזוהר — הספרא ומאחריה מסכת סופרים, ולמטה ממנה שאר המדרשים. 'והעקר פלפול הבבלי'.

1 לדעתו גם כללים המפורשים בגמרא אינם מוחלטים. וכך הוא כותב: 'אין משגיחין בכללים' (104ב).

2 ראה להלן, עמ' קמג.

סמכותם שלחז"ל היא עצומה, דבריהם הם יסוד ההלכה ואין לזוז מהם ימין או שמאל. הבאים אחריהם, כלומר למן רבנן סבוראי ועד האחרונים, אין להם כוח להכריע בדין. לא זו בלבד, אלא גם בדעות שקולות שבגמרא, 'אין להביט לחשבון הפוסקים לקבוע הלכה, שעדין הדבר שקול' (סי' 14). וכל שאינו נזכר בגמרא, אף-על-פי שגדולים אמרוהו אין לקבל דבריהם, כי 'אין לנו אלא דברי חז"ל' (112 ב); 'ואין לך אלא מה שאמרו חכמים' (46 ב). סברה גם אם היא חזקה ואלימה אין בה דיי 'וצריך ראיה לדבר מן הגמרא' (107 א). וטעמו הוא: 'כי איני מאמין בלא ראיה'; דבריהם שלחכמי הגמרא 'מקובלים לכלנו' ואין לחלוק עליהם גם אם יש בידינו ראיה לסתור (151 א). גם דבר שלמדו חז"ל מדרשה, אותו יש לקבל. ואלה הם דבריו:

דכל דבר שלמדו חכמים מדרשה אין לנו אלא מה שאמרו הם ולא להשוותם יותר ממה שאמרו. דאל"כ הרי אנו מחריבין את כל העולם כלו ומדמין דברים זה לזה שלא הסכימו עליהם רבותינו ולא הזהירונו בהם.³

ולא הרי תוקפם שלדברי חכמים כדברים שהם מדאורייתא. כל שהוא מדאורייתא אין להקל בו כלל ועיקר, מה שאין כן מדרבנן. זה הכלל 'שלא לסמוך על א' מן המורים להתיר ... אלא בדרבנן, אבל בדברי תורה מי שיקל בר נידוי הוא' (91 ב). וכן הוא אומר: 'אין לנו אלא מה שאסרה תורה ומה שקבעו לנו התנאי' והאמוראי. והמתמיר יותר מדאי או מיקל לעצמו ומחמיר לאחרים דבריו בטלים ומבוטלים.⁴

וכיצד יש לנהוג בדבר שיש בו מחלוקת בבבלי? שמ"א כולל כלל זה: 'וכל מקום שאני מוצא רב ושמאל ור' יוחנן, שנים מאלו נוטים לדעת אחת, ואין ג' אמוראים חולקים עליהם, ג"ל לפסוק כאלו, הגם שהחולק יהיה בתרא' (129 ב). אמורא יכול לחלוק גם על תנא ובייחוד אם הם שניים, ועל דברי מרן בהלכות גדרים: 'אבל רב אחא משבחא פסק כראבי"ה [רבי אליעזר בן יעקב] דמשנתו קב ונקי⁵ וכו'.' כותב שמ"א: 'אין זה הכרע גמור, כי אין משגיחין בכללים, וגם שיש כח באמורא לחלוק. וכבר הראתיך דהו תרי אמוראי לגבי חד' (104 ב). הכלל שאפשר לפסוק הלכה כ'אם תמצא לומר' שמ"א ממעטו ומגבילו. במה דברים אמורים?

אם הוא כתוב בגמרא בהדיא, שאז נראה שהגמ' תופסתו עקר. אמנם אם האת"ל אינו יוצא אלא מדיוק לשון, אין זה בכלל, הואיל ולא כתבו חכמי הגמ' בפירוש (136 א).⁶

מ ע מ ד מ ש ל י ר ו ש ל מ י ו ש ל ת ו ס פ ת א

אחרי הבבלי יפה כוחו שלירושלמי, אבל כיוון שגם הוא שלאמוראים לא תמיד צריך לדחות את דבריו מפני הבבלי, אלא יש לעיין היטב בדברי התלמודים, אבל בלא פילפול, שמא אין מחלוקת ביניהם ועל כך אומר שמ"א: 'וכן עיקר ודיוק ההלכה מתישב יותר. ובדרך ההיא אין הירושלמי חולק עם הבבלי. וכן ראוי לעשות לעולם, דלמעוטי במחלוקת טפי עדיף' (135 ב).

3 פסקי שמואל, א, כ"י ביהמ"ל בניו-יורק, R1435, דף 80ב.

4 ראה להלן, עמ' רכת.

5 עירובין סב ע"ב.

6 ראה הכלל שמביא ר' מלאכי הכהן: 'שדרך הרמב"ם בחיבורו לפסוק כאם תמצא לומר וכמ"ש מרן ... בכמה וכמה דוכתי ... שכל את"ל הוי כמו פשיטותא ...' (יד מלאכי, ברלין תרי"ב, כללי הרמב"ם סי' יב. דף קכו, ב).

ההלכה שלא נפשטה בבבלי ונפסקה בירושלמי כי אז 'נראה לפסוק כדברי הירושלמי'. ואין לנהוג כך לכתחילה ולהקל. במה הדברים אמורים? במקום 'שהגמרא שלנו לא רצתה לומר לא היתר ולא איסור ואפשר לומר על כל כיוצא בזה הלכה ואין מורין כן'. שמ"א אמר זאת בעניין שנחלקו בו הרמב"ם והרא"ש, הרמב"ם פסק לקולא והרא"ש לחומרא. הוא מצמצם, איפוא, את תוקפו שלכלל הזה ואומר: 'נפקא מינה שהרוצה לסמוך על הרמב"ם יסמוך, אלא שאין להורות כן לשאל לכתחילה, וגם לא לעשות שום הרדפה' למי שרוצה לסמוך עליו בזה'. כלומר גם בדבר שלא נפשט בבבלי לכתחילה אין להורות כירושלמי. הרשות נתונה לבעל ההלכה להסתייע בדברי הרמב"ם להקל כסברת הירושלמי אבל לא לכתחילה. ודבריו אלה שלשמ"א חוזרים לכלל שכתב בהקדמתו שיש לסמוך על הירושלמי רק 'במה שלא פורש בבבלי'. ממילא יוצא שרמב"ם וירושלמי שומעים לירושלמי (סי' 15).

אחרי הירושלמי באה התוספתא. גם כאן דעתו היא שראוי לנו 'לקיימי ולתרוצי התוספתא והירושלמי יחד' (138א). וגם אם אתה עושה זאת אין כוח הירושלמי והתוספתא כאחד יפה לדחות את דברי הבבלי. ובלשונו:

ולאו הוי גובריהו דהני רבב"ש שפיר מגובריה דר' שמעון בירושלמי בסיוע התוספתא... ועכ"פ אפי' יהיו רבנן חולקים נגד רשב"ג, והירושלמי יביא ראיה מדברי רשב"ג, יש לנו לפסוק כמותו אם לא נמצא שהבבלי יחלוק עליו.

אמור מעתה שגם אם התוספתא והירושלמי יפסקו כדברי תנא אחד אין לקבל הכרעתם, אלא אם כן אין הבבלי חולק עליהם.

ואימתי יש לפסוק כתוספתא? שוב אם אין הבבלי חולק עליה. דעת מרן היא שהרמב"ם 'הביא תוספתות שלא נזכרו בגמ' ופוסק כמותן. בא שמ"א אחריו ומיעט: 'ובלבד שלא ימצא מקום בגמ' לחלוק על אותה תוספתא. וכן עקר, שלא לדחות שום תוספתא אלא א"כ [אם כן] מצינו בגמ' לחלוק עליה. וצ"ע' (136א). שמ"א עצמו לא קבע, איפוא, בכלל זה מסמרות.

ספר הזוהר

הדרגה שמתחת לתוספתא הוא ספר הזוהר. לדעתו אין סתירה בין הזוהר לבבלי, וגם כשנראה שהם חלוקים, עיון מעמיק יגלה שאין הדבר כן. מכל מקום יש ליישבם 'אפילו על ידי דוחק' (סי' 1). אם אין דברי הזוהר עולים בקנה אחד עם ההלכה, אין זה אלא משום שיש סוד 'בדבר, לא דברים כפשטן' (סי' 21). במקום שהגמרא והזוהר מסכימים זה עם זה יש לנו לפרש ההלכה כמותו' (סי' 21), כלומר כספר הזוהר. בדברים שהם חלוקים בהם, גוקט שמ"א בכלל 'ר' יהודה ור' שמעון הלכה כר' יהודה. לכן אין להביא ראיה מהזוהר, כי סתם משנה מסייע לר' יהודה' (85ב).

כל שמביא שמ"א בקבלה אינו אלא מספר הזוהר והתיקונים, והוא מבחין הבחנה גמורה בינם לבין המקובלים. שונה עמדתו לגבי 'רעיא מהימנא'. על ספר זה אוחז הוא בכלל: 'וכל דבר שיש לו סמך מן הגמ' הולכי' אחריו אפי' נגד פוסק, כי פלפול הגמ' עקר בידינו, לכן אין להשגיח ברעיא מהימנא'.⁸ סודות שבספר זה לא משה רבינו מסרם והוא מבטל ערכו כליל לגבי ספר הזוהר ומרבה בהוכחות יפות וברורות; עניינים רבים מאוחרים מצויים בו והם

7 ראה מועד קטן טז ע"ב: 'מאי הרדפה... מנדין לאלתר ושונין לאחר ל' ומחרימין לאחר ששים'.
8 ראה גספה, עמ' רלו.

מידי אחד המעתיקים שהיה אחרי תקופת הגאונים. דבריו אלה, שנביאם כאן, מעידים על העזתו, שיש בה ממידתו שלר' משה פרובינצאלי, וחוש הביקורת שלו, שלא רבים בדורו נתברכו בו:

וידוע הוא שברעיא מהימנא ובשאר ספרי הקדמוני' של קבלה יש סודות נפלאים... אלא שנתערבו בקצת החבורים לאורך זמן הגלות, דברי בעלי חידושי' שעירבו לשונות... וכיונו לפרש ולא כיונו יפה בדבריו. וזה אירע ברעיא מהימנא בכמה מקומות, ובפרט בפרשת פנחס. וכן אירע ג"כ קצת בהקדמת הזוהר ובמקצת התיקונים (עמ' רלה). אחת מן ההוכחות היא שמנהג כל נדרי נזכר ברעיא מהימנא. אם הוא קדום כל כך כיצד רב האי גאון, שהיה מקובל גדול ולא היה כמותו בזמנו בעולם, אמר 'שלא ידע ולא שמע דבר זה. ואנחנו שמענוהו עתה מחדש בשם חיבור א' המיוחס למרע"ה. לדעת שמ"א 'נתחדש אותו תיקון ודאי בזמן סוף הגאונים' בקצת מקומות.⁹ לא זו בלבד, אלא שברעיא מהימנא יש דברים 'של מחלוקות שהיו בין הגאונים'. וכיצד ייתכן דבר זה? אלא שעליך לומר שאחד מן התלמידיהם העלים בתוך הגליון,¹⁰ ומשם נטלוהו המעתיקים וקבעוהו בפנים.

הדוגמאות הרבות שהביא שמ"א יש בהן בכדי לבטל כליל את תזקתו של'רעיא מהימנא', ולא רק להסיעו לזמן חיבור ספר הזוהר, אלא לאחרו עד סוף תקופת הגאונים. ברם, אין שמ"א מסיק זאת במפורש. וכל כך למה? ספק משום שביקש שדבריו יתקבלו גם על לב המקובלים ספק ירא לנפשו לערער על הספר שנתקבל באומה כחיבורו שלרשב"י והקנו לו קדושה מיוחדת, וחשש שיארע לו מה שאירע לפניו לר' משה פרוינצאלו, אף הוא איש מנוטבת. חכם זה שדא נרגא בס' הזוהר והוציאו מכלל ספרי תז"ל והפקיע ממנו את קדושתו. בכך עורר נגדו פולמוס גדול. כלום אין זה מסתבר שבשלכך נקט שמ"א בדרך אחרת. ספר הזוהר בקדושתו הוא עומד אבל הרבה עניינים מאוחרים שולבו בו ואותם יש להסיר. אכן, בכל מקום שיביא דברי הזוהר אינו פוסק הלכה כמותו, מלבד אם הוא נזקק לסייעתא לדבריו, כגון בעניין ספירת העומר, שיש למנוע את הנשים מלברך, כאן הוא כותב, שהמברכות 'עוברות על דברי תנא דאורייתא, שהוא רעיא מהימנא' (סי' 190).

1234567

המדרשים

מדרשי ההלכה הם בדרגה נחותה מספר הזוהר. 'ובדינין אין להלך אחר המדרשים' (סי' 45). המנהג להפטיר בשבעתא דנחמא הפטרות מיוחדות נזכר בפסיקתא, אף-על-פי כן בני איטליה לא נהגו בו. שמ"א משבח את מנהגם דווקא, וטעמו הוא שמנהג זה הוא מכלל הדברים 'שלא נזכרו בגמ'... ועושין כדין התלמוד' (סי' 56). הוא דוחה את המנהג שבפורים הילדים מנקשים באבנים או בלוחות עץ, משום שאין 'הולכים אחר המדרשות שלא נזכרו בגמרא' (ב67).

מכאן, מחתימת התלמוד ואילך, אין להורות אפילו לא על-פי רבנן סבוראי והגאונים, ועל אחת כמה וכמה לא על-פי הראשונים והאחרונים, אם יש ראייה לסתור את דבריהם. ואלה דבריו:

שיכול כל חכם וחכם לחלוק כנגד החכמים הקודמים אליו, אם יש לו ראייה לסתור דבריהם, חוץ מחכמי הגמרא, שדבריהם מקובלים לכלנו (א151).

וביתר פירוש:

שאינו לנו לשאת פנים בדין ולומר הלכה כדברי פלו' שהוא גאון, אלא יש לדקדק בהלכה, ומרבנן סבוראי ואילך יכולין אנו לחלוק על דברי חכם, אמנם בראיות (ב78).

הגאונים

על סמכותם שלגאונים יאמר שמ"א דברים אשר יפליאו כל מי שיש לו סיג ושיח בהלכה. הוא נוטל מן הגאונים את מעמדם שקבעוהו הפוסקים, עד כדי כך שיכול שיהיה יפה כוח חכם בזמננו ככוחם שלגאונים: 'וכל מי שיפרש דברי הגמ' על נכון חשוב גאון' (ב125). השוואת מעמדו שלאחרון שבאחרונים ואפילו תלמיד למעמד הגאונים, אתה מוצא גם בדבריו אלה: 'בין גאונים בין תלמיד צריכי' להביא ראיה מוכרחת מהגמרא ויש לפסוק הדין על פי האמת' (סי' 176). ומדיבור הוא בא לכלל מעשה. על דבר שמרן כתב: 'הגאונים כולם אסרוהו וכו', מכריז שמ"א בקול גדול: 'ואני רואה בו היתר גמור' (ב50). כלומר העיקר הוא לברר כיצד הפסק יוצא מן הגמרא ולא חשוב כלל מיהו האומר.

אין לקבל, איפוא, את דברי הגאונים אלא אם כן יסודם בבבלי, וכך הוא כותב: 'גם אני אומר, בכמה דברי' שנמצאו כתובים בשם גאונים, ולא נראה כן מדברי הגמ', שאין לסמוך עליהם' (ב102). וחוזר על כך בפנים אחרות: 'ואני רואה לומר בשום זמן שדברי מקצת גאונים' יהיו כדברי הגמ'. וכמה פעמים הפוסקים חולקים עליהם ומצאו להם מקום מדברי גאונים אחרים. עכ"ז כבוד כל הגאונים יהיה מונח במקומו' (ב82). וחוזר הוא ומסביר עניין זה במקום שמרן כותב, שרשב"א הכריע כדברי הרמב"ם נגד דעת הגאונים 'בראיות ברורות'. שמ"א נאחו בזה כדי לאשש את שיטתו ואומר:

דדברי הגאונים ההם אין להם שורש, ואל תפחד במה שתראה כתוב לפעמים בדברי מקצת פוסקים כתבו הגאונים, שאין הדברים ההם אמורים מפי כל הגאונים אלא מפי ב' או ג', ויש אחרים שקולים כמותם שאינם סוברים כן. אלא מעתה נאבדו רוב ספרי הגאונים (ב125).

ועד כמה העז שמ"א להקל בעניין סמכותם שלגאונים יותר מכל הפוסקים שבאו אחריהם, תימצא למד מדבריו על רב האי גאון, שלדברי שמ"א הוא 'הפוסק ללועזים' (סי' 58) ובעניין שדעתו לא היתה נוחה ממנו הכריז: 'ומי יתן והייתי מדבר עם רב האי גאון ז"ל פה אל פה' (סי' 17). ואין שמ"א מכיר גם בכוחו שלרס"ג. מנהג שבהפטרה שהביא רס"ג, מורה שמ"א, 'שאינו לעשות כן, כי אין לנו אלא מה שאמרו חכמים' (א116).

דומה ששמ"א עצמו חש שהפליג בכך, ובמקומות אחרים שבהם חזר על כלל זה שייסד, הנימוק שרוב כתבי הגאונים אבדו, לא נראה לו שיש בו דיי, והעמיד את דבריו גם על טעם אחר: לא בכל מקום שנאמר דבר בשם הגאונים הכוונה היא באמת להם עצמם. במקום שהכריע מרן כדברי 'רבותינו הגאונים', העיר שמ"א:

גאונים לאו דווקא. וכך תמצא כתוב בקצת דברי פוסקים גאונים במקום רבנים, וכן רבותינו. לכן החזק בפלפול ואל תתיירא מלחלוק עליהם... פעמים רבות תמצא בחבורי אשכנזים גאונים ורבותינו, תקנו רבנו, ואינם אמתיים אלא הם אמורים על רבני זמנם או עירם (ב81, וכיוצא בזה בדף א136).

כלל גדול הוא בידו שלשמ"א על הפוסקים שלאחרי חתימת התלמוד, שלא הרי הכללים שעד זמנם כהרי הכללים שלאחריהם. הכלל הנקוט בידינו על האמוראים 'דמדאביי ואילך

הלכתא כאמוראי בתראי, אין להחילו על הבאים אחריהם, וכי 'האומרים שכלל זה הוא גם בפוסקים, אין לדבריהם שחר וטועים בהוראה, כי אין לפוסקים שייכות עם האמוראים'.
ושמ"א קובע במסמרות כלל חדש שלו שעל-פיו יש לנהוג, והוא: 'הולכים בהם אחר הגדול מחברו ואחרי הרוב' (147א).

רש"י והרמב"ם

רש"י והרמב"ם הם הגדולים שבפוסקים. העמדתו של רש"י כגדול שבגדולי הפוסקים מפליאה שכן רבים מבעלי ההוראה סברו שרש"י הוא פרשן ולא פסקן. ואילו לדעת שמ"א רש"י שקול כנגד הרמב"ם (סי' 23). שני חכמים אלה חשובים בעיניו כרוב האיי גאון, 'וכהם יפה אפי' כנגד רבים, כי מהם ואילך לא תמצא פוסקים שקולים כמותם' (383ב). רק צריך אתה לדייק הרבה בלשונם ולא בדברי שאר הפוסקים 'שלא להשיא כוונתם חוץ מן הדין. אלא שדברי רש"י והרמב"ם צריכים דיוק גדול. וגם בדבריהם אין להוציא כוונתם חוץ מכוונת הילוך דברי הגמרא' (77א).

דומה שאת מעמדם הרם בהלכה קובע שמ"א מן הטעם שרש"י ביחוד וגם הרמב"ם הבינו היטב את דברי הגמרא ושכמותם לא קם, וכיוון שדברי הגמרא הם עיקר, הרי שיש להלך אחריהם. בעניין הכתיב 'ויהי ביום כלת משה' (במדבר ז, א), כותב שמ"א:
אחרי שכתבו רש"י בפירושו ... כדאי הוא לסמוך עליו שלא לפסול הספרים על סמך א' ממאמרי חז"ל, כי דבריהם כדאים לסמוך עליהם בכל שעה, ובפרט במה שהבין רש"י דברי' כפשוטן והביאן בחיבוריו.¹¹

הרי לך הטעם שבשלו העמיד שמ"א את רש"י כראש וראשון בין הפוסקים. ולא זו בלבד, אלא שייפה את כוחם של דברי רש"י אפילו נגד מאמר חז"ל.

ובעניין תפילין, שמלחמת עוז וגבורה נלחם שמ"א באלה שמניחים תפילין כסברת רש"י והרמב"ם וכסברת רבינו תם, הוא כותב בלשון נגידיים: 'והנהגין כרש"י, שהוא מנהג כל העולם, יש להם תשובה ליום הדין ... אבל הנוהגים בב"ז [בשני זוגות], אין להם מה להשיב'.¹² רש"י והרמב"ם היו 'בקיאים בכל סדרי הגמרא, וכל דברי חז"ל לא נעלם מהם דבר ...'.¹³ איך יעמוד שום אדם מגדולי זמננו זה לעשות מעשה ברבים נגדם ... והלואי יבינו האחרונים דבריהם אל נכון.¹⁴

כשרש"י והרמב"ם מכוונים לדבר אחד, הרי שאין הלכה ברורה גדולה מזאת. ואם תמצא דבר שרש"י והרמב"ם הביאוהו ולא נמצא לו מקור בחז"ל, יש להניח שמצאו כך בכתבי הגאונים. ואף אם תאמר שאינו אלא מדעתם, הרי יפה כוחם ככוחם של גאונים. ואלה דבריו: דעתי נוחה בדברי רש"י והרמב"ם ... ודרכי כשאני רואה אלו הב' מכוונים לדעת אחת, לא אשוב מפני כל, כי לעולם אני מוצא בהם טעם וראיה. ואין ספק שאי אפשר שלא מצאו דבריהם בדברי מקצת הגאונים. ועכ"פ כדאים הם בעצמם, כי יש להם כח בהלכות כגאונים.¹⁵

11 להלן, עמ' רלו.

12 שם, עמ' רלט.

13 שם, עמ' רמא.

14 שם, שם.

15 פסקי שמואל, א, כ"י ביהמ"ל R1435, דף 69א.

רבים השיגו על הרמב"ם אבל אין זה אלא משום שלא ירדו לסוף דעתו או שלא הבינו את דבריו. בא שמ"א וביקש לדחות דברי משיגיו. על שיטתו זאת כתב בתשובה אחת שלו. וזה לשונו:

זה דרכי לחזור על כל הצדדים להציל הרמב"ם מיד רודפיו ולהעמיד דבריו כפי מה שיד עיוני משגת, כי הוא מאור עיני ואיני יודע לצאת ולבא בהלכה בלתי ראיית פני סברתו. ובעת אשר אני קורא דבריו, שפתותי נושקות זה את זה מרוב חבה.¹⁶ כיוצא בזה כתב בפסק אחר שלו:

נקוט האי כלל בידך שתצטרך ממנו פעמי' רבות על האשרי והנמשכים לסברותיו ואחרי' שעושים הרמב"ם חולק על הרי"ף בהרבה מקומות, שעל הרוב המעיין לא ימצא כן.¹⁷

וכך גם בהגהותיו על בית יוסף:

ויש לדקדק הרבה בדברי הפוסקים כשאומרים שרש"י או הרמב"ם סוברים כך וכך, כי פעמים הרבה אומרים כן בשמם, והמעייין בדבריהם יפה לא ימצא מקום לומר כן, וכ"ש שלא ימצא הכרח בדבריהם לומר כן (136א).

רבים פירשו את דברי הרמב"ם שלא כמשמעם האמיתי ובכך נכשלו והורו שלא כהלכה. ושמ"א, אף-על-פי שיחיד הוא, יצא נגדם ולא חש לרבים ולגדולים. ואלה דבריו בעניין זה בהלכות מליחה:

אעפ"י שרבים פי' דברי הרמב"ם כן, אין הכרח בדבריו לומר כן. ואדרבה אני מפרש דלא שניא... והגם שהר"ן כתב על דברי רש"י ג"כ לאסור שאר בשר, אין אני רואה דבריו מתפרשים כן, וסברא שלהם היא, והעקר חסר מן הספר כי הגדולים הללו לא אמרו כן, ואין כך במשמעות דבריהם. ונ"ל דרש"י כהרמב"ם... והגם שנמצא כתוב בשם רש"י הפך דברי, אין זה אלא קול בעלמא, ולא נמצא לשון רש"י הפך דברי כלל, ולא לשון הרמב"ם, וגם אין שום הכרע וסמך מהגמ' לפרש אלא כדברי. אדרבה, פשט ההלכה כמותי (86ב).

ועוד יאמר שמ"א שיש שכוונת מפרשי הרמב"ם אינה נהירה:

ולא ידעתי מה היא כוונת דברי מפרשי דבריו, כי כמדומה לי שרבינו [דרך] בדרך אחרת, ואיני רואה לפרש דבריו שלא בדרך זו. וכך הוא במשמעות דבריו אל הפשוט ולפי זה עולים דבריו כהוגן על הלכה בלי קשיא.

והנך רואה שכתבו כי הגאונים אמרו כדבריו, ואח"כ רוצים הפוסקים לחלוק עליו ואני במקומי עומד, לפי שהדין עמי, ופי' דבריו ודברי הגאונים כמו שכתבתי. וגם הראב"ד הקשה על הרמב"ם... אלא שהוא לא הבין דברי הרמב"ם. ולפי דרכי אין כאן קשיא ולא מחלוקת (287).

אין צריך לומר ששמ"א בדק אחרי הראב"ד, גדול המשיגים על הרמב"ם, כדי להציל את הרמב"ם מהשגותיו. דרך-משל בהלכות נידוי הוא כותב: 'איני מודה לו כלל בזה, אלא הטעם שלא שב המנודה בתשובה גמורה. דאל"כ [דאם לא כן] היו מתירין לו' (115ב), ולא נותנים לו לשהות שלוש שנים בנידויו.

השגה שלראב"ד על דברי הרמב"ם (הלכות תשובה ג, ז) שמי שאומר 'שיש שם רבון אחד

16 שם, דף 57א.

17 שם, דף 94א.

שהוא גוף ובעל תמונה' הוא מין, הביאתו לומר דברים קשים נגד הרמב"ם: 'ולמה קרא לזה מין, וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בזה המחשבה לפי מה שראו במקראות, ויותר ממה שראו בדברי האגדות המשבשות את הדעות'. מרן בכסף משנה תמה: 'איך יקרא לאומרים שהוא גוף ובעל תמונה גדולים וטובים ממנו' וסבר שמא הנוסחא היא מוטעית. אף-על-פי כן אין שמ"א יכול לנוח ולשקוט והוא פוגע קשות במי שהרחיב פה ולשון על הרמב"ם:

הגם שתראה מלשון הכסף משנה שלשון הגהת הראב"ד השנייה שבפרק זה היא מוטעית, עכ"פ אין בה ממש, וסכלות הוא להפך בזכות נגד החולקי' על הקבלה אפילו בהבנת פשטי הכתובים, כי בודאי שמי שפי' פסוק א' בלתי נכון בשביל שלא ידע לפרש אע"פ שהוא טועה לא איבד את עולמו. וגם הרמב"ם בודאי שאין חולק על זה, אבל המזיד ומתקשה להתזיק דעתו נגד קבלת חכמי' הרי הוא ככופר, ואין לשום חכם לחזור ולטרוח להפך בזכות איש כזה שאין מקום לזכותו. והתימה גם על בעל הפרדס איך רצה להפך אפי' מעט בזכות הראב"ד בזה הפרט.¹⁸

בידי שמ"א יש עוד כמה כללים חשובים בדברי הרמב"ם בהגהותיו למשנה תורה (הלכות אבלות א, א). ואלה הם:

והרמב"ם אינו אומר דבריו לבטלה ח"ו כי מדקדק הוא בדבריו אלא שצריכי' תלמוד. והיכן מצינו שאר קרובי', מאותו ענין ממש האמור בכהני' ¹⁹ הוא נלמד, שדברי תורה עניים במקום א' ועשירים במקום אחר, והם דבוקים יחד כטבעות בשלשלת, וגמשכים זה עם זה, שכלם ממקור החכמה באו ושרשם אחד, ומעניינם הם למדין זה מזה. וזהו שכתו' משפטי ה' אמת צדקו יחדיו. ואין לתפוש על הרמב"ם מדוע נקט הראיה מפ' ואכלתי, כי נמשך אחר לשון חז"ל, שדבריהם נכונים.²⁰

הרמב"ם ודעת הירושלמי, שומעים לירושלמי (סי' 15). הרמב"ם הלכה כדבריו במשנה תורה ולא בפירוש המשנה, משום שהפירוש הוא תרגום מערבית, וכאומרו: 'ואפשר שפי' המשנה מוטעה בהעתקה [בתרגום]. ולעולם אימא לך שדעת הרמב"ם האמיתית ככתוב בפסקיו. והוא הנכון' (104ב). וכן שאין דרך הרמב"ם 'לערב לשון הקדש עם התרגום' (סי' 23). שמ"א לא פסח גם על תשובות הרמב"ם. התשובות והחיבור שומעים לחיבור. ואלה דבריו:

אני מאמין בפסקי רמב"ם יותר ממה שנמצאו בתשובות בשמו. כי הפסקים נכתבו ביסוד גדול, ושמא התשובות ההם והעדויות ההם באו לידי גדולי' בחזקה שהם שלו, ומאן מוכח (17א).²¹

וביתר הרחבה כתב בתשובתו הארוכה בענין שני זוגות תפילין, שכאן הוא כולל כלל אימתי יש לומר שהנוסחא בהרמב"ם שבידינו היא מוטעית:

והגם שמפרשי הרמב"ם רצו להפך דבריו, באמרו שנמצאו אגרות ותשובות להרמב"ם איפכא, לא ירד בני עמיהם, והסברא חולקת על דבריהם, ויש דרך ישר לפרש ההלכה... ועל הודאי אין לשים טעות בנסחאות הרמב"ם, שהרי גם בה"ג [בעל הלכות גדולות]

18 שם, דף 92א.

19 שמתאבלים, מן הפסוק 'ואכלתי חטאת היום'. ויקרא י, יט.

20 פסקי שמואל, שם, דף 96ב.

21 ועיין מ' בניהו, תשובות שאלות להרמב"ם, ספר זכרון להרב יצחק נסים זצ"ל, סדר שני, ירושלים תשמ"ה, עמ' קצא.

כתב ... וגם דברי הר"ן נוטים לקיים הגרסא. ואותן אגרות או תשובות, אולי לא כתבם הרמב"ם בכך. אדרבה יש להאמין יותר למה שכתב בספר הפסקי' שלו הגדול, ממה שנמצא כתוב בשמו באותן אגרות או תשובות.²²

עמודי ההוראה

ידועה מדתו שלמרן לפסוק על-פי שלושה עמודי ההוראה: הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש, ובמקום שהם חולקים חולקים אחר הרוב. אם שלושה אלה לא גילו דעתם, מרן פוסק כדעת שאר החכמים המפורסמים; גילה דעתו אחד משלושת החכמים ושני החכמים האחרים אינם חולקים עליו ולא גילו דעתם, ראוי לפסוק כמותו. וכלל זה חכמי אשכנז לא קיבלוהו.²²
בא שמ"א ושינה את הכלל. במקום הרי"ף העמיד את רש"י ובמקום הרא"ש העמיד את הרשב"א. כלל זה אתה מוצא בחיבוריו שלשמ"א בכמה מקומות. כגון:
וכל מה שלא הסכימו בו להיתר רש"י, הרמב"ם והרשב"א ביחד, בדיני בדיקת ריאה, אין לסמוך עליו ...²³ ובפרט אם ב' מהם אינם מסכימים לדעת אחת, אין להקל כלל (82א, 83ב).

ויש עוד שוני בין הכלל שטבעו מרן והכלל שלו. סמכותם שלעמודי ההוראה אינה חלה אלא בפירוש דברי הגמרא והבנתם הנכונה. אף הוא מערער על דברי מרן:
למה המחבר הזה תקע עצמו בדבר הלכה על מנהגו לפסוק כתרי לגבי חד מהג' הגדולים, הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש, בדבר ש[ב]פירוש נראה שהגמרא נוטה לדברי היחיד והוא הרמב"ם בזה. וגם הרב המגיד מסכים עמו. ובאמת הרוצה לחלוק עליהם צריך להביא ראיה מן הגמרא, ולא ימצא (48ב).
לא זו בלבד, אלא גם אם שלושת גדולי הפוסקים האלה דבריהם 'מכוונים לדעת אחת, איני רואה להתיר' (89א).

שמ"א מתווה דרכים לבעלי ההוראה שבזמנו ולחכם שסומך תלמידים לרבנות הוא יועץ: ישקול כל מעשיו בחכמה ובתבונה ובדעת. ויהיו תמיד לנגד עיניו ושגורים בפיו דברי הרמב"ם ופי' רש"י, שהם מגדולי הראשונים, ודברי הרשב"א ומהררי"ק [מרן], שהם מגדולי האחרונים. ומלבד שיהיה לו עסק ומשא ומתן בהלכות. לא יקל בדבר של תורה כנגד א' מד' עמודים הללו אם לא יסכימו ג' מהם להיתר, שזה הוא מנהגי. ובדיני ממונות יתנהג כדעת הרוב מבעלי ההוראה, וכן בדרבנן. ובדין מתודש יצרף עמו אחר לכתחילה.²³

שאר הראשונים

עמודי ההוראה הם לבדם הפוסקים שיש ללכת אחריהם ואילו שאר הפוסקים והפרשנים הראשונים לא זו בלבד שאין להתחשב בדעתם, אלא שמ"א אינו חושש לעלוב בהם. על דברי בעלי התוספות יאמר: 'זהם עצמם צריכים ערבים בדבר זה' (סי' 18). ועל ר' אהרן הכהן מלוגיל בעל אורחות חיים, כתב: 'זהמחבר השכיל דעתם והוא הטועה' (סי' 99).

22 ראה הקדמת מרן לבית יוסף; ר' מלאכי הכהן, יד מלאכי, ברלין תרי"ב, כללי מוהריק"א (סי' לח, דף קלד, א), בשם כנסת הגדולה; מור אבי הרב יצחק נסים ע"ה במאמרו ההגהות על שולחן ערוך, קובץ רבי יוסף קארו, 'ירושלים תשכ"ט, עמ' סה; דינסטיג, בקובץ הג"ל, עמ' קעב.
23 דרשות, כ"י אוכספורד 988, דף 265ב.

אין שמ"א עוצר ברוחו ונוקט בלשון שאינה מצוייה כלל לא רק בספרי ההלכה אלא גם בכלל כתביהם שלחכמי ישראל. דברי המרדכי שהביא מרן,²⁴ במעשה 'שאיירע במגנצא, ששחטו פר ונמצאת הסכין פגומה, והורה ריב"ק [ר' יהודה בן קלונימוס] להדיח הדם מן המפרקת', העלתה את חמתו של שמ"א, ודברים כדורבנות כתב נגדו: 'אילו היה בומני בחיים הייתי מנדהו, כי עצם המפרקת רך'²⁵ ואינו נפגם בהולכה והובאה ...' (79א). וכן על מה שכתוב להלן בבית יוסף בשם המרדכי: 'ושמעתי שריב"ק היה רגיל להכות סכין בעץ קודם שהצניעו, ולא זכיתי לשאול את פיו', הוסיף שמ"א לדבר בו נגידים: 'זכות כזה הייתי מבקש לאבדו לכתחלה, כי בורות הוא, וגדולים לא חשבו כדבריו. וכי האי מילתא לא ילמד אדם, ואם למדה יסירנה מלבו' (שם).

שמ"א אינו חת ליאבק עם ראשונים נודעים אם דעתו לא היתה נוחה מפסיקתם. על דברי הרוקח שכתב שבקריאת המגילה אין להפסיק בין פסוק לפסוק, כתב שמ"א: 'ונ"ל שיכול לפסוק בין פסוק לפסוק לכתחלה' (67ב). וכן הוא מטיח דברי עלבונות על מי שסובר שסעודת פורים, אם חל בערב שבת, יש לעשותה מבעוד יום, ואומר: 'היאכל תפל בלי מלח. ונ"ל שיעשה הסעודה מיד אחר חצות, ויזהר שלא לאכול יותר מדאי, שלא יבטל עונג שבת, שהוא מן התורה' (68א). וכן בעניין גניבת הבחורים בפורים שבעל תרומת הדשן התיר, כתב שמ"א 'מנהגים הללו בורות הם' (סי' 95).

כל זה בוויכוחיו עם בעלי ההלכה והקבלה, מה שאין כן בתחומים אחרים. לדעתו רד"ק 'כל מה שדבר ... בדקדוק אין לחלוק עליו כי הכל בשכל' (18א).

ה א ח ר ו נ י מ

אם כך על הראשונים על אחת כמה וכמה על האחרונים. עמם אין לו אפילו וויכוח ודומה שלא יזכיר אלא שניים מן הגדולים ביותר את ר' יוסף קולון ואת ר' משה אלאשקר.²⁶ גם את הרמ"א לא יביא.²⁷

דבריהם שלאחרונים מבטלים שמ"א במחיידי. לדעתו לא זו בלבד שאין הם מוציאים את ההלכה לאורה, אלא שהם מוציאים את הדברים מידי פשוטם. בדיני שותפות כתב: 'שהכל לפי מנהג המדינה הקבוע שם. ואם אין שם מנהג קבוע עומדים על עקר הדין דרבנן, ואין להשגיח בכותבים דיוקים מדעתם להוציא הדברים מפשוטן' (160ב). וכן: 'וכל שאר הדבורים החולקים על זה פיטומי מלין בעלמא נינהו, ואין בהם ממש' (129ב). ועל ר' יוסף קולון שאמר 'דלא קי"ל כרמב"ם והרמב"ן, זעם שמ"א והעיר: 'בא החכם הלז לדחות דברי שנים עמודי גולה בקש. והדבר צריך יישוב ועיון' (161א).

ברי, שמי אשר עם גאונים יחלוק ועוז לו לדחות דברי ראשונים, יהא סבור, שהכוח בידו להכריע בין גדולים. וכך יאמר: 'ואני במקומי עומד לפי שהדין עמי' (87ב). ועוד: ברוך ה' שזיכני לדון מדעתי דברים מסברא, שאח"כ אני מוצא א' מהגדולים נוטה לדעתי. לכן כל הרואה דברי כשהם בנויים על ההלכה, ולא יראה הכרח מן ההלכה לסתור דברי, אל ילעג עליהם, כי שבח לאל גם לי נתן ה', למען חסדו, כח בסברא לפרש ההלכה (90א).

26 ראה דף 103ב.

25 כלומר גמיש.

24 סי' יח, דפוס ווילנא, דף כד, א.

27 מלבד בהלכות מליחה, דף 86ב וכן בדף 93ב. ועיין גם דף 72א ודף 119ב.

כבר נאמר למעלה שש"א התווה דרכים לחכמי דורו כיצד לפסוק הלכה. אם על הראשונים תקיף הוא וסובר שכל בעל הלכה יכול לחלוק עליהם לגבי מורי ההוראה בזמנו הוא מתון. מלבד דבריו, שהובאו לעיל, שכל מי שיכול לברר את ההלכה הוא במעמד שלגאון, אתה מוצא אותו נותן סמכות בידי חכמי הדור להכריע בין הדעות השונות שלפוסקים נודעים. כגון: ואין לנו דברי הרא"ש עקר בזה, הואיל ורמב"ם ור"ש חולקי' עליו. ומשה [הרמב"ם] קבל תורה מסיני, הילכך כל א' יכול לומר ק"ל [קים לי] כפלו' גאון. ובפרט עכשו שנפסקו שלשלת הקבלה. וכ"ש אם הוא דבר שהורה זקן. וגם אנו יכולין לומר דעתנו, שגם אבותינו עמדו על הר סיני.²⁸

ובדרשה שדרש על סמיכת חכם, כתב:

בזמננו זה שההוראה יוצאה מפ" הפוסקים, כי אין בהוראה כ"כ חשש טעות כמו שהיה מקודם, כי לא היו יודעי' פסק ההלכה עד שיבאו לשאול מפ" הרב. ועכשו כל מי שבקי בפלפול ההלכה ויודע לשאת ולתת בה, יכול להורות מפ" פוסק אפי' בפני גדול, דהוי כגדול, שהרי הוא מורה מפ" גדול, והוא הפוסק.²⁹

ש"א יוצא חוצץ, בפסק שלו בעניין התפילין, נגד החכמים שמבקשים לצאת ידי חובת כל הדיעות, ונביא לשון אחד מדבריו: 'כשיש מחלוקת בין החכמים בדבר מה, מי שהוא חכם ויודע, יטרח בעצמו להוציא הדין לאמיתו ולא ינהוג כדברי השני דעות'.³⁰ חילוקי הדיעות הם בחינת 'גזרה מן השמים' ועלינו לקבלה:

דעו נא וראו כי הגדולים אשר אני מפרש דבריהם, ראו אור בהלכה, וכדאי הם ללמד עליהם זכות, ואין צדיק בארץ ישולם בכל דבריו, כי גזרה היא מן השמים שיהיה זה מטמא וזה מטהר, זה אוסר וזה מתיר, זה מחייב וזה מזכה, משום יגדיל תורה ויאדיר.³¹

יחסו למרן ולספרו בית יוסף

מכאן אנו באים ליחסו שלש"א למרן ולחיבורו בית יוסף. בעיני ש"א היה מרן הגדול שבדור, הוא אחד מארבעה עמודי ההוראה, רש"י והרמב"ם מהראשונים והרשב"א ומרן מן האחרונים.³² ובבואו להגדיר מיהו 'אדם המפורסם לרבים' יאמר: 'שחכמי דורו מתיראים ממנו לרוב חכמתו, כמו הרמב"ם בדורו והרשב"א ומתיר קארו ז"ל וכיוצא. נ"ל דהוי דינו כמומחה לרבים' (119א). אבל כשם שאין הוא ירא לחלוק על ראשונים כך אין הוא נרתע מלהשיג על מרן השגות קשות ובלשון בוטה כמדקרות הרב.

הטעם שש"א כתב הגהותיו בס' בית יוסף מפורש בהקדמה. לדבריו הוא חיברן 'דרך העברה בלבד על הבית יוסף, לציינן אצלי ציונים וסימנים, לחבר עליהם פסקים ושאלות ותשובות בראיות' וקיווה 'כי לימים הבאים ... אוסיף עליהם וארחיב הראיות'. ברי, שידע שאם לא יבסס את דבריו וינמק את דעתו, לא יתקבלו דבריו. אכן, משאלתו זו עלתה בידו. הוא חיבר ספר 'פסקי שמואל' ששלושה חלקים ממנו נשתמרו. בכמה נושאים גדולים וחשובים שעסק בהם בהגהותיו כתב עליהם פסקים ויש מהם ארוכים ביותר, כגון בענייני תפילין. וראה לשונות אלה: 'ברוך ה' שהזמין לי מרגלית זו בתחילת ס' חידושי על הבית יוסף, והוספתי

28 פרדס, כ"י ביהמ"ל בני-יורק R1435, דף 225ב.

30 לחלן, עמ' רלה.

29 כ"י אוכספורד 988, דף 265ב.

32 ראה למעלה, עמ' קמט.

31 פסקי שמואל, א, דף 63ב. וראה דבריו בעמ' קצא.

בכאן טוב טעם ודעת, כי לשם לא כתבתי אלא ראשי פרקי' והערות'.³³ כיוצא בזה כתב בחי' דושי' בעניין ירושת הבת: 'ואעפ"י שמתוך הדברים הכתובים בפנים יש ללמוד דרכים אחרים, כבר מצאתי מקום ללמוד כדברי. ואין זה מקום ראיתי אלא הערות בלבד אל המבין' (1134); כשהוא מקצר ואינו מביא את הדיעות השונות הוא כותב: 'יש פירושים אחרים בדבר' (1104).

הערותיו מהן קצרות בתכלית ומהן גדולות עד כדי פרק שלם. שמ"א עיין בכל פרט ופרט, בדק את המקורות, השווה את הנוסחאות, פירש דברים סתומים וביאר לשונות הפוסקים בדרך משלו. בדרך כלל הוסיף מנהגי הלועזים, הם האיטלקים הוותיקים, שהיו תביבים עליו מאד. הוא משחזר את סכינו לפגוע בכל שנוהג במנהגים שלדעתו הם שלטעות, ובסברות שלא נראו לו. וגם על מנהג וותיקים, כגון שתי ברכות לתפילין, הוא כותב שאינו אלא מנהג בורות ומנהג בטעות.

שמ"א בדק את הלשונות שהובאו בבית יוסף מן התלמוד, מן הזוהר ומספרי הפוסקים, ובכמה מקומות העיר שאינם מדויקים או שלשונות אלו אינם נמצאים כלל ועל-פי זה דוחה הוראה שלמרן. כגון מרן מביא לשון זה: 'רב צלי של שבת במוצאי שבת וכו'. כותב שמ"א: 'איני מאמין שיש נסחא, אלא רב צלי של מוצאי שבת בשבת, אלא איפכא לא'. משום כך כותב שמ"א 'איני מודה גם בדין' ³⁴ (1168). הוא גם מצא נוסחאות בלתי נכונות בזוהר וכותב: 'לא מצאתי לשון זה אבל כיוצא בזה מצאתי' (סי' 8).

פירושים שלמרן לדברי ראשונים, יש ששמ"א חולק עליהם. מרן כתב: 'וכן נראה מדברי הרמב"ם', שמ"א השיג עליו: 'אומר אני שיש בכאן דברים שאינם עיקר, ודעתי שאין כוונת הרמב"ם כך ולא דעת בעל הטורים' (1167). ואינו מנמק את דבריו.

אף הוא כולל כללים בבית יוסף ובשולחן ערוך. כגון: 'מה שלא נתבאר דעת שנים מעמודי ההוראה, 'מהר"ק יהיה לי לעינים' (1182?). ושוב אתה למד על גדולתו שלמרן בעיניו. דין שהובא בהרמב"ם ואין מרן מביאו, תמהה עליו שמ"א: 'למה לא הזכיר זה בפסקיו בש"ע, כי נראה שגם הוא מודה בדין זה'. כלומר בכל מקום שמרן סבר כהרמב"ם הורה זאת הלכה למעשה בשולחן ערוך, והרי זה יוצא מן הכלל. ועל כך כותב שמ"א: 'והוא כלל גדול' (1163). לעומת זאת אם אתה מוצא שמרן לא מביא דין מסוים בבית יוסף, אין לסבור שזו השמטה או שנעלם הדבר ממנו, אלא צריך אתה לעיין היטב בדבריו, כי אז תמצא שאותו פרט אינו נזכר משום שישנו בכלל. וזה לשונו בהלכות שופר:

והמחבר בב"י לא הזכיר דין אם יש לו של איל פשוט ושל שאר מינים כפוף, איזה מהם קודם, דסבירא ליה דשל איל לעולם כפוף, כמבואר בדבריו למעיין בהם כל הצורך (1161).

במקומות שנראה כי מרן חולק על דעת אחד הפוסקים, שמ"א לשיטתו מדייק בדבריו ומפרשם ומראה שאינם חולקים. ואלה דבריו:

נ"ל שהחכם המגיד ומהר"ק ז"ל אינם חולקים בהבנת דברי הרמב"ם בזה, אלא שמהר"ק הוסיף לפרש דבריו והם דברים כדאים לו ונכונים (1138).

כיוצא בזה, שמ"א משבח את מרן כשהוא מאושש את דברי הרמב"ם, ואומר: 'שפתים ישק

33 פסקי שמואל, חלק ב, כ"י קויפמן 102, עמ' 13.

34 הנוסח שלפנינו הוא: 'רב צלי של שבת בערב שבת, רבי יאשיה מצלי של מוצאי שבת בשבת' (ברכות כז, ב).

המחבר הזה שנתן טעם נכון לדברי הרמב"ם הנכונים' (80ב); 'ויפה דקדק להבין דבר מתוך דבר' (66ב); 'זה נ"ל פירוש הגון בהלכה' (14ב).

כשיש מחלוקת בין הפוסקים ומרן מכריע כדברי אחד מהם, לדעת שמ"א אין דיי בכך ויש להתחשב גם בדעת האחרים, אף-על-פי שלמעשה דבריו נראים לו עצמו. בשאלה אם יש להקדים תלמיד חכם לכהן בעלייה לתורה, סובר מרן כדעת הרשב"א 'דרב מובהק הוא וגם הרמב"ם עמו'. על כך כותב שמ"א:

ועם כי החכם קארו כל דבריו בהשכל, וישיב הדברים על המנהג, עכ"ז [עם כל זה] החכמים האחרים לאו קטלי קני באגמא (סנהדרין ל ע"א) בינהו וראויים הם שפעם אחת בשנה נעשה מעשה כדבריהם [לחתן תורה], כדין שבת בראשית, ולא יהיה צריך החכם לקנות הקריאה, כי מן הדין ראוייה לו (25א).

ועוד כיוצא בזה: 'ודעתי נוחה בפסק המחבר בבית יוסף, אלא שעדיין לא למדו לי מן השמים הכרח לסתור דברי החולקים, שיש פנים לכאן ולכאן' (סי' 91). לעומת זאת פעמים שהוא עצמו אומר: 'וכן עקר ואין לסמוך על החולקים' (61ב).

גם אם הסברה נכונה אין בזה דיי ויש לחפש לה ראייה. וכאומרו: 'ונראין דבריו וראיה אין בידי, כי דברי טעם הם וסברא בלבד, לא ראיתי בו לדברי חכמי הגמרא כלום' (18ב). וכן: 'כל זה מסברא וצריך ראיה לדבר מן הגמרא, כי איני מאמין בלא ראיה' (107א). אכן זוהי שיטתו: 'לכל אני מצריך ראיה או סמך' (138ב). ויש שהוא כותב בסתם: 'סברא נכונה היא שסובר הב"י' (61ב); 'וכן עקר' (שם).

כנגד דברי השבח על מרן אתה מוצא בדברי שמ"א השגות בלשון בוטה וחריפה, ואין הוא מרפה ממנו את שבט ביקורתו, עד שנראה שהוא שם עצמו פוסק מעליו. משל לא היו אלה אלא שני אנשים שונים, האחד גדול בדור שיש ללכת אחרי דבריו והשני מחבר ככל המחברים שנגדם הוא משחזיז את סכיננו. הוא מטיח בפניו אשמה שאומר דברים שלא ככתוב. ובלשונו: 'לא ידעתי מניין לו למחבר זה לומר מה שאמר בשם הרמב"ם ... המחבר הזה לא הביא הלשון כהלכתו' (116ב). כלומר מתוך שלא דיקדק להביא לשון הרמב"ם במקורו הסיק בשם הרמב"ם דבר שלא אמרו.

שמ"א יוצא נגד הכללות שיש בהן כדי להטעות ולהסיק מסקנות לא נכונות. על דברי מרן 'וכן הנהיגו רב נטרונאי ורב עמרם ושאר גאונים', כותב שמ"א: 'לא כלם ולא רובם תקנו כן' (14ב).

שמ"א תופש על מרן שפוסק בלא להביא ראיה לדבריו: 'ואין לדברים הללו ראיה, אדרבה איפכא מסתברא' (141א); 'אין דבריו נראין לי כלל וח"ו להורות כן' (127ב); 'ואין זה נכון בעיני ... דבר זה יורה תלמיד בפני רבו לכבוד שם שמים' (67א). גם לשונות אלו אתה מוצא לרוב בהשגותיו: 'אין זה כלום' (141א); 'אין זה נכון' (סי' 56); 'איני רואה שורש בזה' (84ב); 'איני יודע מה בא ללמדנו' (83ב).

הגהות שמ"א על השולחן הערוך הן יותר מועטות ויותר מצומצמות, ואין בהן הלשונות הקשים ששילח במרן בבית יוסף. גם בהן אתה מוצא כללים: 'הלועזים נמשכים אחר מהררי"ק [מרן] יותר מן הגהות רבינו איסרלה, ודעתי כמותו אם לא אפרש כדעת הרב האשכנזי' (72א); 'שבדיני הטמנה [בשבת], אני תופס עקר להחמיר במקום שהקאר"ו מחמיר, ולחוש במקום שמהר"ם איסרלה מחמיר, אבל לא להקל כמותו' (119ב).³⁵

35 וכן הוא כותב: 'פסקתי הלכה כדברי הקאר"ו' (71א). אף בהגהות לשולחן הערוך מתקן שמ"א את לשון מרן. ראה עמ' 121א.

מיקל או מחמיר

נפנה עתה לשאלה אם היה שמ"א מיקל או מחמיר.³⁶ לו היינו דנים על-פי הכללים שכלל ומדבריו שהובאו למעלה, צריכים היינו לומר שהוא מיקל, ואולי גדול שבמקילים. דומה, שבטמם תימצא לנו תשובה לשאלה הזאת, ראוי לעיין בעוד כמה עניינים שיש בהם משום קולא ושיש בהם משום חומרא.

כבר מצאנו דבר שהגאונים אסרוהו ושמ"א הביע דעתו בעוז שהוא 'רואה בו היתר גמור' (50ב). אם כך נגד גאונים בשאר רבנים לא כל שכן? שמ"א סוגר בעד המחמירים בתובעו מהם דבר שאין בכוחם לעשותו. דרך-משל בדיני חנוכה כתב: 'והמחמיר לברך, צריך להביא סמך מדברי רבותינו, דאם לא כן לעולם אימא לך דאין לנו אלא מה שאמרו' (67א). כיוצא בדברים אלה: 'והמקל לא הפסיד, כי אין לפוסקים לעשות עצמם ב"ד של ע"א, לעשות סייגים וגזרות כאלו שלא עלו בדעת חכמי הגמרא' (סי' 61).

פעמים רבות הוא נוקט בלשון זה נגד המחמירים: 'ואם יחמיר יותר מזה אינה חומרא ואין בה כלום' (86א); 'נמצא החמרא קולא' (סי' 59); 'והמחמיר יותר מכאן עליו להביא ראיה' (87ב). ובלשון שיש בה משום עלבון: 'והמחמיר משים תקלה בפני הבריות, ולא עוד אלא שאין מקום לחמתו, והיא חמורות' (סי' 59). וכן הוא אומר: 'ואין לנו לעשות חששים, ובפרט בדברים רחוקים כאלו' (שם).

ובעניין החשש משום מראית העין, יכתוב: 'ואם חכמים לא חששו למראית העין אנו למה נחוש לו' (78ב). נגד הדיעה שאין לאפות מצות 'מיום הששי מפני מראית העין', משלה שמ"א את היציו ומכריז: 'בורכתא היא. אין לנו אלא דברי חכמים, תורה צוה לנו משה, שבח לאל כל מי ששמו ישראל אין אנו חושדין אותו' (51א).

בעניין הברכה שהשמחה במעונו בשבע הברכות, יוצא הוא נגד הסמ"ג ומבטל את הדיעה 'שעכשו ערבה כל שמחה', ואומר: 'אנחנו למה נהיה חכמים יותר מחכמי הגמרא' (סי' 166). כן אתה מוצא ששמ"א משיב על דברי מרן: 'וכל מי שמכשיר זה נראה בייני כמוציא לעז ע"ד חכמים'; 'אין דבריו נוחים בעיני ודברי חכמים אינם צריכים חזק, וכבר התירו גדולים ואין כאן לעז כי הם אמרו והם אמרו' (84א).

ויש ששמ"א מתחבט בין קולא לחומרא. בעניין היתר עגונה כתב: 'וצ"ע כי זאת ההלכה מן הגמ' היא, ואין השכל עומד עליה, והיא קשה ההבנה'. ועל דברי בית יוסף 'וכל הגס לבו בהוראה להתיר אשה וכו'' מעיר שמ"א: 'יפה אמר, אלא שבדברים כאלו המורה לא יורה לא היתר ולא איסור, שהרי יש מקום להתיר אלא שאינו ברור' (127ב). כן הוא מחמיר בדבר שלא נתבררה לו דעת בעלי הלכה גדולים. וכאמרו: 'רואה אני להחמיר עד שיתברר אצלי הדבר אם יש לנו לסמוך על ר"ת בזה. מיהו דעתי נוטה לדבריו וכך היא דעת הרמב"ן' (87ב). כאן הוא אינו סומך על דעתו ולא מסתפק בהוראת כמה מגדולי הפוסקים.

החומרות שאתה מוצא אצלו אינן פחותות מן הקולות. וגם בעניין זה כלל שמ"א כללים: 'כל דבר שלא נזכר בגמרא ויש מי שמחמיר בו, יש לחוש לדבריו אם יש טעם לדבריו, ואפילו שרבים חולקים עליו. כי אם יעמדו חכמי הדור למנין אולי יהיו המחמירים רבים' (84א). ועוד כלל: 'וכל דבר שיש בו פרישות בביטולו ואינו לצורך גדול בקיומו, יש להחמיר' (סי' 118). וכן יש לחוש אל המחמירים במה דליכא קפידא' (סי' 3).

36 ראה למעלה, עמ' קמב ולהלן, עמ' קעג.

מחמיר הוא באיסורים, בדיני שחיטה ותערובות: 'ואין להקל בדבר של איסור כרת. וגוער' במי שירצה לסמוך על המתיר ומענישים אותו' (91ב). וכן בדין מסוכנת, אם יש להתירה על-פי סימנים, שכמה מן הגאונים לא התירוה ומרן כתב שאין זה 'אלא מדת חסידות'. דעת שמ"א היא ש'מנהג חסידות כזה ינהג כל אדם, כי במסוכנת קרוב הדבר שיהיה שם איזה ספק' (78ב).

שמ"א דורך, איפוא, בדרכו שלרבינו יונה, שאמר: 'העד בעם ויזהרו בתורת השחיטה', וכותב שדבריו 'ראויים להכתב בזהב, ושיהיו תמיד לנגד עינינו כי הם מלאים יראת שמים' (79א).

גם בהלכות אחרות איננו מיקל ואתה מוצאו כותב: 'ולי נראה שיש לחוש והמיקל חייב גידוי' (124א). וכן: 'בעל נפש יחוש לעצמו' (100א); 'והמחמיר בזה יפה עושה'. ובכל מקום אם הקולא איננה מבונה על יסודות מוצקים: 'ואין לשמוע אל המקילים ועושים דקדוקים של הבל' (סי' 62). בעניין קריאת המגילה, שאנוס יכול לשמוע קריאתה מבעוד יום, כותב שמ"א: 'ודבר חדש הוא זה. לא כך דעת הגדולים הקדמונים. וצריך להחמיר בשביל הברכות' (68א). מלשונות אלה, שהובאו למעלה, נמצא אתה למד שאין אתה יכול לכלול את שמ"א עם המקילים או המחמירים. הוא מיקל מאין כמוהו, ולדעתו אין זו קולא אלא שורת הדין שהאמת טבועה בחותמה. כלומר שמירה על רוחה ומקוריותה שלהלכה בלי תוספת ומגרעת, כדי שלא להטות אותה לצדדין. הוא מחמיר מאין כמוהו וחסיד, אבל עולם החסידות, שמטבעו כונס לעצמו חומרות וסייגים ונוהגים שלפנים משורת הדין, לחוד, ועולם ההלכה לחוד ולדידו יש קו מפריד ומבדיל ביניהם, שאם לא, לא יעלה בידך זה ולא יעלה בידך זה.

דרכו סלולה בפניו ומבונה על יסודות מוצקים. על-פי הגמרא יש לנהוג בין לקולא ובין לחומרא. אם הקולא אינה מבוססת ונלמדה מדיקדוקים של הבל, הרי יש להחמיר; בדברים שאין מהם נזק ומקובלים הם יש לחוש להם. כלומר, הרוצה להחמיר רשאי והמיקל לא ייחשב לטועה. ויש שהוא מטה את הכף לחומרא משום ש'נתמעטו היודעים ומדמים מלתא למלתא ויבואו עמי הארצות והנשים להקל' (סי' 53). דברים שאינם אסורים מן התורה מותר לעשותם, אבל אם לפי רוח התורה ורוח היהדות, המוסר והצניעות הם מגונים, ראוי להימנע מהם. כגון, אדם רשאי לזנות עם אשתו 'שעל-פי התורה ממש כל העושה פועל מגונה כזה ... שאין דעת קונו נוחה הימנו, ולא דעת רבותינו ז"ל וגם פוגם הוא את עצמו ... כי הוא מביא על עצמו רוח הטומאה' (סי' 165). שמ"א אינו מסתפק באמירה זו, אלא מקדים לכך מצע נפלא שבו הוא מסביר על שום מה אסרו חכמים דברים שאין בהם משום איסור מן התורה (126א).

מתנינתו פוקעת לגבי איסור כרת, שחיטה וטרפויות, וברכות לבטלה. באלה לא זו בלבד שהוא מחמיר, אלא שמחייב את המיקל גידוי.

הוא מיקל בכל מנהג שלא נראה בעיניו מבוסס או שהונהג בטעות, ואפילו אם גדולים אמרוהו, 'ואלו הגדולים טעו טעות גדול בהוראה. וקבלה בידי שכל המחמיר הרבה במה שאינו צריך יהיה מיקל בדבר שצריך להחמיר' (סי' 13). הוא מבטל מה שהוא בגדר חסידות שטות. בענייני רפואה וחשש סכנה הוא מיקל מאד ויוצא חוצץ נגד הסוברים, שהרופא לא יכול למשש לאשה את הדופק ולטפל בה, ואומר: 'ולא יהיה מאותם שנקראו חסידים שוטים לאבד נפשות או להתעצל בפקות נפש' (סי' 131). על המנהג לאפות 'המצות של מצוה גדולות שיספיקו לסעודת ימים ראשונים', יאמר: 'חלילה לנו לחסידיות כאלו, שמא מתוך גדלן יבואו לידי חימוץ' (51א). בגדר זה הם גם אלה שאינם נוהגים לחלוץ את התפילין בערבית. עליהם הוא

קורא מתחכמים ועוברים על דברי הפוסקים (סי' 11) וכן הממששים בתפילין (סי' 10). על המתחכמים ועומדים על שני הסעיפים בעניין הנחת תפילין בחול המועד יאמר 'כי זה מנהג כסילים שאין להם לב להבחין' (סי' 12).

שמ"א לא אחז, איפוא, באחת משתי הדרכים הללו ולא היו אצלו כתפישת חיים, שיטה או גטיית-לב, אלא אחז בזה ובזה, והכל לפי העניין ועל-פי כללי ההלכה שכלל ויסד. הוא קובל על הנוהגים לפי שיטה אחת, בכל מקום להחמיר, ומוציא את קצפו על דרך האשכנזים 'שלעולם הם מחמירים על עצמם, ואין מדקדקין בדין אלא להחמיר כבית שמאי דגזרי מילי טובא' (51א). ופלא הוא, כיצד אמר דבר לפני כארבע מאות שנה, שנשמע גם בימינו.

אה"ח 1234567

השער השני: מנהגים והנהגות קהל

[כאן]

מנהגים שאינם בספרות חז"ל יש לבטלם

שמ"א מבטל, איפוא, מנהגים שאין להם יסוד בגמרא וגם מנהגים שההמון עשוי לטעות בהם. ואין משגיחין על מנהג שהוא שלא כדין ומנהג בהפוך אותיות גיהנם' (ב65), כמאמר רבינו תם.³⁷ הוא מבחין בטיבו שלמנהג. יש מנהגים שהוא מבקש לעוקרם בחמת זעם. כגון: 'והמתקני' תקנות שלא נזכרו בגמרא צריכי' לדקדק אחריהם הרבה, כי מי יבא אחריהם לתקן ולא יהיו דבריו צריכים איזה תיקון' (סי' 2). ויש באמירה נעימה, כגון: 'והדברים שלא נזכרו בדברי רבותינו אין לעשותם קבע ... אלא יש לדקדק לעשותם כדין וכשורה, אלא שאין לגעור בנהגים ע"פ המנהג הואיל וכוונתם לשמים, כי אם יש ללמדם בנחת ובדברים טובים למען ישמעו לנו, ועליהם מוטל לשמוע לדברי הגדולים מהם' (א18).

שמ"א פוסק ש'אין לקהל לעכב ביד החבר עיר³⁸ להחזיר תורה ליושנה, למנהגי קדמונו על פי הדרך של חכמי הגמ' (סי' 88). אבל הדבר צריך להיעשות ברצון הקהל. במה דברים אמורים? בבית כנסת שלפירטי אבל בבית כנסת שלציבור אי-אפשר לשנות המנהג אלא ברוב של שני שלישים (סי' 88).

אם אין למנהג 'סמך בדברי קדמונים', אף-על-פי שהוא מנהג ותיקין ומקובל בכל קהילות ישראל, אין שמ"א נע ולא זע מלהפקיע ממנו את חזקתו. מטעם זה אינו מקנה חשיבות למנהג שבשמחת תורה מעלים לתורה חתן תורה וחתן בראשית ואומר: 'ואותם שלא ינהגו כן לא יפסידו. אלא שבאמת נמצא כתוב שעושים סעודה לגמרה של תורה. ונ"ל שיש לנהוג שהמתחיל בשנה אחת 'יגמור גם כן. וזה הפך מנהגנו' (א25). ועל המנהג שהביא מרן בשם האגור שבבילי שני שלפסח עושים כסדר ליל ראשון, מלגלג שמ"א ואומר 'אין צורך בחסיד כזה, דכל עצמו מספק' (סי' 65).

שמ"א שחסיד היה ומקובל היה סלד מדרכיהם שלמרבים בתעניות ודיבר בגנותם. על תענית בה"ב כתב דברים קשים אלה:

תקנה זו לא נתחזרה בעיני ולא נזכרה בגמ' ואי אפשרי בה. אדרבה אסור. ומצינו לעולם החכמים בורחים מן התעניות ... שהמתענים עברה בידם ... ואין ספק אצלי שגם האוכל ושותה, ומכוין שיהא בריא לעבודת ה', ויהיה זהיר לברך קודם הנאתו למען לא יהיה כח הקליפות על המאכל ההוא, הרי הוא עובד את ה'. וכך ראוי לעשות (סי' 39). לא אמר דיי בכך וחזר וכתב: 'והמתענים כל יום בה"ב לא יפה הם עושים. ודיינו מה שאסרה תורה. ויותר מצוה היא לאכול ולברך ברכת המזון בכוונה' (א73). הוא מביא את הנהגים להתענות בכל שנה מ"ז בתמוז עד תשעה באב מדרכם, וכותב: 'ת"ח לא ינהוג חסידות כזה, שלא יפסיד מאור העינים, כי עבירה תחשב לו, ואי אפשר שלא יתבטל שעה אחת מהלימוד בשביל כך, ונמצא שכרו יוצא בהפסדו, ולא עוד אלא שיפסיד יותר' (א59).

37 שלטי גבורים למרדכי גיטין סי' תמד. ראה א"א אורבך, בעלי התוספות, תש"מ, עמ' 80.

38 רב הקהל, מרביץ תורה. ראה ברכות ל ע"א ובערוך ערך חבר.

התענית בעשרת ימי תשובה גם היא אינה חשובה, כי אפשר להרבות במעשים טובים שהם יותר מתענית, ובפרט בדור הזה שמתבטלים מן הלימוד ומן העסקים' (סי' 82). ועל 'מנהגו של הריב"ם שהיה צם כל יום א' עד הלילה, יען שלא רצה ליהנות משל אחרים' ולקבל מהם סעודת הבראה,³⁹ העיר שמ"א: 'אין זה חסידות, כי הוא מבטל תקנת חכמים' (116ב).

מנהגי התפילה גם הם אינם קבועים במסמרות. שלא כסברה 'שאין לשום אדם לשנות נוסח התפלה', והכוונה כנראה להאר"י, דעת שמ"א היא: 'כי בצבור שרי, כגון לועז עם האשכנזים וספרדים והם עמו. ודעתי נוחה בשלי' (סי' 37). אף הוא יוצא נגד המנהג ביום התענית להאריך בתחנונים בברכת סלח לנו, 'כי הרוב אינם יודעים מה הם אומרים' (סי' 38). וכן בסליחות 'אין להחמיר על הקהל יותר מדאי כשאומרים התחנונים' (סי' 79). גם אינו מסכים עם אלה שמאריכים בשבחי המקום בפיוט ולדעתו מוטב שיקראו בתנ"ך 'דרך ספור' (סי' 36). אף הוא נהג לקצר בתפילתו 'ולהאריך בלימוד'.

דעתו היתה נתונה גם על ההתנאות בתפילה. הוא יוצא חוצץ נגד הנוהגים 'לתת קולות גדולות' וגורמים שיתלוצצו עליהם ולדידו 'הם כבועטים באדון העולם ח"ו'. ומשיא להם עצה להרים 'קצת הקול לעורר הכוונה והלבבות' (סי' 31). על הנוהגים להתנועע בתפילה על-פי דברי אבודרהם, הוא קורא להם, 'שלא ירחיקו יותר מדאי, שיבואו חבריות להלעיג עליהם או שיראו כמהתלים ח"ו' (71ב).

מנהג הלועזים

שמ"א קינא את קנאת מנהג הלועזים,⁴⁰ הוא המנהג האיטלקי הקדום, ולרוב הוא דוחה מנהגים אחרים מפניו. בשאלה השנויה במחלוקת והיא בעלת חשיבות מרובה, אם יש להניח תפילין בחול המועד, פוסק שמ"א נגד דעת הרמב"ם וסומך על דברי הזוהר, משום שמנהג הלועזים הוא שאין להניח תפילין (סי' 12). רק במקרים מעטים אינו תומך ידו במנהג הלועזים. וכך הוא אומר: 'ובאמת בכל המנהגים של הלועזים לא נמצא כי אם דבר טוב, חוץ מזה [להגביה את ספר התורה]. ואולי לא נהגו כן מפני שלא נזכר בגמרא, או שהם סבורים שזו עבירה וזלזול אצל הספר' ⁴¹ (24ב). ולהלן 'שבח את הלועזים'.

שמ"א תמך גם את יתידות המנהג הלועזי בעניין ההפטרה בשבעה דנחמתא (סי' 56), ועל שאין הם מכריזים על התענית בשבת שלפניה ⁴² (סי' 57, 73). ובעניין אמירת כתר 'בכל תפלה ותפלה' הריהו אומר 'ונכון מנהגנו ואין לשנות' ⁴³ (סי' 7).

מנהג הלועזים לומר מזמור קודם ברכת המוציא וקודם ברכת המזון, לדעתו 'מנהג יפה הוא עד מאד ואין להקל בו' (סי' 43). וכן גם סדר אמירת הסליחות (סי' 79). הלועזים לא

39 יורה דעה סי' שעה, דפוס ווילנא, דף שיב, א, ד"ה והמרדכי.

40 על הפולמוסים בעניין מנהג הלועזים, בין אלה שדרשו לקיימו לבין אלה שרצו לשנותו, ראה מ' בניהו, וויכוח הקבלה עם ההלכה למראשיתו בספרד והמשכו והתעצמותו באיטליה במאה הי"ו, דעת, ה (תשמ"ב), עמ' 95—99. ועיין גם א' קופפר, הרמת 'כתר תורה מעל ראשו' של ר' משה פרובינצאלו ונוסח הבדלה שלו, סיני, סג (תשכ"ח), עמ' קלז—קס.

41 ראה על כך להלן, עמ' קסז.

42 ראה למעלה

43 ראה להלן, עמ' רלז.

נהגו להתענות בעשרת ימי תשובה, כדי שלא להחמיר על הצבור יותר ממה שאמרו חכמים בדבר של צער. וכן עקר... אבל בערב ר"ה נהגו יחידים מקהל לועזים להתענות תענית נדבה, והכי עדיף מלהתענות לשם חובה' ⁴⁴ (סי' 82). יפה בעיניו גם מנהג הלועזים בסדר ראש השנה לטבול 'העטרות של התרנגולים בדבש' (סי' 83), וכן לעשות אגודה 'של כרתי וקרא וכרוב ופול הלבן' (סי' 84). וסדר התקיעות (סי' 85), והמנהג שלא 'להוסיף קריאה בחול בשביל חתן או בעל ברית' ולא להרבות עולים בשבת (סי' 96). אף הוא תומך ידו במנהגם שלא להתחיתם קרובים וילדים בכתובה (סי' 174).

ויש מנהגים שללועזים שאין דעתו מסכמת עליהם. ברכת 'מגביה שפלים שלא כדין' ⁴⁵ (סי' 25). וכן במינוי סגן לחזן, ומכירת הקריאה בתורה, והוא משיא עצה שבקי יכין עצמו ויעבור על הפרשה ארבע פעמים (סי' 41).

חשיבות יתירה יש לדעתו להתפלל בלשון המובנת למתפלל. תפילות שבארמית יש לתרגמן לעברית ואפילו לאיטלקית. לדעתו תקנה גדולה היא ומשום כך אין הוא ירא לצאת נגד דין מפורש בגמרא ובזוהר. הוא מתנגד לאמירת שניים מקרא ואחד תרגום שנוכר בדברי חז"ל ובזוהר ⁴⁶ וטעמו הוא 'מפני שאין העם מבינים'. תחת זה ראוי למנות מלמד בקי שיתרגם לציבור את הפרשה בלשון לעז (סי' 48). גם הקדיש שלפי הזוהר יש לאומרו בארמית דווקא, מעז שמ"א לומר: 'אולי טוב הדבר לומר הקדיש בלשון לעז שיבינו כל העם' (סי' 31). ועל כל חמירא ישתבח ויאמר: 'ויפה לנו שאין אנו דרים בבבל, לאומרו בלשון הקדש' (50א). ואין הוא חדל מלתרגם מילים וביטויים לאיטלקית, אבל גם לספרדית ולאשכנזית. לשפה האיטלקית מקום נכבד בדרושו בפרט ובחיבוריו בכלל ובכל מקום אתה מוצא פירוש מילים ועניינים בלועזית.

ואם על מנהגים מיוסדים שגדולי הרבנים ייסדום וקיימום כך, על אחת כמה וכמה מנהגים ששורשם לא רק באמונות ובדברי הבאי שלהמון העם, אלא אפילו אם נזכרו בגמרא. לעניין קטלנית יאמר 'אין זה כלום', וכבר מצאנו מעשה באשה שמתו לה ז' בעלים והאחרון ניצול בדרך נס. עיין בתנחומא'. כלומר אפילו בשבעה מותרת, 'ואין כופין להוציא בכל כי הני מילי, כי אין ראייה מוכרחת שיתירו חכמים בכך' (124ב). על האמור 'מת מתוך השחוק סימן יפה לו' ועוד סימנים כגון אלה ⁴⁷ אומר שמ"א: 'אין כל הסימנים האלה בדווקא' ⁴⁸ (116א). הוראת לדעת שלגבי מנהגים והוראות הנזכרות בגמרא אין לשונו חדה ופוגעת אלא זהירה. מנהג הכפרות מנהג שלשטות הוא ויש לאוסרו:

באמת מנהג זה מנהג גרוע הוא ואין לו על מה לסמוך, וכל המוסיף על דברי חכמים אינו אלא טועה. וכ"ש לומר עליו פסוקים ⁴⁹ איסור גדול יש בו, ועכ"פ בעשייתו יש נחש, שבני אדם מקפידים עליו אם לא תהיה השחיטה כשרה, ובאים לידי ניהוש ע"י כך, ובפרט הנשים שדעתן קלה וכן עמי הארץ. לכן יש להמנע ממנהג הגרוע הזה. ואם רוצה לתת לצדקה עוף א' לכל נפש מבלי עשות מנהג זה, זכות היא לו, כי אין שום חכמה בדבר (63א).

44 על התענית ראה לעיל, עמ' קנז.

45 ראה משה חלמיש, ברכת 'מגביה שפלים' — ברכה שנשתכחה, אסופות, ב (תשמ"ח), עמ' קצא—ר.

46 ברכות ח ע"א; ספר הזוהר, ב, דף קלח ע"ב.

47 ראה אבות דרבי נתן כה, ב.

48 יורה דעה סי' שלט, דף רפז, א.

49 טור אורח חיים, סי' קעט, דף לד, ב: 'איסורא איכא בלוחש פסוק על המכה'. ולעניין הכפרות, ראה במאמר על שום מה חיבר מרן את שולחן ערוך ולשם מי חיברו? בקובץ זה, עמ' רסו.

שמ"א שופך חמתו גם על הנוהגים להשתמש בקמיעות ובפסוקים לשם רפואה והוא פוסק: 'אין לעשות דברי תורה ודברי הגביאים כסמים של רפואה אלא התכלית לזמר בהם ולשבח להב"ה' (ב69).

אוצר החכמה
1234567

חוש הביקורת של שמ"א פרוס על כל התחומים. כאמור לעיל⁵⁰ היה מן היחידים שגילה שעניינים הרבה שברעיא מהימנא ו'בתיקוני הוזהר', לא היו יכולים להיכתב לפני סוף תקופת הגאונים. לכל דבר ביקש ראיה אלימה. לא נמצאה ביטלה במחיידי, ואף כתב עליו בצורה שממנה משתמע ליגלוג על המאמין בו. וכך במסורת על הפייטנים הנודעים. על הדיעה שהקליר היה תנא כתב: 'מי שאינו מאמין זה הוא יהודי כשר, ומי יוכיח שהפיוטים שלנו הם מר' אליעזר הקליר ב"ר שמעון. הרבה טעיות יש בהם, בין בדבריו בין בלשון, ור' אליעזר הקליר אחר היה, ואכל עוגה⁵¹ וממנה נתחכם. לכן אין לסמוך על זה' (א22).⁵²

על סדר העבודה שיסד יוסי בן יוסי, אין שמ"א נכון לקבל קביעה זאת ואומר: 'כך אומרים הבריות ומי יודע אם הדבר כן' (ב64). אין הוא נכון לקבל כל שנאמר בשם רש"י ובכמה מקומות כתב: 'איני מאמין שרש"י כתב כן. ואולי איזה תלמיד כתב כן בשמו' (ב99). אין לסמוך על מה שמביאים הראשונים בשם הגאונים כי רוב כתביהם אבדו ומי יידע מה היתה דעתם? ומאחרי הרי"ף אינו מקבל מה שכתבו האחרונים בשמם (א11). הוא דורש גם מבעלי התוספות הוכחה לדבריהם וכן על שום מה סמך מרן על דבריהם.

וכלל זה בידו: כל שהוא מסברא 'צריך ראיה לדבר מן הגמרא, כי איני מאמין בלא ראיה' (א107). הוראת לדעת שלדידו אין דין, בהלכה ובמנהג אלא אם כן תצרך להם אסמכתא. תאות מן המקורות שלדעתו על פיהם יש לפסוק הלכה ובהתחשב בצדדים אחרים, כגון מוסריים, הגיוניים והיסטוריים.

דיינים ורבני קהל

מהגהותיו של שמ"א אתה למד גם על הנהגת הקהל, חיי החברה, מעמדם של יהודים באיטליה ויחסם שלאומות. נסיונו הרב בימי כהונתו הארוכים כרב וכדיין בקהילות הרבה ותפישת עולמו המיוחדת, נתנוהו יכול לעוץ עצות לדיינים וראשי קהל ולתקן תקנות.

מרבה הוא לדבר על סמכות בית הדין; הרשות נתונה לדיין לדון על-פי מראה עיניו והרגשתו, ואימתי יש מקום להטיל חרם או להימנע ממנו.

בעיית העגונות נתונה לרגש, ועל דברי בעל תרומת הדשן יאמר: 'מדבריו אתה רואה שגם החכם הזה מרגיש קצת במה שאני מרגיש' (סי' 163), ומדגים את דבריו בדוגמה שלא מן המעשה, שלעניות דעתי היא מופתית. מאלפים דבריו בעניין עד משיח לפי תומו להתרת עגונה. הוא גותן לכך פירוש ומשמעות משלו ומורה כיצד יש לדיינים לנהוג ודרך חקירת העדים. דומה שדבריו בעניין זה הם מופת לדיינים. הוא מפשט להפליא את הבעיות הקשות מבלי להיזדקק כלל לספרות העצומה. ואת דבריו הוא מסיים בלשון זה: 'אין לו לדיין אלא מה שעניו ראות, רק שיכוין לבו לשמים ויסמוך על דברי הגמרא בהזמנות קצת' (א126).

מדברי הגמרא שיש להפך בזכות תלמיד חכם, יכול להישמע שיש להטות את הדין לכבודו. שמ"א מבקש להסביר שאין הדבר כן, ושיעורו שאם יש הוכחה שהחכם 'טוען אמת', על כן

50 ראה למעלה ליד הע' 7.

51 רומז לדברי הערוך ערך קלר, שר' אליעזר הקליר 'אכל עוגה שהיה כתוב בה קמיעא ונתפקח'.

52 ואיני יודע אם יש בדבריו אלה קשר לפולמוסם שלחכמי מודינה בעניין זה, שאתה מוצא עליו בראש ס' כנף רננים לר' יוסף ידידיה קרמי (ויניציאה שפ"ז).

יש לפשפש בדינו' ומאריך בעניין שאין משוא פנים בפני המשפט (סי' 171). וכן בעניין הצהרה בפני בית דין יאמר, שהדבר היה לפני כשלא היו כותבים 'פסק בכתב', אבל עתה 'אין אנו צריכים לאלו הדינים כי ע"פ הפסק והראיות אנו מתנהגים' (סי' 176). הוא חושש מפני הסכנה ולכן מתיר לקבל עדות שלא בפני בעלי הדין: 'ובזמנים הללו שיש סכנה לדון דין, שפיר דמי לקבל עדות שלא בפניהם להרחיקם מן העבירה וידון כמו שענינו ראות' (124 ב).

רב הקהל צריך להיות תקיף ולשמור על כבודו ומעמדו ויחד עם זה עליו להיות גם סלחן וגוהג בדרכי-נועם. עליו גם להבחין בין דברים שבתחום סמכותו לבין דברים שראשי הקהל מופקדים עליהם. דברי חז"ל 'כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח' (יומא כב ע"ב) מפרשם שמ"א: 'וכל זה יעשה כדי שיבקשו ממנו מחילה, ואז ימחול מיד' (116א). שמ"א מורה דרך משלו כיצד על רב הקהל לנהוג. היחסים ביניהם צריכים להיות הדדיים. הרב צריך להימנע מכל דבר שיקומם נגדו את הקהל ולהשתדל שבני הקהל יישמעו לו. על הקהל לשחררו ממיסים ולספק את צרכיו, ולא בצורכי המחיה בלבד, אלא גם בכלים הנחוצים לעבודתו. אסור לעקל ממנו בחובו ספרים 'שיוכל להורות על ידם ולעסוק באומנותו'. והוא מפרט: 'מקרא א' ואלפסי א' עם הפירושים ומשניות ולא יותר, שדי לו אלו כל ימי חייו' (סי' 174). ספרי הפוסקים, משנה תורה, הסמ"ג והטור וכיוצא בהם — מאן דכר שמיהו.

מנהגים שאין להם יסוד בדברי חז"ל והקהל נוהג בהם, אין לבטלם. על הרב 'לדקדק לעשותם כדין וכשורה' (18א). רוצה לומר להשגיח לבל יסטו ויפגעו בדינים ומנהגים אחרים מבוססים. גם יש לדון אותם על-פי כוונתם, שבלי ספק היא רצויה, ולא לגעור באותם האוחזים בהם, 'כי יש ללמדם בנחת ובדברים טובים'. דברים אלה אמורים במנהגים שהיו רווחים ביניהם מקדמת דנא, אבל אין לחדש מנהגים 'שלא נזכרו בגמ', ועל רב הקהל 'לדקדק הרבה' שלא יכשלו בכך, כי מי יבוא אחרי חכמי הגמרא ולא יהיו דבריו צריכים איזה תיקון' (סי' 2). אף הוא מתווה דרכים לחינוך הילדים למן היותם תינוקות ועד שהילד יתבגר ויגיע לעשרים ונמצא איש שלם' (סי' 151).

ומן הציבור אל היחיד. מאלפים דברי שמ"א כיצד יש לנהוג ביחיד שעובר על המצוות ואוכל גבלות וטריפות? אם עבר על מצווה אחת הוחזק 'דפקר טפי'. כדי למנוע זאת 'אין מחמירין עליו יותר מדאי אלא בדברים רכים שלא לדחותו... ומוכיחים אותו דרך חבה ודרך כבוד... שמא ירהר בלבו תשובה, ולא ידחו אותו בשתי ידים ולא יקרבוהו יותר מדאי... וגם מחגיפין לומר בפניו איני מאמין שזה עובר עבירה פלונית' (סי' 98). והוא מונה עוד דרכים לשבות את ליבו ולהחזירו למוטב.

עונש החרם הוא חמור ויש להיזהר שלא לנדות אדם על קלות, לנהוג במתינות ולהימנע מכך כל כמה שאפשר. ואלה דבריו: 'יש לברוח מן השבועות והחרמים אפי' על האמת' (161א). והטעם הוא 'כי רבו בדור הזה החייבים גדוי', וגם יש בני אדם שאינם יודעים שעשו עבירה' (סי' 141). לכן אין לנדות אלא מי שעומד במרדו ועל דבר חמור הרבה. לפני שמכריזים חרם ומנדים יש להימלך בדעת הפרנסים ולהתרות בעברייני. במקומות שהרשות מונעת מהיהודים להכריז חרם, כגון באיטליה, יש לקנוס את העברייני, לא לתת לו כל כיבוד בבית הכנסת, אבל אין לאסור עליו מלהתפלל בבית הכנסת.⁵³ 'מיהו לא יעשו דברים הללו אלא פרנסים ממונים על ככה בצרוף חכם ויהיו ב"ד ותקרא זאת גערת חכם' (סי' 30).

53 הוא חוזר על דברים אלה בסי' 139 ומוסיף: 'ולא יוכלו לסמוך עליו בשום דבר של כשרות'.

תקנת רבינו גרשום מאור הגולה שיש להכריז על אבידת הגוי, אינה תקנה טובה, 'אלא יש לבקש צדדים ופשרות על הדבר משום ועשית הישר והטוב ולא לכוף בחרמים על זה (סי' 180).

וכיצד ממנים פרנסים על הציבור? לדעת שמ"א אין השיטה הנהוגה בימיו טובה, ויש למנותם אם לא יצא עליהם כל קול וכל חשד. ראוי גם שיהיו בעלי ממון, וכלשונו: 'אנשים משופעים בעושר, שלא יהיה לך שום אדם מהרהר אחריהם, או אנשים ידועים לצדיקים ומואסים בממון, שיש להם שם טוב על זה. לא כפי המנהג' (111ב). ולא רק רב הקהל צריך להימלך בדעתם בדברים מסויימים, אלא גם הם צריכים להישמע לעצותיו. מיסי הקהל ייקבעו על-פי חכם הקהל, שבעה טובי העיר ושני שלישים שלקהל. יש ליתן סמכות לנבחרים לקבוע את הדרכים לגביית המס וכיצד לנהוג במי שאינו פורע את חלקו (סי' 173). עניין זה הוא לדעתו 'פיקוח נפש', כי הכסף שלקהילה נועד גם 'על עסקי גפשות' וצרכים אחרים חשובים. גם בעניין היטל המס על תלמידי חכמים יש לו שיטה משלו. מצד אחד הוא הולך בדרך שדרכו בה בעלי ההלכה, שאם תורתו קבע ומלאכתו עראי פטור. ברם, אין הפרנסים יכולים לתבוע ממנו לפרוע את המס, אלא ישאירו זאת בידו. כאומרו: 'אך דרך כבוד שלא יחייבוהו ולא יכפוהו אלא אם ירצה' (134). אף הוא מציע שהקהילות יפטרו שלושה חכמים מהגדולים מכל מס, ולא מהסיבה הנ"ל אלא כדי שיטפלו 'בצרכי הקהל בשעות ידועות להכריח האחרים לעמוד בדין או ללמד בהם תורה'.

¹²³⁴⁵⁶⁷שיטה חדשה הוא מתווה גם בעניין פריעת המס שליחידים לקהל. אחרי שיקבעו את שיעור המס ימכרו אותו ליחידים בפחות מן ההערכה, ולהכריז שכל יחיד עליו להביא לבית הכנסת את חלקו במס ביום מסויים. לא עשה זאת יחוייב בקנס, והוא מפרט כמה סוגי קנסות (סי' 128). אף הוא מציע תקנות חשובות לבעלי חנויות, הם המלווים בריבית⁵⁴ (127).

שמ"א דן גם ביחס 'האורחים', כלומר בני קהילה אחרת. באיטליה נדדו היהודים ממקום למקום לצורכי מסחר ומלאכה, לימוד והוראה. שאלת היחס אליהם עלתה וצפה בכל הקהילות ובכל התקופות, בגלל שהיו גורמים 'להפסיד פרנסתם' שלמקומיים. בהרבה קהילות היה צריך ה'אורח' לקבל רשות מהקהילה להתגורר במקום ולהשתתף במיסי הקהל. ולרוב היה היחס אליו קשה.

דבריו של שמ"א בעניין זה מעידים על גודל נפשו ועל אהבת ישראל שהיתה טבועה בו: אם האורחים נמלטו מקהילתם משום גזירה, אין לגרשם, אלא יתירו להם להישאר 'עד יעבור זעם'. אדרבה, הפרנסים מצווים להשתדל בעדם 'עם השרים שיתנו להם מקום ומעבר' לתקופת זמן מוגבלת, 'עד שימצאו מקום לשבת ... במקום בטוח עם השמירות בדרך'. ושמ"א מזהיר ומזהיר: 'כי זאת היא מנהג ישראל, והעובר על זה חייב נידוי ומעיד על עצמו שאינו מורע ישראל' (סי' 177).

דינא דמלכותא והיחס לגוי

שאלת היחס לחוקי המדינה ולבני האומות לא ירדה מעל שולחנם שלחכמי איטליה. שמ"א ענה גם בה. יש לחוש לדבר המלכות ולנהוג בהם כבוד ולא לעבור על חוקיהם. על מנהג הסוחרים ב'אגרות חליפין' כותב שמ"א 'ומנהג מבטל הלכת ומחוקי המדינה הוא זה' (סי' 175). כלום אין במשמע זה שבמקום שהמדינה דורשת דבר שאינו על-פי ההלכה, יש ללכת אחרי

השלטון? בבואו להסדיר עניין הנידוי שהמדינה אסרה זאת על היהודים, מציע שמ"א להחיל עליהם את ההגבלות והקנסות 'כי אין זה נגד המלכות כלל... ובודאי לא יגזור המלכות שנהי' חייבים לצרף העברייך ההוא במצות, כי אין דבר זה נוגע להם, ואין זה נגד אמונתם ולא נגד ממשלתם' (סי' 30).

אין שמ"א מנענע בראשו על כל גזירה שלמלכות, ומוצא דרכים לעקוף את האיסור. כגון בעניין הרוגי מלכות. אם מתאבלים עליהם עשוי הדבר להיראות כאילו הם מורדים. הוראתו של שמ"א היא, איפוא: 'הרוגי מלכות דידן מתאבלים עליהם. אבל משום שלום מלכות, אין בני אדם נכנסין להתפלל ולא מספידין עליהם, אלא קורין עליהם צידוק הדין ואומרים עליהם קדיש כסתם כל אדם' (116א).

הלכה היא שאין לישראל ליקח צדקה מן הגוי.⁵⁵ על כך כתב שמ"א:

ואם רואים שהשעה צריכה לכך וימצאו הרוחה השבויים או העניים במעות ההם, נ"ל שיש לפרנסם בהם משום דהוי פקוח נפש בדבר. לא אמרו מה שאמרו אלא כשאפשר הכל בישראל. וכן אתה רואה כמה פעמים שיש גוים נדיבי לב שהם מליצים טוב בעד ישראל למלכות, ואי אפשר בלתם. ואין ספק שאם אפשר בלתם, שמצוה בדבר משום שעל מה שהם מרבי' זכיות הם קטרוג על ישראל, ועכ"ז אם השעה צריכה לכך, המעכב שופך דמים מן הטעם שכתבתי. וכ"ש אם הכותי עושה הלצה טובה בשכר שמותר לכתחלה. וגם טוב לבקש צדדים לתת לו קצת שכר כדי שיקבל שכרו על זה בעה"ז. וכן בכל גמילות חסד שעושה כותי לישראל (111א).

שומע אתה שלא רק שאפשר לקבל צדקה מן הגוי בשעת הצורך, אלא גם רצוי לקבל מהם המלצה לשלטונות בין אם בשכר ובין אם לא, והוא עוקף את האיסור על-ידי 'ביקוש צדדים', לתת שכר לגוי.

והיפוכו שלדבר אם הגוי נזקק לצדקה יש לתת לו והלכה היא. ברם, שמ"א נותן טעם לדבר: 'אם הוא לקידוש השם לתפארת האמונה' (סי' 178) וכן נותנים להם מעות פורים, אבל הוא מגביל זאת: 'ובלבד שלא יפסידו עניי ישראל ועשירי כל אומה ואומה יפרנסו ענייהם' (68א). יש גם להציל נפש גם אם היא שלגוי, כדי 'שגם הם ינהגו כך עמנו ויהיה ריחנו טוב בעיניהם, ואנחנו שרויים ביניהם' (98א). יש להחזיר אבידה לגוי מטעם קדוש ה' (סי' 179). אבל שמ"א יוצא נגד הקיצונים שמכריזים חרם על כך (סי' 180).

שמ"א חרד מאד מכל דבר שעלול להשים את היהודים ללעג ולקלס בעיני האומות או שיקפיץ את רוגזם עליהם ויהיה להם פתחון פה לגזור עליהם גזירות. ביום פורים רגילים התינוקות לנקש 'באבנים או בלוחות עץ' בעת הזכרת שם המן. לדעת שמ"א ראוי שלא לנהוג כך, 'שמא יעלילו עלינו' (67ב). גם יש ללבוש טלית קטן מתחת לבגד העליון 'מפני האומות' (סי' 4). 'וצריך להתרחק מן הכיעור... שלא ילעגו האומות עלינו ואפי' לצייר שם של קדושה להשתחוות כנגדו בכותל או בארון אסור' (סי' 118); איסור 'סתם יינם' עלול לגרום נזק גדול ליהודים, שכן יכולים הם לסבור שאנו פוסלים אותם, ודנים אותם כטמאים. לכך יש לשמ"א עצה מעניינת: 'יש לדבר אליהם דברים המתיישבים אל הלב, ושעל האמת עכשו שאין הנסוך הקדמון בעולם אין אנו נוהגים איסור מיינם, אלא להתרחק מלערב עם נשיהם כי היין מביא... לידי אחוה עם אחיותיהם או בנותיהם... לא שאנו מואסים ביינם' (סי' 115).

גם בעניין האיסור לכרוך ספריהם, יפה היא הדרך ששמ"א מתווה. יש לומר להם שאנו נוהגים לעשות כל דבר שבקדושה על-ידי ישראל דווקא ובודאי שכך נוהגים גם הנוצרים. לכן אינו כורך את ספריהם שמא הכמרים יענישוהו. ואם לא יהא בכך לפייסם ידרוש מהם מחיר גבוה. והוא מציע עוד כמה דרכים כדי להשתמט מהם (סי' 117).

גניבת נערים לשמד והשתמדות אנשים, לא היו חזיון בלתי רגיל באיטליה. כלום רשאי האב להרוג את ילדיו כדי שלא יאלצום לעבור על דת? דעתו של שמ"א היא שאין לעשות זאת. וכך הוא מנמק את דבריו המחוכמים: 'שהרי עכשו ישראל הם, ואם יוציאום מכלל הדת אנוסים הם. ולא עוד אלא אפי' מי שיש לו בן או בת גדולים, שרוצים לצאת מכלל הדת, אינו יכול להמיתם קודם, שמא לא יעברו...'. (98א). לא נעלם ממנו מה שעשו חכמי אשכנז בימי הגזירות של תתנ"ו. ספק דעתו נוחה מכך ספק אין דעתו נוחה מכך. ואתה למד זאת מדבריו אלה: 'אבל בשעת הגזרה, ראינו חסידים ואנשי מעשה שהורו לעצמם היתר להרוג זה את זה ואת בניהם ונשיהם, ואח"כ להרוג עצמם שלא ליפול ביד אונסיהם. ואפשר שאז מותר' (שם). אולם במקום אחר יאמר שבשעת גזירה 'יש לכל אדם כשר למסור עצמו אפי' על דבר קל' (סי' 122).

ואלו הן הידיעות על מנהגים ואורחות חיים של יהודי איטליה בזמנו. מצב המגורים של יהודים מחייב לבנות בתים יותר גבוהים מבית הכנסת. כי 'רוב הבתים אינם מישראל, וכן רוב בתי כנסיות הם של יחידים, ואותם של רבים אין יכולים להגביהם מפני הדחק וכדי שלא לעשות המיה...'. דב"ה שלנו רובם שפלים הרבה, ועוד שרבים לא נבנו לדעת כך' (סי' 42). בערב יום הברית היו מכינים כסא לאליהו הגביא. 'נהגו לפתוח עליו חומש א' בפרשת נשא בברכת כהנים', אבל לדעת שמ"א טוב יותר בפרשת תזריע 'שהוא מעניינו של יום' (סי' 137).⁵⁶ בברית מילה נוהגות 'הנשים להשיח, שאם לא כן לא היה להן חיים, ובפרט כשהיא חיה שמצויות אצלה נשים רבות' (112א). שמ"א מתריע גם על הפירצה שבאיטליה יש שנהגו 'לרקד בשבת ועם כלי זמר כמו שפשט המנהג' (סי' 55).

ה י ח ס ל נ ש י מ

שמ"א אינו מיצר את צעדי הנשים אלא בדברים שהצניעות יפה להם. וכאומרו: 'ובכל מקום שהצריכו חכמים מנין מה אין לצרף הנשים בכלל מפני הצניעות' (122ב). אדרבה, יש שהוא מבקש להשוות את מעמדה לזה שלגבר, וגם 'האשה יכולה לעלות במדרגת האנשי' כפי מעשיה הטובים.⁵⁷ בעניין קריאת המגילה הוא פוסק 'דאין הפרש בין נשים לאנשים' (סי' 92) וגם האשה יכולה להוציא את האנשים ידי חובה. ונגד האמור בבית יוסף שיש 'למחות מלקרותה לנשים בלעז' הוא אומר אדרבה, אם יקראו להן בלעז 'יתנו לב אל הגס' (סי' 93). נערה שבאה לבית הכנסת שלאנשים מותר להעלותה לספר תורה, אלא שלא נהגו כך, חוץ מ'בית הכנסת של יחידים' שמותר. אבל גם בזה לא נהגו ולדעתו הטעם הוא 'שעכשו הנשים אינן נזהרות בכל מילי דצניעותא... ומרבות שיחה עם האנשים' (סי' 47). שמ"א עומד לימין הנשים גם בעניין ירושת הבת ודוחה את ההלכה מפני המנהג שבזמנו, שהבת ניוונת 'עד שתנשא וגם יתנו לה האחים נדוניא לפי הנראה לבית דין' (סי' 168).

⁵⁶ בעניין זה ראה מנהג בגדאד, מסע בבל לדוד ששון, 'ירושלים תשט"ו, עמ' קלא.

⁵⁷ רספח, עמ' רלו.

רופאים ורפואות

1234567

שמ"א ממשפחת רופאים נודעת היה, ואף-על-פי שהוא מעיד על עצמו שלא למד מלאכת הניתוח, היו לו שיג ושיח במלאכת הרפואה. הוא היה מעיין בספרי רפואה ומסביר טבעם של סמים על-פי מה שמצא בהם (סי' 106), וכן טיבן של 'משיחות' מסויימות, ואם מותר להשתמש בהן (סי' 108). הוא מונה כמה סוגי תרופות שהם נחוצים למחלות שונות. מדבר הוא גם ביין, אימתי יפה הוא לחולה ואימתי מזיק (סי' 62, 63, 113).

וכך מסביר שמ"א את עמדתו להקל מאד בחולאים: 'להבריא את החולה, שבאומדן הרופא יתרפא מחליו וינצל מהסכנה ע"י אותה רפואה, אפי' יהיה הדבר בספק מותר. ואין לאבד נפשות בנקל, ומי ישמע אל המחמיר' (סי' 114).

ולא רק על החולים הוא מיקל אלא גם על הרופאים. רשאים הם לעשות מלאכתם גם בשבת, מטעם שהם עוסקים גם בפיקוח נפש, או דבר שאפשר למונעו מלהגיע לפיקוח נפש. הרופאים יכולים בשבת 'לקרות בספריהם, שהרי צריכים הם להם בכל יום ולחם הוי דבר מצוה' (סי' 50). וכן רשאים הם לעשות בשבת כל שיש בו כדי רפואה לתינוק, כי התינוקות 'חולים לגבי דבר שהם רגילים בו' (סי' 51).

מיקל הוא גם בהקזת דם בשבת, כי חולה גם אם אין הוא בגדר סכנה, 'אפשר בנקל לבא ע"י לידי סכנה, אם לא ימהר ברפואות' (סי' 54). והוא מגדיר כך מיהו חולה שאפשר לעשות לו מלאכה על-ידי גוי בשבת: 'וכל שמחמתו הוא מתעכב בבית ושוכב ומטה עצמו על המטה וכיוצא בקרא חולה שיעשה לו מלאכה ע"י כותי' (שם).

שמ"א מגדיר מיהו חולה מסוכן, לעניין אכילה ביום הכיפורים, ולמי יש צורך בשאילה לרופא, וכותב: 'החלישות דבר גדול כנגד הרפואה, שכמעט אינו מקבל רפואה ... ומחללין עליו את השבת ומאכילין אותו ביי"ה המאכלים ההם הנמוחים' (סי' 113).

אין שמ"א מקבל את הדיעה שיש אדם שמכיר בעצמו שאינו ראוי להוליד, כי יש 'זמנים ידועים' שאין הם יכולים להוליד ויש זמנים שהם יכולים' (סי' 154). אף הוא מדבר בהריון ובדרכים למניעת הריון (סי' 157) ובחשיבות ההגקה (סי' 158). ואינו פוסח על אשה שהת-אהבה בזר וכן איש ובכך יכולים הם להגיע לידי סכנה, והוא מביא מה ש'הורו הרופאים' לעשות (סי' 123).

הרופאים רשאים ללבוש בגדים המיוחדים לרופאים שאינם יהודים, ואין בכך משום חוקות הגויים (סי' 129). שמ"א נותן דעתו גם על שכר הרופאים ומפרט דרכים שונות שעל-פיהם יש לנהוג בעניין זה (סי' 132, 142). הוא גם מגלה דעתו אימתי מותר לקחת רופא לא יהודי, וכשמותר חייבים לתת לו שכר (סי' 121).

אכן, מורשת הרפואה שהיתה בקרב משפחת פורטליאוני באיטליה ונמשכה כמה דורות הטביעה חותמה גם על שמ"א.

השער השלישי: מהותן שלהגהות ומגמת חיבורן

5234567

חידושי שמואל אין בהם, איפוא, רק הגהות, השגות והערות אלא הן במכלולן הופכות למעין שולחן ערוך שבהם אתה מוצא בדרך כלל ובדרך פרט על כל דין והוראה וכיצד יש לנהוג בהם. והרי זה מן הפליאות, כיצד סביב בית יוסף נתבררו דינים ונתחדשו הלכות ונכללו כללים, ולא זו בלבד, אלא גם טומוס שלמנהגים, וידיעות על חיי החברה והדת, מצב הרפואה והיחס לגויים. ואתה רואה את פעולת הרב בקהילתו. כיצד מטיף וכיצד מנהל את חיי הקהילה (60א), ואתה שומע אותו בוויכוחיו עם הפרנסים. הוא מבליע רעיונות במהלך בירור הדין ומשיא עצות כיצד לנהוג ומתווה אורחות חיים. כלליו מבונים על תפישת עולם רחבה ומעמיקה, שלהתפתחות ההלכה למן חתימת התלמוד ועד לזמנו. ואין שמ"א אומר דיי בבירור ההלכה אלא מבקש לחשוף את פנימיותה ולהבין את רוחה.

לא בכדי סיפח שמ"א את חיבורו לספר בית יוסף, אף-על-פי שיש בהן בהגהותיו כדי ספר לעצמו. הטור עם פירושו שלמרן היה לספר הפוסקים שליהודי איטליה,⁵⁸ ונתפשט גם בקהילות אחרות, וכבר בחיי מרן נדפס כמה פעמים. ממהותו שלספר זה הוא לאושש ולחזק את שיטת הפסיקה וכללי ההוראה המקובלים, שלדעת שמ"א אין להיצמד להם ויש לבור שיטות חדשות כפי שהשעה צריכה. ולעתים להורות דין שלא כדברי הפוסקים שהביא מרן בפירושו וגם לא כהכרעתו. לא זו אף זו: ספר כזה ברי שלא יימלט מן הצורך בתיקון והשר-למה, בייחוד במנהגייהם שליהודי איטליה.

צא וראה, חכמי איטליה ששלחו ידם בכל, לא חיברו פירושים על ארבעה טורים. התקבר-לותו שלספר זה כיסוד מוסד לדין ולהלכה במקומות שאין פוסקים כהרמב"ם, העמידה את הטור ובית יוסף במרום החשיבות. בבית יוסף באו הלכות ומנהגים שלא דווקא כדעת הטור, נתגלה רק אז צורך לכתוב הגהות על בית יוסף ועל השולחן הערוך.⁵⁹ ואכן כמה וכמה טפסים שלבית יוסף במהדורותיו הראשונות מצויות בהם הגהות,⁶⁰ וחלק ניכר מן ההשגות אינן על

58 ראה דברי שמ"א אלה: 'הלועזים נמשכים אחר מהררי"ק יותר מן הגהות רבינו איסרלה. ודעתי כמותו אם לא אפרש כדעת הרב האשכנזי' (72א).

59 גם שמ"א חיבר הגהות על השולחן הערוך. ראה למעלה, עמ' קנג. וכן נזכרו הגהות ר' רפאל ציידאל ממנטובה (להלן עמ' קפט). חשובות ביותר הן הגהותיו שלאי"ש ג"ר. ראה מ' בניהו, דור אחד בארץ, ירושלים תשמ"ח, עמ' רעד-רעו.

60 ראוי לציין אחד מיוחד. בית יוסף אורח חיים, ויניציאה ש"י שבגנוזי בית הספרים (R2°35V 4093), שבו הגהות בכתובה איטלקית וזיהיתין שמדי ר' מרדכי דאטו הן. ראה לשונו זה: 'על זה השיב הגאון דודי כמהר"ר משה באסולה צרפתי וצ"ל' (כו, א). מדף רעד ואילך כתיבה אחרת. מדף ש"א שוב הכתיבה היא שלר' מרדכי דאטו. בדף שכא, א כתב: 'והגאון מהר"ר משה פרווינצאל ו"ל פסק'. ר' מרדכי דאטו הגיה גם את חלק יורה דעה ובדף צח, ב הוא מציין לו. כמה טפסים עם הגהות שלחכמים מאיטליה היו באוסף פרידלנד בלנינגראד: טור אורח חיים, ויניציאה שכ"ד, בראשו חתום ר' פנחס חי ענו תלמידו שלר' יצחק לאמפרונטי, נמצאו בו 'קצת הגהות כ"י בגליון' קהלת משה, ערך טור, סי' 4508A), וכן מהדורת שכ"ו, שבעליו היו יורשי עשאל רפאל מריאטי

בית יוסף אלא על ארבעה טורים. מרן עצמו בעת שעלה ברצונו לחבר 'ספר כולל כל הדינים הנוהגים בביאור שרשיהם ומוצאיהם מהגמרא עם כל חילוקי דעות הפוסקים', לא רצה לחברו כספר לעצמו אלא 'לסומכו לאחר'⁶¹ ובחר בטור, 'כי הוא כולל רוב דעות הפוסקים'. ושאלה היא: כלום ס' בית יוסף שימש עילה לחיבור ההשגות, ובשלו יצא שמ"א לרשות הרבים בהצעות לשינוי דרכי הפסיקה, ולא להתחשב בכל שנתחדש מימי רבנן סבוראי ועד האחרון שבאחרונים, או שבלאו הכי היה שמ"א עושה אוזניים לדעותיו?

פולמוסים מסותרים עם חכמי איטליה

צריך אתה לדעת ששמ"א לא היה החלוץ שעבר לפני המחנה בהצעות כאלו. למן גירוש ספרד ועד זמנו, נתחבטו חכמי איטליה בשאלות כאלו ותהו מה לקבל ולקיים ומה לדחות ולבטל. בעקבות בואם של חכמים ומקובלים מספרד לאיטליה והדפסת ספר הזוהר, נהו חכמים הרבה אחרי ההלכה שהורו רבני ספרד ואחזו גם בקבלה ובכך הוסיפו והעמיקו את דרכי ההוראה שלקודמיהם. אחריהם נהו דרך-משל, ר' יעקב ישראל ב"ר רפאל פינצי מריקא-נאטי. הוא שילב קבלה בספרי ההלכה שלו וספר הזוהר וכתבי המקובלים היו לו בחינת מקור הלכתי. הוא שהיה מן הלועזים יצא להילחם במנהגיהם. את פירושו לספר התפילות קבע על-פי נוסח ספרד, 'שראיתי נוסח התפלות של ספרדי' יותר משאר לשונות'.

חכמי איטליה לא שבעו נחת מפעולתו. פולמוס גדול עבר בינו לבין ר' יוחנן טריוויש ואולי חכם זה לא חיבר את פירושו 'קמחא דאבישונא' למחזור רומא אלא נגד דעותיו שלר' יעקב ישראל מריקאנאטי.

כאמור, מטרת שמ"א היתה לבסס את המנהג הלועזי הקדום ששונה הוא מכל יתר מנהגי ישראל. צא ולמד ממנהג הגבחת ספר תורה, שכבר הבאנו עליו את דעתו של שמ"א.^{61*} ר' רפאל יוסף טריוויש, בנו שלר' יוחנן, ראש חכמי פירארה, ענה בשאלה זו שנתלקו בה חכמי פיזארו. הוא השחין את סכיניו על מי שאמר 'גיוס' ופירש דקים ליה בארור החזן שאינו מגביה ס"ת להראות פני הכתיבה לעם. ומכנהו 'מחשיך' עצה גדול הנוצה בטומאה רצוצה. והדברים מכוונים כלפי ר' יעקב ישראל פינצי שתבע לעקור מנהג יהודי איטליה זה משורשו. בעניין זה בלבד קובל שמ"א על מנהג הלועזים שלא להגביה את ספר התורה, לדעתו ספק מפני שלא

ור' שבתי אלחנן פיסארו, ובה 'הגהות כת"י בגליון' (שם 4510). בגנוזי בית הספרים נתגלה עתה ב"י או"ח (ש"י. חסר מסי' שמג), סי' 46622, בטופס זה הגהות רבות מחכם איטלקי בן הזמן בעיקר בסי' עט—רלד. אין בו השגות אלא תיקונים והשלמות על-פי 'בדק הבית'; השלמות מדברי חז"ל שמרן הביאם בקיצור ופירוש דבריהם בסוגריים; תיקוני נוסח; דיונים; ביאור דברי מרן שלדעתו אינם מובנים בלעד. הווי אומר מעין פירוש לבית יוסף. בסי' קנא הוא מזכיר את ר' יחיאל מילי (דף קיב). הוא החכם מויאדנה שחיבר הגהות ודיוקים על המקרא כ"י גינצבורג 714) ו'מאמרי התלמוד' (מוסד הרב קוק 111), שנכתב בשנת של"ז. וראה דברי ר' משה פרובינצאלי על בית יוסף ב'מבוא לש"ות בנימין זאב', ירושלים תשמ"ט, עמ' קצג, וכן 'אגרות מלמדים' שהו"ל יעקב בוקסנבוים: 'וכתב הגאון השופט שבימינו מהר"ר קארו גר"ו בבית יוסף' (ירושלים תשמ"ו, עמ' 216). והוא על-דרך מה שאמרו חז"ל: 'אין לך אלא השופט שבימך' (ספרי שופטים יט, יז; ראש השנה כה ע"ב).

⁶¹ י"י דינסטאג כותב שמרן חיבר את בית יוסף 'כספר בפני עצמו, הפך מדברי מרן שהביא הוא עצמו במאמרו ליחס מרן אל משנת הרמב"ם, בקובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' קנט.

^{61*} ראה עמ' קנה.

נזכר בגמרא, ספק 'שהם סבורים שזו עבירה וולוזל אצל הספר'. וויכוח עבר גם בקרב כמה חכמים שלאורה שלהלכה הלכו אבל לא קיבלו עליהם כל שהתחדש אחרי חתימת התלמוד. לדעתם שלא לה די במה שכתוב בתלמוד ומה שהורה גדול אחד בפוסקים ואין טעם בפיל-פולים, בחילוקים ובמשא והמתן הארוך שבספרי הפוסקים.⁶²

רגליים, איפוא, לדבר שחיבורו של שמ"א 'חידושי שמואל' יש בו פולמוס חריף ביותר אבל מכוסה ומובלע ואתה למד על כך לא רק מן הלשון, הצורה ותוכן הדברים, אלא יש בוויכוחיו לשונות מובהקים שמעידים על כך. כגון בעניין הנחת תפילין אחר חשיכה, מהתל הוא במי 'אשר ימלאנו לבו לעשות מעשה בצבור, שלא כדברי אלו הגדולי', יעשה חיבור כהרמב"ם, ואז נבחר את אשר ייטב בעינינו או נאמין לו לפחות, שיש בו כח לחלוק עם מי שלא פסק כמוהו.⁶³

דומה שריב לו עם האסכולה שלר' יעקב ישראל מריקאנאטי. הוא שביקש לדחות את מנהגי הלועזים, בא שמ"א לאוששם ולתוקעם במסמרות. כנגד זה תמים דעים הוא עם אותם מקצת חכמים שדרשו לחולל מפנה בהלכה. אבל יחד עם זה הוא גם משיב מלחמה למבטלים מכל וכל את מעמדו שלספר הזוהר בהלכה, אבל גם הוא כמעט שלא ביסס דין ומנהג על-פי הזוהר.

וויכוח על קבלת המקובלים

כל ששמ"א מביא על-פי הקבלה אינו אלא מספר הזוהר והתקונים. וכל שהוא נזקק לו הוא רק בדבר שאין בו לשונות מאומה מדרך ההלכה או שתואם הוא את רוחה, כגון שאין לישב על גבי הקרקע,⁶⁴ עניין הנזכר בזוהר ואין בו מחלוקת על-פי הפשט. אבל כאשר הוא סותר את דעתו, כאן גלחץ שמ"א ונדחק כדי לבטל כליל את ערכו. וכך בעניין ב' זוגות שלתפילין, שתשובתו הארוכה בנושא זה תבוא לפנינו, גילה בה את דעתו: 'מה שהולך דרך סוד יש לקבלו דרך סוד, ומה שהוא למעשה יש לעשותו כפי הנגלה ממנו ... שהסוד דבר בפני עצמו והמצוה דבר בפני עצמה'.⁶⁵ ויתר על כן, הוא מחלק חילוק יפה בין הסוד, שהוא להבנת רזים עליונים, והפשט שהוא הדין והוא המעשה, ואומר:

כי ללמוד סוד השם בסדר ארבעת צירופיו, אין כאן איסור אלא מצוה. אמנם לחלק מצוה אחת לשתיים או לארבעה, לא מן הדין ואיסור יש בדבר.

בכך חילץ עצמו מעימות קשה, שהרי לשיטתו דברי הזוהר קודמים לדברי הפוסקים. לדעתו, לא הרי ספר הזוהר כהרי ספריהם שלמקובלים. אין לפלפל ולדייק בדבריהם כבפשט, 'ואין לחשוב מחשבות ולסדר פירושי' בדרכי הקבלה אם לא יהיה מקום לסמוך עליו בדברי התנאים והאמוראים'.⁶⁶ ואותם 'שאמרו שיש להם סוד בדרכי הקבלה, ואין ראוי לשמוע אליהם בזה, כי אין להם קבלה בכך הל"מ [הלכה למשה מסיני] ... שכל א' פותח לו פתח ברורות לו ועושה לו סמוכות בסברות ואומר שהוא הולך בדרכי הקבלה ונתפרסם אצלנו שאין הדבר כן וכבר נפסקה שלשלת הקבלה ... ואין לנו אלא מנהג אבותינו בידינו שהיא הקבלה האמיתית'.⁶⁷

62 על כל זה ראה מ' בניהו, וויכוח הקבלה עם ההלכה, דעת, ה (תש"מ), עמ' 93—103. וראה גם מ' בניהו, מבוא לספר בנימין זאב, ירושלים תשמ"ט, עמ' נז ואילך.

63 פסקי שמואל, חלק ג, כ"י קויפמן A102, עמ' 161. וכן ראה להלן בתשובה הארוכה בעניין ב' זוגות שלתפילין, שיאמר לפי דעת המניחים הרי יהא צורך בארבעה זוגות ויותר.

64 ראה סי' 74. 65 נספח, עמ' רלה. 66 שם, עמ' רלב. 67 שם, שם.

התנאים והאמוראים הם היו המקובלים האמיתיים. ואין לומר ש'חכמי הגמ' לא הבינו סודות הקבלה... חלילה, חלילה'; ⁶⁸ 'ויש טעם לכל דבריהם ומעשיהם ע"פ הסוד'.⁶⁹ המקובלים החדשים מרהיבים עוז בנפשם לומר דברים שהם הפך דברי הגמרא, ועליהם ישפוך חמתו ויאמר: 'וצ"ע דבר זה למפרסמים עצמם להקרות מקובלים. אבל אין אצלי ספק שגם חכמי הגמרא מקובלים היו ובקיאם בסודות התורה'. לכן אנן 'עבדינן כוותיהו' (סי' 21). שמ"א אינו מודה גם בדברי מרן, במקום שהוא כותב שנהגו על-פי הקבלה. כיוצא בזה בעניין מספר התקיעות בראש השנה: 'אומרים שעושים זה ע"פ הקבלה. ואנו דברי הגמרא הם עיקר אצלנו, והמוסיף גורע ועובר בשבות דרבנן' (סי' 85). שמ"א מטיל חשד בספרי המקובלים האחרונים ודוחה בתוקף רב כל נסיון לקבל מהם משהו להלכה: 'ואין לדקדק על חיבורי' אחרים חדשים מקרוב באו', אומר שמ"א, וטעמו: 'כי מי יודע מבטן מי יצאו'.⁷⁰ ולהלן יוסיף: אם יבא מקובל וידרוש שתעשה מעשה שלא כמנהג ושללא כפסק ההלכה, אל תאמין לו, 'כי אפשר שהוא חידש דבר מסברא, או שבא לו הלימוד ההוא מאיש א' שחיבר וחדש מסברא, כי עכשו נפסקה שלשלת הקבלה'.⁷¹ אכן, ריב לו לשמ"א עם המקובלים החדשים, בייחוד אלה שמפרשים את הקבלה בדרך הפי-לוסופיה. והוא מזהיר: אין להיגרר אחרי 'מקצת מהעוסקים בקבלה מחדש, שרוצים לחדש דברים מדעתם, ורוצים להשתמש מהקבלה לפילוסופיא'⁷² (סי' 69).

וויכוח עם קבלת האר"י

אין שמ"א נזקק לספרי קבלה גם אם שלראשונים הם ⁷³ ואינו מזכיר בשמותם מקובלים גדולים, לא מן הראשונים ולא מן האחרונים, ואף לא את האר"י. שמא תאמר לא הגיעו לידו כתביהם ותורתם לא היתה נהירה לו? לא תהא האמת לצידך. אדרבה, שמ"א קיבל את קבלתם האמיתית מפי גדולי מוריה ורבותיו בקבלה היו ר' ישראל סרוק, ר' מרדכי דאטו, ר' עזרא מפאנו, הרמ"ע מפאנו ור' נתן אוטולינגי.⁷⁴ לא זו, אף זו: שמ"א חיבר קיצור ס' פרדס רמונים, כ"י ביהמ"ל בני-יורק R.1435. אף הוא עיבד את כללי הקבלה שלר' שלמה אלקבץ ואת שיעור קומה, חיבורו של ר' ישראל סרוק על-פי האר"י, וגם ידע מנהגיהם. אלא שפולמוס מסותר יש לו עמיהם. על-כל-פנים עם דברי האר"י. כך בעניין השערים בשמים שנפתחים לתפילתם של ישראל, והם מיוחדים לכל שבט ושבט.⁷⁵ שמ"א כותב: יש מי שנראה מדבריו שכל א' מהשבטים יש לו שורש נשמה... וע"כ יש השתנות בתפלות. ורוצה לומר הסובר הזה שאין לשום אדם לשנות נוסח התפלה (סי' 37). דברים אלה מופנים במובהק כלפי האר"י, שכך כתב הרח"ו בשמו:

68 שם, עמ' רלג.

69 שם, עמ' רלה.

70 שם, עמ' רלג.

71 שם, עמ' רלה.

72 בעניין זה, ראה להלן.

73 עניין אחד מביא שמ"א בשם חיבור של עלום-שם, וכותב: 'מצאתי בקונטרס מקבלה שהתלמיד גואל את רבו... בזכות תורתו' (123א). וכן במקום אחר יאמר דבר 'ע"פ הקבלה'. ראה סי' 74.

74 ראה להלן, עמ' קפת.

75 עיין על כך דברי א"א הרב יצחק נסים זצ"ל בספרו יין הטוב, ירושלים תשל"ט, חלק ב, סי' א, עמ' רכה.

שיש ברקיע י"ב חלונות, כנגד י"ב שבטים וכל שבט ושבט עולה תפלתו דרך שער א' מיוחד לו ... כי כפי שרש ומקור נשמות השבט ההוא כך צריך להיות סדר תפלתו. ולכן ראוי לכל א' וא' להחזיק כמנהג סדר תפלתו.⁷⁶

וכן בעניין פיוטי הקליר וזיהויו שהזכרנו.⁷⁷ שמ"א דוחה בליגלוג את הסברה שהיה תנא וגם מזלזל בפיוטיו, שלדעתו הם מלאי שיבושים. ודבריו הם בסתירה גמורה לדעת האר"י, ש'היה אומר כל הפיוטים ופזמונים שתיקן ר"א הקליר, משום שכל דבריו 'על פי חכמת האמת' וכי הוא התנא ר' אליעזר ב"ר שמעון.

אין דעתו של שמ"א נוחה מן המנהג להתענות בעשרת ימי תשובה (סי' 82). אף-על-פי שהדבר חשוב ביותר בעיני המקובלים, ובייחוד האר"י. וכך העיד ר' משה גאלנטי בפני הרח"ו, שלדעת האר"י, אם 'האדם יתענה בז' ימים שבין ר"ה ליוה"כ ויעשה בהם תשובה גמורה, כל יום מהם מכפר על כל העונות שחטא כל ימיו'.⁷⁸

ועלית על כולנה, דומה שכל הפסק הארוך והחשוב שלו בעניין ב' זוגות תפילין אינו אלא נגד סברת האר"י, שהרי לפי עדותו של רח"ו היה האר"י 'מניח תפילין דרש"י ור"ת ביחד ... כי מקום שיש בראש להניח בו ב' זוגות ... ואח"כ עשה זוג תפילין דרש"י כסברת שמושא רבא ... ובעיקר היה לובש שני זוגות דרש"י ור"ת, ובמנחה של שמושא רבא ...'.⁷⁹

פולמוס עם הרמ"ע רבו

בעניין ב' זוגות של תפילין פולמוס גדול לו, לשמ"א, גם עם רבו הרמ"ע מפאנו, שבכמה וכמה מתשובותיו, שנדפסו בשנת ש"ס, הולך הוא בדרך האר"י וכותב: 'החברים שלנו מניחים ב' זוגות תפילין [יחד]', וכי אין לחוש 'לספק יוהרא'.⁸⁰ וכן: 'דרך ישר לפני איש לצאת ידי ספק, וזה במה שילבש בבת אחת שתים של יד ויברך עליהן להניח בלי פקפוק'.⁸¹ ולא זו בלבד, אלא שאין הרמ"ע סובר 'ללבוש אותן אחד אחד', וטעמו משום 'טריחא ואוושא מלתא טובא. ואין אדם יוצא בה ידי ספק ברכה'.⁸² הרמ"ע נאחז גם במנהגם של רבים ו'קהלות גדולות, שהיו מניחים של רש"י ושל ר"ת יחד, חד זוגא לשם תפילין וחד לשם רצועות בעלמא'.⁸³

לאחר זמן גבה שמ"א עדויות על מנהגם של מקובלים הגדולים בצפת ובאיטליה, והתברר לו שר' משה קורדובירו ור' משה גאלנטי, גדולי צפת, לא הניחו ב' זוגות של תפילין. וכן נהגו המקובלים האיטלקיים הנודעים, ר' מרדכי דאטו ור' עזרא מפאנו, שעלו לצפת וקיבלו מפי הרמ"ק.

ליבו של שמ"א בוער בקרבו. הוא יוצא לקרב מחומש ומאומן, וכותב דברים כדורבנות נגד גדולים בישראל, ובכללם רבותיו-נערציו, ומזהיר: 'ומי שיאמר שנצרכו ב' זוגות תפילין

76 שער הכוונות, ענין נוסח התפלה, מהדורת הרב אשלג, ירושלים תשכ"ב, עמ' שכח.

77 ראה לעיל ליד הע' 51.

78 שער הכוונות, דרשת ראש השנה, עמ' רי, ב.

79 שם, ענין תפילין, דרוש ו, עמ' סט.

80 שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' לו, ירושלים תשכ"ג עמ' סה.

81 שם, סי' קז, עמ' ריד.

82 שם, עמ' רטו.

83 שם, עמ' ריא.

למצוה, או יותר, הוא מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, ועתיד ליתן את הדין.⁸⁴ שמ"א מונה את הרעותות שתצמחנה מהשתרשות מנהג זה:

בזמננו זה מתוך שנהגו מקצת יחידים בב"ז תפילין, ההדיוטות שואלי עליהם, ויש משיבים שהקבלה מחייבת כן, ונראה להם שכל בני העולם חולקי על הקבלה חלילה, ונמצאו ההדיוטות מהרהרי' אחר המצות ... שמא אין קדושה בתפילין שהם מניחים.⁸⁵ שמ"א קובל על העושים הסידויות בציבור, שבמעשיהם הם עולבים בחכמים שבדורות הקודמים ובזמננו, ויש להם לחוש 'שמא ירגנו אחריו ח"ו שאין תוכו כברו ... וחיישינו לזילותא דצבורא ולכבוד החכמים, ערי ושכבי, שהם הרוב שלא נהגו כן.⁸⁶ ולמי שאינו נכון לשנות מנהגו, הוא משיא עצה 'שיתנהג בהצנע לכת, ולא יעשה כן בפני רבים, שלא להניא את לב העם, שיטילו ספק במצות ח"ו.⁸⁷

מן הוודאיות הוא, שגם ה'פסק' הארוך שלשמ"א נגד המתחסדים שאינם חולצים את התפילין לפני קריאת שמע שלערבית, מופנה הוא כנגד רבו הרמ"ע, שכך הורה בתשובה למודינה: 'גם תפלת ערבית מצות תפלין נוהגת בה ... והלכה ומורין כן, שלא לחלצן עד שתכלה רגל מן השוק'.⁸⁸ והרי על כך זעם שמ"א.

כך הולך שמ"א עקב בצד אגודל, מחטט בהוראות המקובלים ופוסק כנגדם, ואינו מלביש את דבריו מחלצות. גם בעניין עור שליל אם הוא הידור לתפלין, חולק שמ"א על הסוברים כן, חורץ את דינם לשבט ואומר:

בדוּתא היא, ואין לסמוך על דבר שאמרו על פי הסברא, שאם היה הדבר כן, איך לא הזכירוהו כל התנאים והאמוראים. ומי יאמין שהם חכמים יותר מהם. דברי הגמרא הם עקר, בנין הכל (סי' 16).

ואם תשאל כנגד מי אמר את דבריו, תהא התשובה המושבת לך, שלא אמרם אלא כנגד רבו הרמ"ע. חכם זה כתב על כך בתשובה שהשיב לר' עזרא, כנראה רבו ר' עזרא מפאנו: 'מצוה מן המובחר בעור השליל', ומביא את דברי בעל הקנה ש'הוסיף לשבת עור השליל יותר מכלם'.⁸⁹

הוראת דין אחרת שלשמ"א בעניין ספר תורה שבו ההה"ן והקו"פין דבוקין, לא רק שהוא מתיר אלא גם חולק בתוקף רב נגד הפוסלים. וכך הוא משיב לשואלו, ר' גמליאל מונסיליצי מפארמה בוסיטו:

וזכורני בקטנותי שהיו קצת סידורי' מדפוס אשכנז ושני' בביתנו שהיו ההיהין והקופין כן, גם ס"ת ישן מאד, ואולי יש קהלות שהסופרי' שלהם קבלתם כך היא. ודברי הסוד לא קבלנום מפה אל פה עד מפי מרע"ה, כי נתבטלה שלשלת הקבלה בימי' הללו. וגם אם הגאון בעל הלבושי' כתב סודות האותיות ואחריו כמוהו, מאן מוכח איזה יכשר. והרי פסק זה הוא הפך דעת הרמ"ע, שבתשובה לשאלת ר' אלחנן [מריקאנאטי ?] הסופר מפירארה, כתב: 'הדבר ברור שלא עלה על דעת הראשונים להכשיר בה"א וקו"ף דבוק הרגל אל הגג בשום אופן חלילה'.⁹⁰

הוראת לדעת, שבעניין שהוא נגד שיטתו נגידים ידבר שמ"א גם ברבו, שהיה החכם המפורסם ביותר באיטליה וישמו נודע למרחקים. ושמא תאמר, לכן לא נשא את שמו, אין

87 שם, עמ' רלג.

84 נספת, עמ' רמ.

88 שו"ת הרמ"ע, סי' מ, עמ' עו.

85 שם, עמ' רלט.

89 שם, סי' לז, עמ' ע.

86 שם באיגרת, עמ' רלא.

90 תשובת שמ"א בכ"י שטרסבורג 153 (ס' 3960), עמ' 200; ופסק הרמ"ע בתשובותיו סי' לו, עמ' נח.

הדבר כן, שהרי תשובותיו שלרמ"ע נדפסו וגודעו ברבים וחכמים הרבה היו בקיאים בדבריו ומורים על-פיו.

לא בכדי כתב שמ"א את חיבוריו הגדולים בעניינות התפילין. חיבורים אלה חובקים עולם ומלואו שבסיסם ושורשם אחד. את הכל הכניס שמ"א לתוך מסגרת אחת ויחידה וסגר בעדם, היא שיטתו שדבק בה בעוז כוחו ולא סטה הימנה ימין ושמאל. מלחמתו היתה תקיפה ולא נשא פנים אפילו לגדול שבגדולי ישראל, ולא זנח שום צד מן הצדדים וענה בכל. הוא מנתח ומסביר רוב התקלות הכרוכות בקיום המנהגים שנתחדשו במרוצת הדורות. ולא בעניינות התפילין בלבד הוא יוצא חוצץ, אלא גם כלפי כל מנהג ומנהג שאין שורשו פתוח אל מעיינות חז"ל. רצוני, נטל שמ"א עניין חמור זה שלתפילין לדוגמה וכאב למנהגים שלדעתו אין לקיימם. והרי זה לשונו: 'כדי להוציא מלב התלמיד' המנהגים החדשים',⁹¹ שהאסכולה הקבלית החדירה לסדר העבודה. ולעומת זאת הוא הוצרך 'לכתוב כל זה, כדי ללמד לדורות הבאים שלא יזלזלו במנהג אבות', הם חז"ל (עמ' רלט).

עניינות התפילין שלרש"י ושלרבינו תם, הקלף, הברכות, הנחתן או אי-הנחתן בחול המועד, עמדו ברום הוויכוחים בין המקובלים והפשטנים באיטליה. פסק מנומק ומוסבר ומלא להט, אין ספק שיש בו בכדי לעשות אוזניים לדעות שלאומרון, נגד מנהגי המקובלים שמזמן האר"י, שהתפשטו באיטליה ונתקבלו כהלכה למשה מסיני. על-ידי כך ביקש שמ"א לנווט את ההלכה לפי שיטתו.

יחסו שלשמ"א לספר הזוהר ולכתבי המקובלים ומעמדם בהלכה מקביל, איפוא, ליחסו לגמרא ולספרי הפוסקים. כשם שהגמרא היא בלבד מורה לנו את ההלכה ולא הפוסקים, כך ספר הזוהר ולא המקובלים שבאו לאחריו. אף נגדם ינקוט שמ"א בלשון שאינה שלכבוד, כגון: 'וצ"ע דבר זה למפרסמים עצמם להקרות מקובלים' (סי' 21). ואם תאמר אין דבריו חוזרים לכלל המקובלים אלא לכמה מהם, לא תצדק, שהרי לא מצאנו בדבריו דברי שבח על שום אחד מן המקובלים.

ק ב י ע ת כ ל ל י מ ח ד ש י מ ב ה ל כ ה

לשונות שהבאנו מהגהותיו שלשמ"א יש בהן די והותר להודיע שרצונו היה לקבוע שיטות חדשות בהלכה וכללים חדשים. דומה ששמ"א חש שמהונהגו מנהגים שונים ורבים ביהדות, טושטשו עקבותיהן שלהוראות חז"ל, וחשש שמא חס ושלום תשתנה צורתה שליהדות. לא היה, איפוא, לדעתו מוצא אלא בביטול כל מה שנתעבה ביהדות עד כדי שינוי צורתה, לפיכך ביקש לסקל את המסילה ולהסיר סיגים שדבקו בה במשך הדורות, ולהרחיק כל שהוא בחינת בטע זר. הוא אינו נשמע להרגלי בני אדם ורצונו שבני עמו יחזרו אל המקור הראשון, לדבריו חז"ל. כל שהתחדש מני אז, היה יפה לשעתו. הוא דוחה כל שינוי לפי ההגיון;⁹² מבקש לבור דרך חדשה לקיום היהודי בין האומות, ולנאות את דמותה שליהדות. ואל החכמים הוא פונה שילכו בשיטתו 'יבדקו עד מקום שיד שכלם מגעת לבנות ולסתור בפסקי הלכות, ולא יהיו כעורים שהפקחים מנהיגים אותם' (הקדמה). וגם אם מובא דבר בשם גאונים, 'החזק בפלפול

91 ידוע לי רק על עוד חכם אחד שנתמלא זעם על הנוהגים להניח ב זוגות ויש בדבריו מן הטעמים שאמרם שמ"א. ראה מ' בניהו, דעת רבי רפאל מרדכי מלכי על הנחת שני זוגות של תפילין, עתיד להתפרסם בדעת, תשמ"ט.

92 ראה דבריו בעניין הפתק שנפל מן השמים ובו היה רשום סדר הפרשיות שבתפילין, להלן עמ' רלד.

ואל תתיירא מלחלוק עליהם' (81ב). לדעתו אין כוחו שלגאון יותר ממי שיורד לעומקה שלהלכה על-פי הגמרא: 'וכל מי שיפרש דברי הגמ' על נכון חשוב גאון' (125ב). משום כך הוא מחזיק בסברתו גם נגד גדולי הפוסקים וטוען כנגדם: 'אין שום הכרע וסמך מהגמ' לפרש אלא כדברי, אדרבה פשט ההלכה כמותי' (86ב).

קריאה זו יש עמה הכרזה מפורשת, לעורר את דעת הקהל, ובייחוד את מרביצי התורה ורבני הקהלים והפוסקים, לפקוח עיין ולא להיגרר אחרי דיעות שאינן מבוססות בכתבי חז"ל. הוא יוצא חוצץ נגד המפלפלים לשוא בדברי התנאים כדי למצוא אסמכתא לדעות בלתי מבוססות, ומכריז על דרכו: 'ואני מפרש הברייתא כפשוטה. ואין להתחכם יותר להוציא הדברים מפשוטן' (סי' 32).

כל המוסיף על דברי חז"ל 'גורע יותר ממה שהרויח ... ואינו אלא טועה, שמראה ששאר פוסקים וחז"ל קטלי קני באגמה גינתו ח"ו' (סי' 6). אין להשגיח בדברים כגון אלה כי אינם אלא איבוד זמן.

בשאלות קשות וחמורות הוא פולס דרך להתיר גם שלא כפי ההלכה המקובלת. כגון להתיר עגונה שלמומר על-פי עדות נוצרי 'מטעם שאין דרכם של נצרים שתנשא שום אשה בחיי בעלה' וכן לסמוך על רשימת הפטירות ועל מעשה בית דין שלכנסייה (סי' 164). אף גם בעניין ירושת הבת (134א). ואתה למד על שיטתו במובהק מדבריו על חולה ומעוברת לעניין סעודה המפסקת בערב תשעה באב. הוא מתיר 'לטעום בשר בלי שום התרה', שהרי 'עקר המנהג' הוא 'להמנע משום שמחה. ובמקום חולי מותר גם לקבוע עליו סעודה. ואם אינו של סכנה יש ליוזר בסעודה המפסקת', שאם לא תאמר כך אתה עושה 'את התפל חמור מן העקר' (57א). נימוקו זה הוא כלל גדול לכל תפישת עולמו. אם הדבר מותר למה צריך התרה? ⁹³ לדעתו יש כאן סתירה פנימית ואין לנו לתפוש אלא את העיקר. אם הסיבה איננה בשל שמחה הרי הכל פתוח להתיר. כיוצא בזה גם לעניין עשיית מלאכה בתשעה באב. מן הדין הנוהגים שלא לעשות מלאכה 'אסורים עד שיתירו להם'. ואלה דברי שמ"א על כך:

ואני אומר שאין במעשיהם כלום, ואינם צריכים התרה, הואיל ועוברים בבל תוסיף שאין להמנע ממלאכה בימות החול אלא בדרך שאמרו חכמים וכל המוסיף גורע. וגם שנמצא אצלם במנהג של טעות. ואין בדבר זה מקום לומר שיהיה בו משום סייג, דאין גוזרין גזרה לגזרה, ובפרט שאין שרשו אלא מדרבנן (56ב).

רוצה לומר, כל שאינו נאמר בכתוב ומפורש בדברי חז"ל, לא רק שאין צריך לעשותו אלא שהעושהו עובר בבל תוסיף, והריהו בבחינת בא לתקן ונמצא מקלקל. מה שאין כן בדין ומנהג שנזכרו בדברי חז"ל כי אז יש לישאל.⁹⁴

דין מפורש הוא העיקר והיסוד בחינת אב וכל שנקשר ונמשך עמו אינו אלא בחינת תולדה. יפה כוחו שלאב משלבן. הוא בעוצמתו עומד ואיזהו הכוח שיכול לעמוד כנגדו? הבן הוא חוטר משורשו שלאב וממנו הוא ניזון ואין הקל או החלש יכול לגבור על החזק והאליים. לאורה שלתפישת הזאת, מגביל שמ"א את איסור התספורת בין המצרים וכן בין פסח לעצרת. בין המצרים מתיר הוא לספר בערב שבת אחר חצות, ובימי הספירה מתיר הוא לספר אף ביום חמישי, שהרי 'אין מנהג מבטל דין תורה' לכבד את השבת ולדבר מצוה הכל שרי ואין לנו אלא מה שאמרו חכמים שעל פיהם אנו חיים ... שמעולם לא עלה בדעת חכמים לפגום בכבוד שבת. וכן עקר (סי' 74).

ולא בכדי בהרבה והרבה מקומות חוזר שמ"א על הלשון 'וכן עקר', לאמור שכל השאר תפל והעיקר הוא העקרון.

אין פוסק יוצא נקי מתחת ידו. וגם תקנות המפורסמות והמקובלות ביותר, שלאורן הלכו דורות רבים והולכים עד ימינו, לא זו בלבד שהוא מבטלן אלא גם סובר שיש איסור לנהוג לפיהם. תקנת רבינו גרשום מאור הגולה שלא ישא אדם אשה על אשתו, אין שמ"א נזקק לטעם שלא גזר על כל ישראל ועד זמן מוגבל וכיוצא בטעמים אלה, אלא הוא עוקרה מן השורש ואינו מותר בה שריד. ואלה מקצת דבריו:

לא כך אמרו גדולי הקדמונים. ואם עשה כן בשביל תקנת רבינו גרשון נ"ל שאינה חשובה תקנה בכך שהוא לעבור על דברי חכמים, שאמרו שאם שהה עם אשתו י' שנים ולא הוליד, יגרש וישא אחרת או ישא אחרת עליה... כי אין לעשות תקנות לבטל דברי חכמים וכל מקום שאמרו חכמים לגרש או לישא אחרת, יעשה כדבריהם ולא ישגיח בתקנות אחרות, כי אין בהם ממש⁹⁵ (סי' 155).

שמ"א קורא, איפוא, למרוד בסמכותו שלמאור הגולה. ולא רק תקנה זו לא יצאה נקייה מתחת ידו, כדברים האלה יאמר על תקנת רבינו גרשם שלא לגרש אשה בעל כורחה 'כי אין לבטל תקנות חז"ל וחשש איסור משום תקנות דר"ג' (סי' 169). והוא בדרכו הולך ומבטל את התקנה להכריז בבית הכנסת על אבידה, ונימוקו עמו 'שאין כח לרבינו גרשום לתקן כנגד הדין' (סי' 180).

ביטול מנהגים

שמ"א מורד בכללי הפסיקה המקובלים. הם נראים בעיניו תלושים ממקורם ולכן אין להתחשב בהם כלל. והדבר חוזר בכל השגה והשגה שלו. כלל שלמרן ש'לענין הלכה נראה דנקיטין כהרשב"א דבתרא הוא, שמ"א מערער עליו. וכך הוא כותב:

איני רואה את דבריו לפסוק כהרשב"א משום דבתרא הוא אלא מפני שהוא גדול. אי נמי מפני שנראין דבריו, כי אין דין הבתראות אלא בין האמוראים. ואין לתת סדר בין הפוסקים, דא"כ [דאם כן] אין לדבר סוף... וזה הכלל יהיה בידיך לעולם ולא תשמע לחולקים, כי מי שם הפוסקים בין האמוראים, וכן לעולם במחלוקות שבין פוסק לחבירו הלך אחר הגדול ואחר הרוב (19ב).

לעומת זאת מלשון אחר שלו נשמע שאין חשיבות לדעת מיהו האומר, גדול הוא או קטן. כלל זה חוזר בצורות שונות בהשגות שמ"א. ראה דרך-משל לשון זה: 'יקוב הדין את ההר, ובכל מקום שדעת הרוב נוטה ויש סמך מן ההלכה, ע"פ היושר כך יש לנהוג, יהיה מי שיהיה בעל הסברא והיא' (סי' 23).

אין שמ"א ירא לפגוע קשות בכבודם של חכמים גדולים משום שדעתו לא היתה נוחה מדבריהם. על הוראות דין שלר' יהודה בן קלונימוס, שהביא המרדכי בשמו, ידו לא רעדה לכתוב: 'אילו היה בזמני בחיים הייתי מנדהו, וכן: 'זכות כזה הייתי מבקש לאבדו לכתחלה, כי בורות הוא וגדולים לא חשבו כדבריו. וכי האי מילתא לא ילמד אדם ואם למדה יסירנה מלבו' (79א).

⁹⁵ לעניין תקנה זאת ראה מ' בניהו, האסכולות שלמבי"ט ושלמרן. אסופות, ג, עמ' ע—עג. וראה דברי המבי"ט אלה: 'יש חכמים, כמה וכמה ראשונים ואחרונים, שהורו כי לא תיקן הגאון במקום שיש בו ביטול מצות עשה. ועליהם יש לסמוך הלכה למעשה'. שו"ת המבי"ט, חלק ג, סי' ו, דף קי, א. עיין גם בס' מבוא לספר בנימין זאב, ירושלים תשמ"ט, עמ' כ—כא.

לאורה שלשיטה הזאת אין פלא שמנהגים והוראות קדומים יפלו ויימחקו. כך בעניין הנחת שני זוגות שלתפילין כסברת רש"י וכסברת רבינו תם. בעיניו 'מגונה הדבר במאד מאד' ⁹⁶ (סי' 8), וכל כך למה? משום שאין לומר 'שהלכה ככל הדיעות, חלילה וחס לומר דבר זה' [!] (סי' 20). הוא גם מסתמך על דברי חכמים שאמרו 'הנוהג כדברי זה וכדברי זה' ⁹⁷ עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך ⁹⁸ ... וצריך כפרה' (שם). לא אמר שמ"א דיי, הוא פוסע בטוחות ומגיע עד אמירתו זו שיש עמה ליגלוג צורב: 'ואם היינו רוצים לדקדק בדברי הכל, לא היה די בחמשים זוגות תפילין' (סי' 23). ולמרות עוז התקוממותו הוא מגיע בדבריו על מי שמידו בא הדבר, ואומר: 'ואם יאמרו לי ליום הדין למה לא הנחת תפילין של ר"ת, אשיב: לא חששתי לדבריו!' (סי' 20).

כיוצא בזה תפילין בחול המועד, שגם בעניין זה יש הרוצים לצאת ידי חובת הכל. לדעת שמ"א 'זה מנהג כסילים שאין להם לב להבחין' (סי' 12).

המנהג שלא לישא אשה בין פסח לעצרת, המוני בית ישראל מקיימים אותו לדורותיהם, וגם הוא לא נוקה משבט ביקורתו שלשמ"א. וכך הוא כותב עליו:

אין במנהג ההוא יסוד ע"פ הגמרא, אלא שהמקובלים אומרים שהימים שבין פסח לעצרת הם ימי הדין, ואין לנו אלא הגמ' עקר. ואין אני קורא לזה מנהג כנגד שום דבר שיש בו מצוה. וחכמי הגמ' כל יקר ראתה עינם ולא כתבו דבר זה. לכן אין למחות במי שלא יחוש לדברים הללו ⁹⁹ (ב52).

כאמור, אין שמ"א דן את התעניות לשבת. הוא מונה את הגרועות שבקיומן. וגם על תענית ציבור, כותב שמ"א, שלהמון הבטלים בשל כך מלימוד תורה 'אין זה יום רצון אלא יום כעס ונאצה שלא כרצון הבורא. וכל המבטל המנהג ושואל על הנדר יפה הוא עושה' ¹⁰⁰ (סי' 72). בעניין חספורת אם אסור רק עד התענית או גם לאחריו שמתלוקת היא בין ר' מאיר ורבן שמעון בן גמליאל ¹⁰¹ יאמר שמ"א בלשון שיש בה כדי להגיע את אמות הסיפים: 'ואין לנו אלא מה שאמרו חכמים. והחולקים עלי היה להם להקדים ביאתם לעולם ולהתחכם יותר, שיוכלו לחלוק נגד רבא מריה דשמעתתא נגד וסמך הגמרא' (סי' 73).

המחבר שם פניו כלפי העם, ורצונו להשכילים וליישר את דרכם. לשם כך אין הוא חש למעשיהם שלגדולים אם יש בהם מכשול לדרכו. וכבר מצאנוהו ממעט בערך התענית גם משום מעשיהם שלהמון העם בעת שהם בטלים: 'כי הבחורים והנשים ועמי הארץ שוחקים בקלפים ובמיני הצחוקות ועושים שבועות שוא. גם מלמדי התינוקות מבטלים אותם מהלימוד מחצות ואילך והם מבטלים מת"ת' (סי' 73). וכך מצאנו אצלו דרכים שרב הקהל צריך ללכת

96 ראה בית יוסף סי' לד, ד"ה ומצאתי. וראה גם צבי יעקב צימלס, ר' יוסף קארו ו'התשובות אשכנזיות', בקובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' קלו.

97 ראה עירובין ו ע"ב.

98 קהלת ב. יד.

99 על עניין זה ראה מאמרו של א"א הרב יצחק נסים וצ"ל, עריכת נישואין ותספורת ביום העצמאות, סיני, מג (תשי"ח), עמ' טז—כא; נכלל בספרו 'יין הטוב', ירושלים תשל"ט, חלק ב, סי' יא, עמ' רמט—רנג. על הטעם שלמקובלים ראה שם, עמ' ית. מור אבי מביא את דברי שמ"א על-פי ברכי יוסף וכותב: 'לא זכינו לאורם' (עמ' יז). ומה שגדול לא זכה אנא זעירא זכיתי. וראה להלן והע' 115 לנספח.

100 ראה למעלה והע' 93.

101 בית יוסף הלכות תשעה באב, סי' תקמט ד"ה ומ"ש.

בהן כדי להדריך את המון העם ושיטות חינוך טובות. אף נזכרו לעיל הצעותיו המהפכניות לומר את הקדיש בלשון העם ולקרוא את המגילה באיטלקית כדי שיבין העם (16ב). דומה שהיה את רצונו לבטל את כל הפיוטים בתפילות ואת הקינות בתשעה באב (סי' 76). וכן ביום הכיפורים אין ראוי לומר שום פיוט ותחינה ומוטב שאחרי חזרת הש"צ יאמר 'הסליחות והתחנונים וידלג מקצת מהתחנונים ... ויברר היותר יפות בעניינים וצחות בלשונם ... ויאמרו מעט ובכוונה' (סי' 87).

אכן, אין כיהודי איטליה שהירבו בתחינות ובתחנונים בייחוד בחוג המקובלים במודינה, ואף הם עצמם חיברו תחינות לכל יום ולכל מאורע, כמות שאנו מוצאים בספר כנף רגנים לר' יוסף ידידיה קרמי (ויניציאה שפ"ז) וגיסו ר' אהרן ברכיה ממודינה. דומה, שאף בעניין זה וויכוח מסותר לשמ"א עמהם.

המגמה לשוות ליהדות צורה אחת

עוז רוחו ותקיפות דעתו שלשמ"א להפוך את הקערה על פיה ולבטל מנהגים מקובלים ומוסכמים על בעלי ההלכה, ברי שאינם יכולים להימצא אלא במי שנהירים לו שבילי ההלכה ובקי הוא בכל כתבי חז"ל, הפוסקים והמקובלים שעד לזמנו. אין ספק שמעלות אלו היו קניינו שלשמ"א, לכן העז לקצץ בענפים ובגזעים, אבל לא לנגוע בשורשים. את דבריו אמר בלשון תקיפה וברורה, אף לא פחד מיום הדין (12ב). הוא כופה את דעתו נגד דעתם של גדולים, ובפיו אזהרה למי שלא יישמע לו, שיהא 'חייב נדוי ומעיד על עצמו שאינו מזרע ישראל' (סי' 177). וכן 'כל המורה בהפך זה תפח רוחו אם יעשה מעשה כדבריו'.

דומה שפנים אחרות לו בדרשותיו ותחינותיו שבהן הוא רך כקנה כלפי בני דורו ובהן אתה מוצאו מתנהג בענווה, שאין הוא ראוי להוכיח וכל מגמתו היא לזכות את הרבים. כיוצא בזה יחסו כלפי בעלי ההלכה שבזמנו. דומה ששמ"א ביקש להצטדק בפניהם לבל יבולע לו מהם. הן אין ספק שברור היה לו שרבים יתמהו על דבריו, לכן הקדים לומר בהקדמתו שלתורה שתי פנים, הללו אוסרים והללו מתירים, ושכר שמור לאלה ולאלה. הוא מבקש שידינותו לכף זכות, וכאומרו: 'כי נשענתי על דברי חכמים ברוב דברי, והדברים המועטים אשר לא ראיתם כתובי' בספר ... גליתי דעתי לא כסומך על בינתי, אלא כסומך על חסדי ה', כלומר שדבריו ממקור עליון באו לו. ומה שלא בירר והוכיח בהגהותיו עתיד הוא לעשות ב'ספרים כוללי' כל הדינים בחדושים רבים', שברצונו לחבר.

ובל תתמה שהוא שעוקר מנהגים ומייסד מנהגים, לא נזקק לעניין מנהג בטעות ומנהג שלשטות, וכי הכלל הנקוט בידו הוא 'אין מנהג מבטל דין תורה' (57א). הרי תשובה ברורה מזומנת לך. אם דינים והלכות רברבאאות, אין חובה בעשייתם, כלום יהא כוחו שלמנהג בטעות יפה מהם? והרי זה ממילא נפק.

ברי, שעמדו לו לשמ"א מלבד למדנותו וידיעתו הרחבה במכמני הספרות, גם נסיונו מימי רבנותו הארוכים בקהילות שונות והבנתו במצבם של יהודי איטליה. וכיוון שנהירים היו לו שביליה שליהדות איטליה בא לדבר במעשיהם לטוב ולמוטב. הוא בז לאלה שעומדים בדרכו וממלא את פיו בדברי תוכחות עליהם. הגע בעצמך אם אין לנו אלא מה שאמרו חז"ל, הרי רובי המנהגים השונים והחילוקים בדין ובהלכה לא באו לעולם אלא אחרי האמוראים. והוא איננו מעלים את מגמתו 'להחזיר התורה ליושנה' (סי' 27).

אין ספק שדרכו שלשמ"א מביאה לידי יצירת יהדות שלה תורה אחת ומנהג אחד. על כך

ילחם בחרף נפש ולא יעמוד דבר בדרכו. את פסקיו בענייני התפילין פותח הוא בלשון זה:
חם לבי בקרבי, בהגיגי תבער אש וחברתי הפסקי' הללו למען ילמדו האנשים
אשר כגילי להצטרף עם הצבור ... וילכו במנהגם, כי בזה תרבה האהבה והאחוה וש'
כל הימ' בין אדם לחברו, ולא יהיה זה עושה מנהג א' וחברו מנהג אחר. כי בהיות כל
ישראל שוים במנהגים יהיה לבם לאביה' שבשמים ותקובל תפלתם.¹⁰²

הוא קורא לגדולי הדור לסור מדרכם, 'להתנהג על פי מנהג רוב בעלי ההוראה ... ולא ינהיגו
תלמידים בכך'. בחיבור זה הוא מכריז בפומבי על מגמתו ואינו נרתע ממה שיאמרו בעלי
ההלכה: 'אין לנו לעשות אגודות אגודות, אלא אגודה אחת ונהיה לעם אחד'.¹⁰³

אחדותו של עם בהליכותיו ובמנהגיו היא בראש מעייניו. הוא כולל כללים גם כדי למנוע
כל דרך של חילוק לא רק בעניינים שלכלל אלא גם שלפרט, ולא רק בפרהסיה אלא גם
בצנעא. והרי לשם כך ידבר נגד מי שרוצה להחמיר לעצמו או לצאת ידי חובת הכלל. ולא
יתיר אלא בדברים מסויימים שאינם עקרוניים ואין בהם משום חילוף מנהגים, אלא דרך
עשייה בלבד. דומה שלגבי אלו איננו דורש ביטול ושינוי כדי שלא להעמיס על הציבור יותר
מדי. מחמתו שלעקרון זה שלמנהג אחיד ולכל יפרוש אדם מן הציבור, הוא פוסק, שיהודי
בכל מקום שיימצא ינהג כאנשי המקום.¹⁰⁴ ואין לרב לנהוג בתכסיסי חסידות, לדקדק במצוות
יותר מאנשי הקהל, כדי להיראות מורם מהם.

מתוך מגמה זאת כלל שמ"א את הכלל, שאנו אין לנו אלא מה שהורו לנו חז"ל ותו לא,
שחזר עליו שבעים פעמים ובשבעים פנים. כלל זה הוא מפתיע, עד שאתה חוכך בדעתך אם
אין לקרוא עליו 'מתיר איסורים'.

דומה שכדי להשריש את מטרתו חיבר את ספרו 'משנה ארוכה'. הטעם שבדבריו הוא:
כדי שיוכן לשון המשנה יפה וגם שיהיו כל דיני המשנה נאמרי' ונשמעי' מפי אומרם
וכדי להקל העיון מעל התלמידי' ויבינו מהרה וישכילו וגם כדי שהבעלי בתים לא תכבד
עליהם העבודה לשנות במשנה ...¹⁰⁵

אכן, הרצאתו יכול אדם לרוץ בה. דבריו נכתבו בלשון קלה וברורה. אין בו בספר פילפול
כלשהו ולא אזכרת מחברים שקדמו לו, אלא בדרכו שלרמב"ם במשנה תורה הוא הולך ומסיק
מהו הדין גם על-פי הגמרא. כלומר שוב אין צורך בספרי דינים. המשנה היא עיקר והפסק
אינו יוצא אלא מתוכה. בכך קדם לו ר' משה פרובינצאלו, שאף הוא חיבר ספר הלכות על-פי
המשנה.

צורכי הדור ומצב היהודים בגולה

רצונו של שמ"א היה, איפוא, להקל על שלומי אמוני ישראל ולעשות את עקרונות היהדות
לנחלת העם כולו ושהתורה תהיה תורת חיים, שהכל יוכלו להלך לאורה ולקיימה. לשם כך
נתן את ליבו לצורכי הדור וסבר שמותר לחדש הלכות. ודוגמה אחת ראוי לציין, והוא עניין
התגלחת. הוא מתיר לגלח בימים שלספירת העומר, בבין המצרים ובאבילות, בשיעור שלא

102 נספח, עמ' רלא.

103 נספח, עמ' רלב.

104 בעניין יום טוב שני שלגלויות, כתב שמ"א: 'ופשיטא לי שהבאי' מא"י לח"ל אפי' דעתו לחזור
אין להם להקל ב"ט ב' תוך תחום דירת ישראל, ויש להם להתפלל תפילת הצבור, שהרי נקבעו
עמהם'.

105 פסקי שמואל, חלק ג, כ"י קויפמן A102, עמ' 273.

נשמע כמותו מעולם ולא רק לפניו אלא גם לאחריו. גם טעמו מאלף, הוא פוסק לפי צורכי המקום והשעה: שלא יתגנה וכדי שלא לגרום נזק לבריאיות. ואלה דבריו: וזה הכלל הוא בדורות הללו ובמקומות הללו שרוב בני אדם נוהגים לגלח עצמם, למרבה משלשי יום לשלושי יום... או משתי שבועות לשתי שבועות. עניין הגערה יפה היה לשעתו, שריבוי השער לא היה מוזיק. לפיכך 'המיקל' וסומך על רוב חכמה ורוב מגין שהתירו... רוח חכמי' נוחה הימנו'.

מעתה עומד אתה תוהה, כיצד גדול בתורה, בפשט ובקבלה, שאינו בודל מדברי תורה, עושה לה אזנים ומרביצה ברבים, העז לצאת נגד פסקי הלכות ודינים שלאבות ההלכה ועמודיה? ברי, שאין לדון את שמ"א כאותם המחדשים בדורות האחרונים. מטרתו היתה להסיר סיגים, שלדעתו דבקו ביהדות, מבלי לפגוע בעקרונות, הם דברי חז"ל שעלינו לקבלם כולם מבלי להרהר אחריהם. הוא צפה, כביכול, במה שעתיד היה להתחדש ביהדות, וחשש שיטפלו עליו דברים שלא כן, לפיכך כתב בהקדמתו דברים שישמרו לו מקום נכבד בין חכמי ישראל.

מחשבותיו של שמ"א ושיטתו פרס הוא עצמו ופירש בה, בהקדמה. שורשי האמונה ועיקרי כל דין נמסרו לחכמים בכל דור ודור מבלי כל מחלוקת. אבל 'פירושיה ודקדוקיה ניתנו לכל מבין לפרש ולחדש'. ואם אתה מוצא מחלוקות בין חכמים, דבר והיפוכו וחכם שמתיר וחכם שאוסר, אין זה אלא משום שלתורה יש נתיבות ושבילים וגשרים לעלות וליכנס בתוך החכמות. הרשות נתונה לכל משכיל לפרש ולחדש, ובלבד שלא יסור מהחוקים והדרכים המקובלים; 'וכל דבר והפכו יש לו אחיזה למעלה במקור שלו'.

דברים מפורשים יותר ומפתיים יותר כותב שמ"א בחיבור אחר שלו: סמכות ניתנה להם לחכמי ההלכה להורות לפי הבנתם בצורכי השעה ובצורכי המקום. ואלה דבריו:

וכל א' וא' מחכמי הדורות היה מתיר ואוסר כפי מה שהיה רואה בזמנו ובמקומו שהיתה השעה צריכה לכך. אשר על כן רבו הדעות בין חכמי המשנה והגמרא בדבר זה. וכבר נמצאו ב' לשונות בגמ' ונמצא כתוב בס' מקור חיים¹⁰⁶ להחכם ר' חיים כהן, שכל מקום שאנו מוצאים ב' לשונות בגמרא ולא פסקו רבינא ורב אשי הדין ההוא. הטעם שראו שאין לפסוק הדין ההוא בסוד ידוע, ומסרו הדבר לחכמי כל דור ודור לפסוק כאחד מהם בשעת הריוח, ובלשון הב' בשעת הדחק.¹⁰⁷

ודברים שלא נשמעו כמותם מפי בעלי ההלכה לפניו ולא לאחריו כתב שוב בספר הזה: ודע שהחכמים לא עשו גזרות ולא העמידו דבריהם אלא כפי הזמן והצורך, כפי מה שהדור צריך לכך. הלכך בזמן חכמי הגמ' התירו... וזה לפי שראו שבאותו הדור לא היו צריכי להרחיק יותר מזה, שהיה ברור לכל שאסור לטבול בכלים. אמנם החמירו חכמי' כפי צורך הזמן, כגון כשגזרו שמי שנפל עליו ג' לוגין מים שאובים יהיה טמא. כמו כן התירו לפי הזמן, שכל הגזרות של חכמים הם על תנאי.¹⁰⁸

י ח ס ם ש ל ח כ מ י א י ט ל י ה ל ש מ ״ א

דעותיו של שמ"א נודעו בזמנו ובדורות שלאחריו לחכמי איטליה. ולא יעלה על דעתך לומר שר' נתנאל טרבוט, הפוסק הגדול והנודע שצירפו לבית דינו, וכן חכמי מודינה ומקובליה

108 שם, דף 18א.

107 פרדס, כ"י ביהמ"ל R1435, דף 35א.

106 קושטא ת"י.

המפורסמים שנשארו ונתנו עמו, דעותיו לא היו נהירות להם. מחכמים שלאחריו נזכיר את אי"ש גר, איש מדינה, שהיה מיודע אליו. בהגהותיו על שולחן ערוך, הביא הרבה מדבריו ¹⁰⁹ וחולק לו כבוד, ובהגהותיו הלך בעקבותיו שלשם"א בהגהות בית יוסף. הוא מביא הוראות דין ממה שראה בעיניו וממה שמצא בכתביו. בעניין מים שלנו לאפיית המצות, כתב:

וכן ראיתי שנהגו בני קק"י מודונא אף בימי הגאון כמוהרר"ן טרבוט מ"ו ... והיו שם המקובל הקדוש כמוה"ר אהרן ברכיה מודונא זצ"ל בעל מעבר יבק והחכם כמהר"ר יוסף קרמי, והנבון כמוהר"ר יהודה אריה פוייטי גיסו ז"ל נ"ע, ולא גמגמו בדבר, וכך היה מורה להיתר הזקן כמוהרר"ש שער אריה ממנטובא. ¹¹⁰

ובעניין אם יוצא אדם ידי חובה במצות ישנות, כתב:

ראיתי הרבה פעמים הלכה למעשה פה מודונא, שהרב החסיד כמוהרר"ש שער אריה בכמ"ר שמואל [!] ז"ל היה אוכל בביתו ובחומותיו הוא ואשתו וכל בני ביתו המצות ישנות משנה לשנה ... האמנם היה משמר המצות ההן שלא תבואנה לידי חימוץ, תוך שק א' במקום המשתמר מחימוץ. ¹¹¹

ועל מנהג הנשים לברך על ספירת העומר, כתב אי"ש ג"ר: 'ראיתי שהחכם כמוהרר"ר שמואל משער אריה ז"ל כתב בפסקי דיניו כ"י, היינו בס' בן שמואל שלו ... דאי הוה יישר חיליה היה מוחה בידן על זה'. ¹¹²

הגהות שמ"א היו גם למראה עיניו שלר' יצחק הלוי ב"ר שמואל ואלי מרבני מדינה, כעדות החיד"א. ¹¹³ הוא ותלמידו ר' ישראל לינגי ¹¹⁴ העתיקו מהן לרוב. הרב בספרו לחם הפנים

¹⁰⁹ ראה בכ"י שטרסבורג 4093 (ס' 3967) בכמה מקומות. ועיין בעמ' 114. וכן בכ"י קויפמן 106 (ס' 2984). גם חיבורים אחרים שלשם"א היו בידו. בהגהות אבן העזר סי' כג, עמ' 332, אתה מוצאו כותב: 'לתקון עון הוצאת שכבת זרע לבטלה, כתב החכם כמהרר"ש שער אריה בס' כ"י שלו שיאמר ...', והכוונה לספר התיקונים שלו. תשובה שלשם"א יזכיר אי"ש ג"ר בהגהותיו על דיני מקווה (עמ' 251). אליעזר ב"ר גרשון סנגויני ממדינה הנהיג שאשתו חנה לבית נורצי ממנטובה חטבול במעיין, 'כי לפעמים כשהיה הזמן רע, כדי שלא תלך למקוה חוץ לביתה, היה מטבילה במעיין שבהצירו, שכבר מדד אותו כמוהר"ר שמואל שער אריה זצ"ל, ומצא בו השיעור כתיקונו'. אי"ש ג"ר מציין גם לתשובה שלרבו ר' נתנאל טרבוט בדין קבורת נפל והסכמת שמ"א. וזה לשונו: 'כמ"ש כמוהר"ר שמואל שער אריה בכמ"ר אלישע ז"ל בחתימתו תחת פסק הנ"ל ממורי הרב טרבוט' (שם, עמ' 260).

¹¹⁰ כ"י קויפמן 106, עמ' 88. והיא הגהה על שולחן ערוך סי' תנה, א.

¹¹¹ שם, עמ' 189.

¹¹² שם, עמ' 98. וראה להלן, סי' 190.

¹¹³ שם הגדולים בערך שמ"א: 'ראיתי בכתבי רבני איטליא, הם אמרו שחיבר פירוש על ש"ע א"ח, והרב מהר"י הלוי ואלי בלחם הפנים שלו כ"י, שראיתי חלק ממנו, מביא איזה דבר ממנו, וכן מהר"י לינגי בספרו כ"י. אבל מחיבוריו עצמו לא ראיתי שמץ מנהו'. דומה שפי' לשלחן ערוך אינו אלא 'חידושי שמואל'.

¹¹⁴ רב ומקובל שכבר בנעוריו ניכר בחכמתו והיה חבירו שלרמ"ז. נולד בריג"יי בשנת ת"ב. בהיותו כבן יז-כבן יח כבר הורה הוראות והחליף איגרות עם ר' בנימין הלוי והרמ"ז בענייני קבלה. רבו המובהק היה ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי ואלי. לינגי מזכירו בכמה מקומות בספרו. וראה תשובת הרב לתלמידו זה, דרך המלך, חלק ב (סימון דפים שני, דף כז, ב). גם לינגי כותב: 'ובאמת אילו לא הייתי כ"כ צעיר לימים בן י"ז שנים, הייתי מוחה להם, אך יראתי לנפשי פן דיתוני במקל שבידם' (שם, דף לו, א). ועיין עליו מ' בניהו, דור אחד בארץ, ירושלים תשמ"ח, עמ' רסד.

והתלמיד בס' 'דרך המלך', כ"י ריג'יו 115,4 שעל-פיו הביא החיד"א דברי שמ"א על התספורת בימים שבין פסח לעצרת. 116 חכם זה אינו חולק עלינו. אדרבה, יש שהוא מביא את דבריו הבוטלים וסומך ידו עליהם. כגון בעניין קניית ותפירת בגדים חדשים בבין המצרים לכבוד שבת שלדעתו מותר הדבר (סי' 37). וכן יביא את דבריו הקשים נגד האיסור לשאת אשה בין פסח לעצרת ויאמר: 'בוזה הצד דעתי נוטה לדעתו והנני מסכים וגורר אחריו'. 117 כיוצא בזה בגנות התענית (סי' 39), הוא תומך בידו. וכך הוא כותב: 'וראוי לתת לב לדבריו, ובפרט שאין אנו יודעים במה צריך להרחיק ומה צריך לעשות ביום התענית'. 118

ידוע גם לידי מי נתגלגל ספר הטור עם בית יוסף שבו כתב שמ"א את הגהותיו. ר' משולם הלוי ממדינה כתב בתשובה ששלח לקרובו ר' עזריה אהרן מונסיליסי בכ"ז באלול תנ"ז: 'וכן מצאתי בגליון הב"י שלי מכתיבת יד מהר"ר שמואל שער אריה זצוק"ל'. 119 גדולי החכמים במדינה, ואולי גם במקומות אחרים, ראו, איפוא, את דבריו, העתיקו מהם וסמכו את ידם עליהם ואת שמ"א הזכירו בדרך כבוד וכינוהו 'החסיד'.

ברי, שלא בשל דעותיו הנועזות שלשמ"א נותר חיבורו 'חדושי שמואל' בכתובים. מחיבוריו לא נדפס דבר לא בפסק ולא בדרש, לא בתפילה ולא בקבלה, אף-על-פי שעמו היה רב. גורל זה לא היה נחלתו שלשמ"א בלבד אלא זה היה גורלם שלבעלי ההלכה באיטליה בדרך כלל. נמצא אתה שואל מה היו אומרים בעלי ההלכה באיטליה וכוללי הכללים, כגון ר' מלאכי הכהן בספרו 'יד מלאכי', לו ראו את חיבוריו שלשמ"א? ומה היה יחסם שלגדולי הפוסקים הספרדים באיטליה אליו, האם היו מקבלים את דבריו או דוחים אותם? וכלום היו חכמי האשכנזים באיטליה נוהגים כדרך שנהגו בר' משה פרובינצאלו, מגדולי הדור, שאמרו עליו: 'הרבה הוראות יצאו מתחת ידו שלא כדת וכהלכה. וגם הרבה תועבות עשה ועושה'. 120 דומה שמכל האמור לעיל מסקנה אחת יוצאה שחכמי איטליה וגם המקובלים שבהם היטו לדבריו אוזן. במה דברים אמורים? בחכמי הלועזים והספרדים. אבל חכמי האשכנזים, אין ספק שאם חיבוריו שלשמ"א היו מגיעים לידיהם הוו שקליה למטרפסיה.

115 ואציין כמה מקומות בס' לחם הפנים: יורה דעה, כ"י ביהמ"ל בנ"י Rab. 547, סי' סט, קו (דף שפה, ב): 'מ"כ בחידושי מהר"ש ש"א'; חלק יורה דעה, כ"י אוכספורד 749, סי' תנא, יח (דף 61). וכן: 'מ"כ בהגהות מהר"ש ש"א' (סי' תצז, ד, דף 124א; תקט, א, דף 171ב, 172א; סי' תריג, י, 202ב); חלק ב' שלאורה חיים, ס' 20287, סי' תקמט, ג, דף 1; תקמט, יד, דף 4ב; תקנה, ג, דף 16ב; תקנז, ד, דף 17ב; תקנט, ח-ט, דף 19א; תרז, ג, דף 95ב; תרפו, ב, דף 191ב; כ"י ליוורנו היום בירושלים 1958, ס' 8, סי' רסג, טו, דף 21ב; רפב, ד, דף 40ב; שיד, ה, דף 83א; שית, ד, דף 89א; שכג, ז, דף 99א; שכד, ג, דף 99ב; שכו, ז, דף 104א. בכל מקום יביא ר' יצחק הלוי את לשון ההגהות שלשמ"א מבלי לתמוך בדבריו או לסותרם.

וכך מציין ר' ישראל שלמה לינגי את הגהות שמ"א: 'כתב כמוהר"ר שמואל שער אריה זלה"ה בחידושי על רבינו ב"י'. ראה כ"י ריג'יו (ס' 138) בראש חלק ב, דף 1א, 5ב, ט, א; יב, ב; יד, ב. ועוד במקומות הרבה. ומקצת דברים יובאו להלן סי' 186—194.

116 ברכי יוסף אורה חיים, סי' תצג, י. וזה לשונו: 'ראיתי להרב טור ברקת ומהר"ש שער אריה בחידושי כ"י ומהר"ר ישראל שלמה לינגו בכ"י שדחו בשתי ידי' מנהג זה...'. וראה לעיל והע' 99.

117 להלן, עמ' רמב.

118 דרך המלך, דף עד, א.

119 כ"י קופנהגן 217 (ס' 6928).

120 ר' משולם קפמן האשכנזי, 'הצעה על אודות הגט', ויניציאה שכ"ו, דף כא. וראה על כך א' קופפר, הרמת 'כתר תורה מעל ראשו' שלר' משה פרובינצאלו, סיני, סג (תשכ"א), עמ' קלז—קס.

ממש"ך או מהפכן ומחדש?

כאמור, קולות שבקעו מפיו של שמ"א כבר נשמעו לפניו בקרב חכמי איטליה. עם ששמרו על הישן היתה אוזנם כרוייה לקלוט מן החדש, וכי כמה דורות לפניו נמצאו חכמים שהשמיעו במרום קולם כנגד שיטות מקובלות ולא יראו לנפשם. וחברו לכך בעלי שיטות מנוגדות: מצד אחד הגוהים אחר ספר הזוהר והקבלה¹²¹ ומגביהי מעלתה על כל מקצועות התורה, ומצד שני מתנגדיהם הגמורים¹²² שסברו 'כי די במה שכתוב בתלמוד ומה שהורה גדול אחד בפוסקים, דרך-משל הרמב"ם, ואין שום טעם בכל הפלפולים החילוקים והמשא והמתן הארוך שבספרי ההלכה'¹²³.

דומה שלא בכדי גמר ר' משה פרובינצאלו בדעתו לחבר את ספריו 'הלכות קטנות' בעת ובעונה אחת עם הדפסת בית יוסף והתפשטותו, בשנת שי"ב. מטרתו היתה כדבריו בראש הספר:

זכרון הדיני' היוצאי' מהמשנה עם מה שכללה מהמוסכ' והאמונות ... והכל על דעת הרמב"ם ז"ל, לפי מה שפירש בפירושו עליה, ולפי מה שביאר בחבורו הגדול משנה תורה ואל הלכותיו ופרקיו ייוחס כל דבר.¹²⁴

תכנית זאת הריהי כמות שולחן ערוך, שנדפס שלוש עשרה שנה אחר-כך. היא שונה ממנו בכך, שלא העמידה את ההלכה על שלושה עמודי ההוראה, אלא רק על הרמב"ם בלבד. כלום שמ"א בעקבותם הלך ובדרכם דרך, או שעשה הכל מדעת עצמו ומתוך הבנה בצורכי הדור? אין כל רמז לכאן או לכאן. הדעת נותנת ששמץ מנהו מהם גונב לאוזנו. עם שהוא קרוב להם הוא גם שונה מהם. חכמים שלפניו כל אחד אחז באחת מן השיטות ולא נתן דעתו אלא עליה בלבד, ואילו שמ"א תחום ראייתו כוללת הכל, הוא עשה את כל השיטות לחטיבה אחת והדפן וביטלן בבת אחת. רוצה לומר קיבלן ודחן כאחת.

דומה שבכמה בחינות דרכו של שמ"א קרובה לדרכו של ר' משה פרובינצאלו. ויותר משהוא קרוב לו בתחום המעשה קרוב הוא לו ברוח ובשיטה. שניהם ביקשו לעקור כל שהוא בקבלה ואיגו תואם את ההלכה; וכן בראיית צורכי השעה, במתן סמכות לתלמיד חכם שבדור לחלוק על קודמיו ולשפוט לפי מראה עיניו; שניהם פירשו את המשנה מתוך מגמה להפוך את התורה שבעל פה לספר הדינים שלבית ישראל כולו. אבל נופו של ר' משה פרובינצאלו היה נוטה לפילוסופיה מה שאין כן שמ"א. ויתר עליו שמ"א בכך שכדי להשריש את שיטתו כלל כללים חדשים רבים.

וצריך אתה לדעת את הרקע להתמודדויות האלו, שלכאורה הגיעו למרומם בזמנו של שמ"א. בית יוסף ושולחן ערוך התפשטו באיטליה ובעלי ההלכה נהו אתריהם. בין דא לדא עשה הרמ"ע מפאנו אוזניים לבית יוסף בהלכה ולתורתם שלחכמי הסוד בצפת בקבלה. משעה

121 כגון ר' יוסף נ' שרגא הספרדי מארג'ינטו, ר' משה באסולה ור' אברהם מאן אניילו. לכל האמור כאן, ראה מ' בניהו, וויכוח הקבלה עם ההלכה, דעות, ה, עמ' 99—103.

122 כמות ר' אליהו חיים בן בנימין מגינאצאנו, ר' יוחנן אלימאני ור' אשר למליין. ואחריהם וקרוב להם, בבחינות מסוימות, ר' משה פרובינצאלו. הראשונים לא היו רבני קהילה, והאחרון היה רב ומרביץ תורה במנטובה. הוא ביקש להעמיד תריס בפני הקבלה ומקום נכבד נתן לבעלי הוראה לסמוך על שיקול דעתם.

123 בניהו, שם, עמ' 99.

124 סדר זרעים, כ"י פאריס (ס' 4344); בניהו, שם, עמ' 103.

שנדפס ספר תשובותיו (בשנת שס"א), היה נראה שההלכה תסוגר על-פי זה, ושוב לא תהיה תקנה לשיטתו של ש"א. אדרבה, המחלוקות יתרבו והפיצולים יתעצמו. רוצה לומר, שיובל השנים שבין הדפסתו שלבית יוסף להדפסת תשובות הרמ"ע, הוא הקובע והמכריע באמונת ישראל ובתולדות הפסיקה.

ראה ש"א שאם לא יצרף דעותיו והשגותיו וישלבם היטב בספר הפוסקים הנפוץ ביותר, שיטתו מה תהא עליה? וכי שום תרופה לא תועיל לכך, אלא אם כן יהפכו דעותיו והוראותיו לחלק ממשי שלבית יוסף ושלשולחן הערוך. רוצה לומר בחינת עריכה חדשה שלספר הפוסקים המקובל והפיכתו לספר שיש בו פתרונות למצב הדור ולצורכי השעה.

ש"א ראה ראייה מפוקחת את החילוקים הגדולים בין הכיתות השונות שהולכים ומתגברים ואין להם מעצור; כיצד ההמון נמצא כאילו בספינה שרבו קברניטיה והיא הישבה לטבוע; הם נעים ונדים ממקום למקום ומשיטה לשיטה ואינם מסוגלים להבין כיצד יכול להתהוות מצב שכזה. לפיכך ש"א בא לגאול את ההלכה ממצוקותיה, להחזירה אל שורשיה ועיקריה. ואכן השכיל וידע כיצד ליישמה על-ידי משפט אחד ומנהג אחד, ביטול חומרות וחסידיזם שלא כדין אפילו אם היחיד נוהג בהן בצנעא, והכרזת מלחמה נגד המבקשים לצאת ידי חובת הכל, שאינם אלא פוגמים בדין ומעשיהם אינם ראויים לשבח אלא לגנאי.

ש"א לא ביקש לעקור את הכל, אלא אדרבה, לזנוח את התפל ולאחוז בעיקר; לגשר על השיטות השונות: בין הפשטנים הדבקים בדברי הפוסקים הראשונים, ואפילו יותר מן הגמרא, לבין המקובלים, בייחוד אחרי ספר הזוהר ובראש וראשונה קבלת צפת, וכן בין המקובלים והפילוסופים; בין המנהגים שללועזים לבין מנהגיהם שלספרדים והאשכנזים; בין המקילים לבין המחמירים ובייחוד האשכנזים. וכיוון שהשעה נראתה כקשה ביותר בשל הפולמוסים הגדולים, צלל במים אדירים והעלה מרגלית בידו. הוא מצא דרך, שלדעתו יש בה בכדי להעלות גהה ומזור לחולי זה. הם הכללים החדשים שלפיהם יש לדבוק בשורשיה שלכל שיטה ושיטה, להנשיר את הענפים היבשים, ובכך להגיע למטרה הנכספת, ליצור הלכה אחת ומנהג אחד.¹²⁵

תשובה לבעלי השיטות השונות

בדבריו של ש"א מוצא אתה תשובה לכל בעלי שיטה ושיטה: כלפי הפשטנים — הכל נמצא בדברי חז"ל. אין דבר שלא ענו בו במפורש או במרומז.

125 דומה שקולות מעין אלו לא נדמו באיטליה, וגם לאחר מאה שנה אתה מוצא הדים למחלוקות בעניינים אלו ולפולמוסים גדולים. ר' שמשון מורפורגו מאנקונה ענה בפולמוס כזה בתשובה ששלח לקהילת טריאסטי בשנת תפ"ב, ובה הוא מזכיר כתבים שנדפסו על כך. ואלה דבריו: ואם בעיני פלוני אלמוני, אשר לא ידעתי אכנהו כי שמו לא הוגד לי, יפלא הפלא ופלא הרבה מנהגים הנראים בעיניו תמוהים וראויים ליבטל, כההוא דכפרות בעיה"ך, שקראו מנהג של שטות. גם בעיני יפלא איך לא שת לבו אל כמה גאוני עולם שקדמוהו שקיימו אותם בעצמם... ומעתה שרי ליה מאריה לאותו פלוני המלגלג על רבים וגדולים... לקרוא מנהגם מנהגי הוא מנהגים זרים ילדו להם. ואם באומרו, שבעונותינו הרבים אין חסרון משוגעים בעדת ה', כונתו על ע"ה שמעשה אבותיהם בידיהם, ואין מבחינים בין טוב לרע, מה לו כי נזעק נגדם, הלא לא עליהם תלונותיו אלא על הקדמונים שיסדום... ואם באולי רוח המליצה השיאו והוציאו חוץ מן השיטה... יקיים בעצמו מן היום הזה והלאה שומר פיו ולשונו (ר' שמשון מורפורגו, שמש צדקה, ויניציאה תק"ג, אורת חיים סי' כג, דף ל, ג). מה שונה היא דעתו שלר' שמשון מורפורגו מדעתו של ש"א, שהכח זה אותו במנהגים, אף-על-

ויכול אתה ללמוד הכל מחכמי הגמרא אם תשתדל להבין דבריהם כפשטם ולא דרך פילפול. בכך נתן מקום לפרשנים גם בתחום בעלי ההוראה. המסקנה ההגיונית מכך, כל שלא נמצא בגמרא אין לו יסוד ואין ללכת אחריו. ממילא נפק, כל שחידשו חכמים אחרי חתימת התלמוד אין לו קיום.

^{אוצר החכמה} כלפי המנהג — הוא סבור שאפשר להחזיר למנהג הלועזים את העטרה ליושנה, שהוא המנהג הקדום והמבוסס ושיש בו, בשינויים אחדים, כדי לאזן בין מנהג הספרדים למנהג האשכנזים.

כלפי המקובלים — דברי הזוהר הם בלבד עיקר וכמות שאין אחרי דברי הגמרא ולא כלום, כך אין אחריו דבר. וכדי להתגבר על החילוקים שבין ספר הזוהר לפשט הגמרא, הוא מטיל הגבלות ומיצר את צעדיו שלספר הזוהר, הן משום שדבקו בו דברים זרים ומאחרים והן משום שיפה ממנו כוח הגמרא, שהרי חז"ל היו בקיאים מן המקובלים בתורת הסוד. במקובלי דורו נגידיהם ידבר, הם נעדרו חוש ביקורת ומחדשים דברים שלא כן מדעתם. יחסו לקבלת צפת היה דו-ערכי. מצד אחד הוא למדה על בורייה, חקר בה וחידש בה, ומצד שני לא קיבל את הוראותיה למעשה. דומה שמשום כך יכמוס בדברי ביקורתו עליה את שמו שלאר"י והרמ"ע. הראשון משום שתורתו נתפשטה ודחתה את שלפניה והחולק עליה יניע את אמות הסיפים עליו, והשני שהיה רבו ונחשב לגדול המקובלים באיטליה וגם שמו נודע בכל מקום. לדעתו המקובלים האחרונים הולכים כעוורים בחושך ואינם יודעים לבור את הבר מן התבן.

כדי להוציא את שיטתו מתחום ההלכה למעשה כלל שמ"א את כלליו. ובכך גילה את כוחו. במשיכת קולמוס אחת כלל כללים שיפים הם לכמה פנים ולכל פן נתן צורה שונה. דייון בפרט אחד הופך לכלל גדול לכל עניין ולכל מקום. וכשאתה בוחן את הכללים לפרטיהם, אתה מוצא עקביות מופלאה ודביקה בשיטה אחת העוברת כחוט השני לא רק בהגהותיו לס' בית יוסף אלא גם במכלול חיבוריו, ויפים הם להלכה ולקבלה כאחד.

קיצורו שלדבר: על-ידי הפקעת כוחם וסמכותם שלפוסקים מצד אחד ושלמקובלים מצד שני נוצר חלל ריק. זו השעה וזה המקום ליצור הלכה אחת ומנהג אחד, ויש בכך לא רק למלא את החלל אלא גם בכדי להפיח בו רוח חיים חדשה ולנהוג לפי צורכי השעה וצורכי המקום. דומה שאת שיטתו אפשר לכנות 'גמראיות', על משקל 'קראיות', להבדיל, לאמור, מה הם דבקו במקרא ולא בשלאחריו, בתורה שבעל-פה, הוא בא מן הצד ההפוך, דבק בתורה שבעל פה ולא בשלאחריו. אבל אין ספק שהוא שונה מהם תכלית שינוי. הוא אינו זו מן התורה שבכתב ומטה אוזן לפירושים ולדעות הפוסקים. הוא מודה בתורת הסוד והוא בן בית בה, אבל מעמידה במקום המיועד לה, שהסוד ישאר סוד. אין לדמות את שיטתו גם לריפורמה. הוא אינו חולק על ההלכה אלא מעמידה על חזקתה הראשונה, על קרקע בתולה ומוצקת שליהדות, ואינו בא לשנות ממהותה ומרוחה. ולא זו בלבד, אלא שכל שביקש לעשות לא עשה אלא מתוך למדנות וידיעה מופלגת בתחומיה הרבים והמגוונים שלתורת ישראל.

כלליו שלשמ"א וגמישותם הרבה סוללים דרכים ופותחים פתחים לרווחה לחדש בהלכה ולעשותה יכולה לענות בכל שאלה גם אם לא דובר בה ואינה מפורשת בספרי הפוסקים. שמ"א הוא, איפוא, האיש שראה נכוחה, יתר על כל אחר, את מצב הדור ואת ההתפתחויות הבלתי רצויות לדעתו, אשר עתידים היו לקרות, מכוח התפשטות הקבלה והפילוסופיה

פי שלא נראו לו, משום שקדמונים ייסדום, ושמ"א מבטלם כולם אף-על-פי שבעלי הלכה קיימום, משום שאין להם שורש בדברי חז"ל.

ורבינו תחומי ההוראה ועשה את מלאכתו בתבונה וברגש. לא כמו שבועט בכל אלא כמי שקרוב לכל, אבל יונק מן השורשים כדי לחדשם ולרעננם.

כללו שלדבר: יחיד ומיוחד הוא שמ"א בשיטתו. הוא ייסדה מתוך ראייה כוללת ומעמיקה בפשט ובתורת הסוד ובצורכי דורו. אף הוא צפה למרחוק, מה יהיה עתידה שליהדות אם לא יחול בה מפנה. ומי ידע כיצד היו נראים פניה שליהדות אם היו נמצאים בדורו בעלי הלכה שהיו נוהגים אחריו. דומה שספריו, שבשעתו לא נתפשטו דיים, היו בעוכריו, ואין הם באים לידי גילוי אלא עתה אחרי השינויים הגדולים שהתחוללו בקרב קהילות ישראל מאז ועד עתה, לאמור כשלוש מאות ושמונים שנה אחרי שנכתבו. דומה שמוצדק היה חששו, שאם לא יחול מפנה גדול בזמנו שוב ההלכה והקבלה יסגרו בעדם ולא יימצא פותח. ראוי הוא, איפוא, שמ"א להחזיר לו את מקומו לא רק בין מורי ההוראה והמקובלים הגדולים והמחדשים, אלא גם כאחד המיוחדים שבתולדות עמנו.

השער הרביעי: דברים אחדים לתולדותיו

אוצר החכמה

עתה חלה עלינו חובה לומר דברים מעטים לתולדותיו.¹

שמ"א גדול בהלכה היה וגדול בקבלה היה וחיבר ספרים הרבה. לא זכה שיצא לאור משהו מכתביו, ולא נכתב עליו אלא מעט מן המעט.² זה הטעם שכמעט נשתכח זכרו.

ממשפחת הרופאים Portaleone ממנטובה היה, שנודעה לשם למן המאה ה־ט"ו ועד סוף המאה הי"ח.³ מפורסם שבהם הוא ר' אברהם ב"ר דוד משער אריה, מחבר ס' 'שלטי הגבורים' (מנטובה שע"ב). לא ברור סדר הקירבה ביניהם, ואם גם אבותיו של שמ"א היו רופאים. דא עקא שהשמות אברהם, דוד בנימין, שלמה ושמואל חוזרים במשפחה הזאת כמה פעמים. ברם, גם בני המשפחה שלא היו רופאים היתה להם זיקה לחכמת הרפואה. ברשימת הספרים שהחרימה האינקוויזיציה במנטובה בשנת 1595 נזכר הרופא אברהם משער אריה שבידיו היו 102 חיבורים, רובם כתובי־יד ברפואה ובפילוסופיה.⁴ אין ספק שאברהם זה הוא מחבר 'שלטי הגבורים'. מאלישע שער אריה, כנראה אביו של שמ"א, החרימה האינקוויזיציה 21 ספרים, משמואל (כלום הוא שמ"א ?) 8 ספרים ומשלמה (אביו של אלישע ?) כתובי־יד אחד שלספר רפואות.

דודו, אח אביו, היה רופא, ור' שמואל מזכירו בספרו 'פסקי שמואל': 'הקשה אלי בנעורי החכם ר' יהודה דודי משער אריה ע"ה בלסטילא, שהיה רופא אומן ...'.⁵ באיגרת ששלח שמ"א לאחד מבניו שלר' יצחק ב"ר אלחנן מפאנו, כנראה אביו שלרמ"ע מפאנו,⁶ הוא מזכיר

- 1 כתבתי תולדותיו בארוכה וליקטתי לקט נכבד מכתביו. ואם יעזרני ה' אוציאם לאור בקרוב.
- 2 J. Abrahams, Samuel Portaleone's Proposed on Games of Chance, JQR OS 5 (1893), עמ' 505—515. אברהםס התעתד לחזור ולכתוב עליו ולפרסם את רשימת הדרשות שלו (עמ' 506, 507), וכנראה לא נסתייע הדבר בידו.
- 3 ש' סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, חלק ב, תשכ"ה, עמ' 469—471.
- 4 ש' סימונסון, ספרים וספריות של יהודי מנטובה, קרית ספר, לז (תשכ"ב), עמ' 117.
- 5 חלק ב, כ"י קויפמן 102, עמ' 239. כנראה ששם המקום השתבש וצ"ל: Ostiglia שבמנטובאנו. וראה גם דברי שמ"א ב'הלכות שחיטה' שלו, כ"י ליוורנו 15 (ס' 12464), דף 4א. ושם: 'רופא אומן צידוסיקו בלעז'. ברשימת הנולדים לר' מנחם רבא, אתה מוצא שבשנת שמ"ח נולד בן לבנו אליה והמילה היתה 'צריכה הלקט ותיקון'. ר' מנחם, שמל את נכדו, הלך לשאול את פי קרובו ר' מרדכי דאטו, והוא הדריכו אל 'הרופא ... כמה"ר יהודה שער אריה ... שעל ידו ... נתקן מעוותי ברביעי בשבת בעשרי לחדש ... אייר שמ"ב ... וזה היה בעיר סורמינו [סרמידי] בבית המפוארים בני שער אריה'. ראה ישראל אדלר Les Incunables Hébraïques de la Bibliothèque Nationale, פריס-ירושלים, עמ' 10. על קשריו שלר' מנחם רבא עם ר' מרדכי דאטו, ראה גם בקובץ הפיוטים שלדאטו, שמן ערב, הוצאת גרינהופ, לונדון 1910, עמ' 24. המוהל ר' דוד דאטו, שנזכר ברשימות, הוא אחיו שלר' מרדכי.
- 6 מלבד רמ"ע היו לר' יצחק עוד שלושה בנים: אברהם ידידיה, יהודה אריה ואלחנן יעל. ראה ראובן בונפיל, 'דיעות חדשות לתולדות חייו של ר' מנחם עזריה מפאנו ותקופתו, פרקים בתולדות החברה היהודית מוקדשים ליעקב כ"ץ, ירושלים תש"מ, עמ' צט.

רופא אחר קרובו, ומבקש מפאנו לנשק ידי אביר הרופאים קרובי הנעלה הח"ר בנימין שער אריה⁷, שבכוחו להשיב לו בעניין התרופה לאבן בגיד. דומה שחכם זה איננו הרופא הנודע המכונה גולילמו פורטליאונה, שהרי הוא הוכתר ב'כתר הרפואה' בשנת שצ"ט.⁸ שמ"א מעיד על עצמו שלא למד 'מלאכת הניתוח', אבל ענייני רפואה הרבה מצויים בכתביו,⁹ וספרי רפואות היו נושרים מחיקו. לא בכדי פנו אליו בשאלות שבענייני רפואה ובאיגרתו לאחיו שלרמ"ע (?) יאמר: 'אני אין עסקי בכך. ועם היות שיש אצלי קונטריסי רבי' של רפואה, איני עוסק בהם כלל. מ"מ לא אשיבך ריקם'¹⁰ והוא חוזר ואומר: 'ורבים כאלו יש אצלי ואין לי פנאי לא לדקדק בהם ולא להאריך בהנהגות. ושאל פי סופרים ובקיאים ולא פי ספרים'.

אביו של שמ"א, ר' אלישע ב"ר שלמה ממנטובה, היה תלמיד חכם ובנו מביא בשמו הוראות דין.¹¹ ייתכן שהיה בעל 'חנות', כלומר שולחני.¹² אמו היתה רחל לבית קזיס,¹³ גם היא ממשפחת רופאים ותלמידי חכמים נודעים. שמ"א מדבר נכבדות באביו, שכל שזכה בתורה היה 'בשביל המוסרי' הטובים שהוכיחני אבא מארי ע"ה, וזירזני בלימוד התורה, וזירו רבותי על ככה, ולא חס על ממונו, והוציא בשבילי הוצאות רבות כדי שאלמד תורה'.¹⁴ הוא היה 'עשיר שנורש'.¹⁵ היו לו ששה אחים¹⁶ וכנראה ישבו בסירמידי (Sermide), שכן בשנת שנ"ב חיבר שם ר' אליהו ב"ר מנחם רבא את ספרו 'מעין גנים' בבית ... האחים משער אריה.¹⁷ כיוון שכן דומה שיכולים אנו לברר שמות שלכמה אחים מרשימת הספרים שהחרימה האינקוויזיציה בשנת שנ"ה. נזכרו בשם מרדכי ויצחק בסירמידי, משה, כנראה במנטובה, וכאמור גם אלישע ושלמה.¹⁸

לר' אלישע היו כמה בנים. שמ"א מזכיר את אחיו ר' אברהם שער אריה ע"ה.¹⁹ אחיו הצעיר, שלמה, נפטר גם הוא בחיי שמ"א.²⁰ ואחות שנישאה ביום השביעי לפטירת האב.²¹

7 כ"י הספרייה הבריטית Add. 27176, דף 159א.

8 ראה עליו ש' קוטק ואלסה ענתי, בנימין משער אריה, ספר זכרון לנתן קאסוטו, ירושלים תשמ"ז, עמ' 92—109.

9 ראה למעלה, עמ' קסה.

10 ראה הע' 7.

11 ראה לשונו זה של שמ"א: 'וזאת היתה סברת א"א שלא לסמוך על זה הבודק ... והמעשה שהיה העיד עליו אחי ה"ר שלמה. ואני מוסיף טעם להוראת א"א שיפה עשה ויזכר שמו לטובה, ר' אלישע ב"ר שלמה ז"ל' (חידושי שמואל, דף 82ב). גם הביא מנהג שלאביו בעניין ברכת שהחיינו לפני התקיעות ביום ב' שלראש השנה: 'וראיתי מנהג אבא מארי לחזר אחר רמון או חבוש שהם דברים של חידוש וחשיבות' (שם, דף 62ב).

12 ראה להלן, סי' 70.

13 כ"י פתח עינים, הספרייה הבריטית (ראה הע' 63), דף 14א.

14 כ"י בודלי 988, דף 373ב.

15 שם, דף 374א.

16 שם, דף 375ב.

17 כ"י בית המדרש לרבנים בניו-יורק, סי' 839 (ס' 23943), וראה להלן והע' 92.

18 ראה הע' 4.

19 כ"י שטרסבורג 161, עמ' 356. נפטר אחרי שנת שפ"ח, שכן בשנה זו נזכר בברכת החיים, כ"י קופנהגן 217, קרוב לסופו.

20 ראה הע' 11.

21 ראה הע' 14.

ר' אלישע נפטר בבורגו ב"ט בטבת שפ"ד ונקבר בבוסטון, ובגו שמואל הספידו בקונייאן.²² ר' שמואל נולד במנטובה,²³ כנראה בין השנים ש"ל—של"ה. הוא נדד בקהילות הרבה, תחילה ללמוד תורה ואחר-כך ללמדה לנערים ולהורות הוראה. הוא מדבר בסדר קבוע ללימוד שהיה לו, שלפעמים קיצר בתפילה כדי להאריך בלימוד (ס' 35). בנעוריו עשה באוסטיליה. בשנות שנ"ב—שנ"ה היה בסירמידי ומאז ועד חמש ועשרים שנה לאחר מכן אין אנו יודעים מקומות תחנותיו. בשנת ש"פ היה בקארפי;²⁴ בניסן שפ"ג בסאן מארינו (San Marino);²⁵ בשנת שפ"ד בקונייאן (Conejan);²⁶ בשנת שפ"ו בסורניא (Soragna) שבמחוז פארמה ובפירארה;²⁷ בשנת שפ"ז בקולורנו (Colorno); בשנה שלאחריה בברישליו (Brescello); בשנות שפ"ח—ש"צ עשה באוסטיאנו (Ostiano) במנטובאנו;²⁸ התגורר גם במונטניאנה (Montagnana);²⁹ בפורים ש"צ התארס במנטובה ולא נשא את ארוסתו אלא בח' באלול שצ"ב. רגליים לדבר שהיו אלה נישואים שניים. בשנת שצ"ג היה בפאדובה, ובסוף ימיו השתקע במודינה ועשה בה משנת שצ"ה ועד יום פטירתו.³⁰ בשנת ת"ו חלה 'חולי כבד'.³¹ בשנת ת"ח היה בחיים וכנראה סמוך אחר-כך נפטר.

במודינה נמנה ר' שמואל עם בית דינו שלר' נתנאל טרבוט, וגם בקהילה זו היה ממונה על השחיטה.³² ושמ"א כותב: 'וכזה הוריתי במודינא והסכים לדעתי האלוף נתנאל טרבוט'.³³ ידועים כמה מרבותיו. רבו המובהק היה ר' מנחם רבא. בחיבור אחד שלו, שנכתב במודינה שצ"ו, כלל שמ"א 'חדושים מבית מדרשו של ... מנחם רבא מרי ורבי'.³⁴ ובאחד מפסקיו יאמר: 'דברים כאלו כבר הראיתי לגדולים רבותי נוחי נפש כמוהר"ר מנחם רבא מ"כ וכמוהר"ר יצחק סולם מ"כ'.³⁵ ר' מנחם ב"ר משה רבא הוא החכם הנודע מחבר 'בית מועד' (וינציאה שס"ה). נולד בפאדובה בראש-חודש אדר שי"א.³⁶ בשנת ש"ל נשא אשה לבית פינצי מריג'ו ואותה שעה התגורר בקארפי. בעיר הזאת נולד לו בנו אליה בט"ו בתמוז של"ב.³⁷ נפטר בפאדובה בשנת שס"ד או שס"ה. בנו³⁸ אליה היה חבר לבניו שלר' אלישע.

22 ראה הע' 14.

23 כעדות עצמו: 'שעיר מנטובה מולדתי' (אברהםס [לעיל הע' 82], עמ' 514).

24 דרשות שמ"א, כ"י אוכספורד, דף 2257, 2269ב.

25 כ"י הספרייה הבריטית 837, דף 143א.

26 ראה הערה 22.

27 אברהםס (ראה הע' 2).

28 כ"י קופנהגן 217 (ס' 6927) קרוב לסופו.

29 כאומרו: 'מעשה כזה בא לידי במונטניאנה בהיותי בודק שם'. הידושי שמואל, דף 82א.

30 כ"י קויפמן 158, עמ' 81, 51; כ"י ביהמ"ל בניו-יורק D31, דף 16א-ו. וראה כ"י מונטיפיורי 479, דף 410א: 'איש מנטובא, האמנם היה דר בעיר מודונא לויא'נו'.

31 כ"י שטרסבורג 155, עמ' 429.

32 וכך הוא כותב: 'בא לידי מעשה במודינא שנפל עוף על האבנים ונשבר עצם א' ... ואסרתיו'.

הידושי שמואל, דף 83א.

33 שם, דף 381. רואה גם כ"י קויפמן 151, עמ' 357.

34 כ"י בית-המדרש לרבנים בניו-יורק 1607 (ס' 10705), דף 41א—43ב. וראה גם פסקי שמואל,

חלק א, כ"י הספרייה הג"ל, דף 392ב.

35 שם, דף 348ב.

36 ראה רשימת הנולדים (לעיל הע' 5).

37 בנו אליהו שהדפיס את ספרו שלאביו הוסיף לשם אביו ברכת המתים: ה"א כ"מ, כלומר הרי אני

כפרת משכבו.

38 ראה למעלה והע' 17.

ודומה שלא עקר ר' מנחם רבא לסירמידי בשנת ש"ב או סמוך לפניה, אלא משהזמינוהו ר' אלישע ואחיו ללמד את בניהם תורה, והוא עשה שם עד שנת ש"ב ואולי גם לאחריה. ¹²³⁴⁵⁶⁷ אריה לא אם כן תאמר שהבן אליה נשאר בבית האחים משער אריה והאב עקר למקום אחר, אולי לפאדובה.

והנה בחיבורו על ב' זוגות שלתפילין יספר שמ"א שבהיותו בן יח שנים נמצא בביתו 'מרי ורבי כמהר"ר יצחק סלם ז"ל' והוא חלק על רבו זה. הם הסכימו לשטות את סברותיהם בפני אחד מגדולי הרבנים ושמ"א פנה אל 'מרי ורבי כמהר"ר מנחם רבא'. מכאן אתה למד שאותה שעה לא נמצא בסירמידי וכי המורה בבית האחים משער אריה היה ר' יצחק סלם.

מכאן הבא נבוא לבירור הזמן. אם תאמר ששמ"א נולד בין השנים ש"ל—של"ה, הרי אירע הדבר באחת מן השנים שבין שמ"ח לשנות ש"ג. כיוון שבשנת ש"ב, אליה בנו שלר' מנחם רבא היה בן עשרים שנה ונמצא בסירמידי בבית משער אריה, הדעת נוטה לתפוש שנה אחרונה, הווי אומר שבעת שעקר ר' מנחם רבא מסירמידי בא במקומו ר' יצחק סלם. ואכן ה' יצחק בן יוסף סלם הגיה את הערות הרמ"ע מפאנו למחזור כמנהג בני רומא בויניציאה שמ"ז—שמ"ח. ³⁹ יש להניח, איפוא, שרק אחר-כך עבר לסירמידי.

תורת הקבלה קיבל מר' ישראל סרוק בהיותו באיטליה בין השנים ש"ד—ש"א, ספק הלך אחריו לריג'יו ספק למד אצלו בהיותו בויניציאה, ודומה שבאותה פקידה קיבל גם מהרמ"ע מפאנו, וכעדות עצמו: 'וממנו [מהרמ"ע] קבלתי הרבה סודות בקבלה מפה אל פה ממה שקבל מפי תלמידי הרב ר' יצחק אשכנזי ז"ל וגדולי אחרי' רבי' מפי סופרי' ומפי ספרי' ⁴⁰. אף הוא היה תלמידם שלר' מרדכי דאטו ור' מנחם רבא בקבלה. ⁴¹

יצאו שנים עד שהרמ"ע מפאנו היה, כדברי שמ"א, 'אחד מאותם שהכתירוני בכתר הרבנות', ⁴¹ והדבר היה, בה' בשבט שע"ז, ⁴² במקום מושבו שלרמ"ע בריג'יו. ⁴³ שמ"א מזכיר כמה חכמים שנשא ונתן עמם בהלכה. את ר' אבטליון ממודינא יזכיר בלשון זה: 'שאלני הדבר ונשאתי ונתתי עמו להיתר והיה נוטה עמי' (סי' 150). ר' אבטליון ב"ר מרדכי היה מחכמי פירארה, דודו שלר' יהודה אריה ממודינה, שאמר עליו: 'הפליא לעשות בחכמות, הן בתורה הן בגמרא הן בחיצוניות, לא היה ערוך אליו בדורו. ואחרי בואו לדור בפירארה בכל הארץ יצא קו'. נפטר בפירארה באב שע"א. ⁴⁴ ידים מוכיחות, איפוא, ששמ"א עשה גם בפירארה, וכן פילפל עם ר' משה צרפתי מפירארה, שנמנה אחר-כך עם חכמי ויניציאה, בהיותו בעיר הזאת ⁴⁵ (סי' 49), כלומר אחר כמה שנים.

38 א ראה ראובן בונפיל (לעיל הע' 6), עמ' קיג.

39 ראה מ' בניהו, רבי עזרא מפאנו חכם מקובל ומנהיג, ספר היובל להרב יוסף דוב סולובייצ'יק כרך ב, ירושלים תשמ"ד, עמ' תת—תתד; הנ"ל, רבי משה יונה מגורי האר"י וראשון לרושמי תורתו, ספר זכרון להרב יצחק נסים זצ"ל, סדר ד, ירושלים תשמ"ה, עמ' ל—לג.

40 כ"י אוכספורד 988, במפתח דף א3.

41 שם, דף 235א.

42 שם, דף 309א.

43 הוראות מפיו ראה בהגהותיו לבית יוסף, דף 140ב; 87.

44 חיי יהודה, מהדורת ד' קארפי, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 35.

45 ניספה במגיפה בעשרת ימי תשובה שצ"א (שם, עמ' 84). והוא כנראה הילד משה ב"ר יוסף צרפתי שהרמ"ע מפאנו מל אותו בשבת נחמו שכ"ט בפירארה (בונפיל, [לעיל הע' 6], עמ' קיח). הוא היה חבר בחברת גמילות חסד בפירארה למן שנת ש"נ (שם).

שמ"א נשען בדבריו נגד ריבוי התעניות על דברים ששמע מפי 'חכם ספרדי ר' משה אלפאלס שמו' (סי' 39), כנראה בויניציאה. חכם זה עשה פעמיים בויניציאה ובשנת שנו"ז הדפיס שם את ספריו 'הואיל משה' ו'ויקהל משה'.⁴⁶ אף הוא מביא שמועה 'בשם מהר"ר שמשון דאיינה' (26א), שאינו ידוע ונראה שהיה מצאצאיו שלר' עזריאל דאיינה. במקום אחד מביא שמ"א הגהה שמצא 'בשלחן ערוך שהוגה מהגאון ציידאל איש מנטובה' (165א). דומה שהוא ר' רפאל בן שמשון ציידאל, שנתמנה רב במנטובה בשנת של"ג.⁴⁷ ומתולדותיו לעניין חיבורו.

חידושי שמואל

חידושי שמואל. כ"י אוכספורד 713 (קטלוג נויבאור, עמ' 142 ולא אומר עליו דבר; ס' 20939). 168 דפים. בדף 3א: 'חדושים והגהות שחבר כמהח"ר שמואל משער אריה על הבית יוסף והועתקו מכתבת ידו ממש'. ההגהות שהיו כתובות בגיליון בית יוסף העתיקן סופר בכתביה יפה ומסודרת. במקומות מעטים הוסיף המחבר הערות בכתבת-ידו הרהוטת. בראש כל הגהה לשון בית יוסף ולפניו סוגר עגול. אך דא עקא, הסופר לא ציין לסימנים בטור אלא במקומות מעטים ביותר ובכך הכביד עלינו ביותר, שכן ההגהות בלא לשון מרן בשלימותו לא תמיד יש להן מובן. נטלתי, איפוא, עלי מלאכת הצייון שלא היתה כלל מן הקלות.

בדפים 69א—74ב הגהות על השולחן ערוך בכ"י שמ"א והן עד סי' קצה. בכללן כמה הערות על הלבוש, כנראה נכתבו אחרי שנדפס בויניציאה שפ"ה. בדף 117 ב: 'הגהות אחרות על הש"ע [יורה דעה]'; בדפים 119א—122ב: 'הגהות אחרות על החלק ראשון מהש"ע'. בדף 122ב שוב הגהות על הלבוש. ובחלק זה הערות גם על הרמ"א. כמה הגהות זהות להגהותיו על בית יוסף ואף הוא מזכירן 'ועיין בחידושי ב"י שלי' (121א); 'כמו שכתבתי בחידושי על הב"י' (122א).

בדפים 141א—145א: 'כללי דיני הגט בקיצור מופלג' בכ"י המחבר. והוא מעיר: 'ויש בידי כללי' בקיצור רק קצת ארוכים מאלו בדיני הגט. ועוד חברתי ספר בפני עצמו כולל דיני גט וחליצה באורך כפי הכרעתי בדברי הפוסקים'; בדף 145ב: 'סדר חליצה בקיצור ממני הצעיר שב"א מש"א'; 146א: 'הגהות וחדושים על החושן משפט' בכ"י המחבר; 147א: 'חידושי שמואל משער אריה יצ"ו על טור חשן המשפט. לברכה י"א [יהיה אמן]'.

אחרי ההגהות על חושן המשפט כתב המחבר: 'שאלה שנשאלה אל המחבר והגם שהשאלות והתשובות שלו אין זה מקומם כי הם בספר מיוחד',⁴⁸ יצא גורלה לסבות מה שתכתב כאן' (164ב); ולהלן: 'תירוץ אמיתי בפלפול על הנדון הלז בכל חלקי הסותר'⁴⁹ (165ב). בדף 166ב: 'פסק לזכות רבני ויניציאה' בעניין גט. בדף 166א תתימת-ידו המיוחדת שלמחבר בצורת מרובע.

46 מ' בניהו, היחסים שבין יהודי יוון ליהודי איטליה, תל-אביב תש"מ, עמ' 129—130.

47 סימונסון, תולדות, עמ' 539.

48 ראה לשונו: 'ובחידושי שבספר פסקי השניים הארכתי בזה' (69ב). והוא פסקי שמואל, חלק ב. כ"י קויפמן 102.

49 וכך הוא כותב בדף 119א: 'וכתבתי שאלת תשובה ע"ד זה ארוכה, ועדיין לא כתבתי בספר, כי הארכתי בפלפול הרבה בכל חלקי הסותר ובמשא ומתן בדברי הפוסקים, ופסק הדין לפי דעתי'.

על זמן חיבורן שלהגהות יכולים אנו ללמוד מחתימת הצנזור קאמילו יאגל בשנת 1613 ובשנת 1620 (בראש הספר ובדף 167א), כלומר בין השנים שס"ה—שע"ג, והצנזור אינו אלא ידידו ועמיתו ר' אברהם יגל שהמיר את דתו. הצנזור מחק עמוד שלם (עמ' 93 סי' 110), וכן סי' 111, 116, ולא הספיק לו מה שקדם המחבר ושינה ובמקום הנוצרים כתב עמי הודו, 'ואם ירצה הישמעאל' (סי' 120—121) במקום הנוצרי.

בעמוד האחרון הצהרה שלמחבר באיטלקית שאין בחיבורו דבר נגד הכנסייה. וזה תרגומה: ⁵⁰

מצהיר אני שמואל פורטהליאנוני, יהודי, שאין בחיבור הנוכחי, ובכל דרוש (דיסקורסו) אחר שחיברתי, שום חילול קודש ושום נושא [...] ⁵¹ ולא פגיעה כלשהי כלפי התיאולוגים הרומיים המכובדים, ולא כנגד פולחנם. כי אני נוהרתי מאד בכל דרושיי וחיבוריי שיהיו בלי כל פגיעה כלפי המאמינים והשומרים את כתבי הקודש, וכל דבר שאפשר יהיה להבינו כפגיעה, כולו או בחלקו, מתיחס לגויים הקודמים לדתות האפוס-טוליות, ולא עליהם מדובר וישארו במדריגתם. ויובן שכל המכבדים את כתבי הקודש והם בעלי הבנה טובה בכתבי הקודש, הם טובים ושונים מן הגויים הקדמונים, ואדרבה הם נקראים אחים באותו חלק ההבנה הטובה שבו מסכימים הקוראים בכתבי הקודש אצל הנבונים, ובמיוחד שומרים חסד ואהבת האל עם האומה שלנו, על-פי מה שהורו להם מיסדי דתם, חוקי [יושר ?] וחסד כרצון האל ועבדיו.

דומה שראוי לומר גם מילים אחדות על לשונו שלשמ"א. יש בה בלשונו ביטויים יפים שכנראה הם מיוחדים לו, וכמה מהם נראים כמשל. על דברים שמצאו חן בעיניו יאמר: 'ונכונים הדברים בעיני בטעם ובריה' (18א); 'דברי הרב ר' יחיאל בזה הם אבנים טובות ומרגליות, ונתקבלו אצלי ונתיישבו בדעתי יפה, כי הוא משה דעת החכמים' (108ב). על דברי הרמב"ם כתב: 'ובעת אשר אני קורא דבריו שפתותי נושקות זה את זה מרוב חבה'; ⁵² ובהגהות על כסף משנה: 'ואלה הדברים נכונים בטעם הרבה ומוטעמים הם לבעל שכל'. ⁵³ והיפוכו שלדבר בדברים שלא נתקבלו על דעתו: 'מים קרים הם ולא נתיישבו בעיני' (סי' 25), כלומר הם מבוססים על אסמכתאות רעועות. וכן כשהטור או בית יוסף רוצים לקבוע הלכה שלדעתו אין לה יסוד, יאמר: 'בעל הטורים רצה להפחידנו באמרו והגאונים הכריעו' (סי' 33); 'ובא זה החכם להפחיד בדברים' (סי' 177); 'ואין לנו לעשות חששים' (סי' 59), כלומר לחשוש לשום דבר, ללא יסוד; על דברים שנאמרו בשם חכם מן החכמים ולא נמצא להם מקור, נוקט הוא בלשון זו: 'אין זה אלא קול בעלמא ולא נמצא' (86ב). וכן אתה מוצא משל על כך, שאין ללכת אלא אחרי דעה אחת: 'והמאמין לכל אדם אינו מאמין לשום אדם והריהו כספוג שסופג את הכל' (עמ' רלג); 'והמאמין בדברי כל מחבר ומחבר לא האמין בכלום' (עמ' רלז); אף הוא יביא משל הדיוט: 'הסר מן הדרך הישנה, הרבה פעמי' ימצא עצמו בחרטה' (עמ' רלז); 'והחריפות בשכל מביא לידי טעיות בפועל' (עמ' רכט).

ועתה נביא לשונות מס' חידושי שמואל הצריכים לעניינינו.

50 מידי ידידי פרופ' ראובן בונפיל. ותודתי אמורה לו בזה.

51 אותיות לא ברורות.

52 פסקי שמואל, חלק א, כ"י ביהמ"ל בני-יורק, דף 57א.

53 שם, דף 93א.

הקדמת ספר חדושי שמואל

יוצר האדם ובורא הכל בחכמה שאין לה ה', והמציא נמצאים עליונים ותחתונים, משפיעים ומושפעים, דבעולם הנעלם כמנהגו המציא לכל דבר הפכו ... לכל אדם אומרים לו לא עליך המלאכה לגמור, פנה מקום והנח מקום להתגדר בו לאחרים, כי יש כבוד התורה בכך ^{אורייתא} ולכל חכמי דור ודור נמסרו שרשי האמונה ועקרי כל דין ומצוה בלי מחלוקת כלל, אמנם פירושה ודקדוקיה ניתנו לכל מבין לפרש ולחדש ...

התורה שיצאה מפי עליון וכוללת בעצמה חכמות עמוקות ונעלמות, ומתוך דברי התורה יש נתיבות ושבילים וגשרים לעלות וליכנס בתוך החכמות, ולבחון האמת מן השקר עם כל חלקי הסותר, ומתוך הויכוח יתברר האמת. ועם היות האמת מכוסה ונעלם, מכל מקום הרשות נתונה לכל משכיל לפרש ולחדש ובלבד [ב1] שלא יסור מהחוקים והדרכים המקובלים ... ואם באו בין חכמי כל דור ודור מחלוקות, כי כפלים לתושיה, זה אוסר וזה מתיר, זה מכשיר וזה פוסל, זה מזכה וזה מחייב, זה מטמא וזה מטהר. ודרך כל איש ישר בעיניו. דברי תורה כולם דבקים בשורש אחד, ומחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה¹ כי אליו נגלו כל תעלומות, וכל דבר והפכו יש לו אחיזה למעלה במקור שלו ...

נמצא שגם מי שטעה דרך משל בפירוש פסוק א', ולא שמר הכוונה האמיתית, אלא שבלבו ודעתו היה לכוין אל האמת, הרי זה הרויח כמי שכיון אל האמת ... ואשרי מי שזכה לשמור הכוונה הטובה והלך בעקבות הקדמונים אשר האיר עליהם האמת ודבקו בו ... חכמת המנצח² והמנוצחים שזה לפניו ית', כי הכל לש"ש, ולא נתבטלו דברי ב"ש ולא דברי שום חכם, ונזכרו דברי כלם בספר משום יגדיל תורה ויאדיר. וכלם במקומם וכבודם הם עומדים, ובאחרית הימים תעלומות חכמה יתגלה לעולם ...

ועתה כל מי שיראה דברי ידינו לכף זכות, שכוונתי לשמים, ולא מגודל לבבי גליתי מצפון לבבי בחיבורי מה שחברתי, ובתוכם ספר זה, שחברתי דרך העברה בלבד על הבית יוסף, לציין אצלי ציוני וסימני לחבר עליה פסקים ושאלות ותשובות בראיות, כאשר יסייעוני מן השמים, אם יגזור ה', כי נשענתי על דברי חכמי ברוב דברי והדברי המועטים אשר לא ראיתם כתובי בספר ... גליתי דעתי לא כסומך על בינתי אלא כסומך על חסד ה' ית' שלא יקפח שכרי, ותהיה מלאכתי וכוונתי הטובה רצויה לפניו ... ויהי רצון מלפניו ית' שאזכה להוציא מחשבתי מן הכח אל הפועל, לחבר ספרים כוללי כל הדינים בחדושים רבים ותבא כונתי הטובה לידי גמר. ולא אקפיד לדברי שום אדם שילעיג עלי לאמר מי אתה ...

[ב2] ... כדי להלהיב התלמידים אשר בגילי, אשר גם הם יבדקו עד מקום שיד שכלם מגעת, לבנות ולסתור בפסקי הלכות ולא יהיו כעורים שהפקתי מנהיגי אותם, וילכו לאור עצמם גם כן.

לכן קמתי וחדשתי פילפולים כיד ה' הטובה עלי, ולא העמקתי העיון אלא כתבתי דרך

העברה, כי לימי הבאים, מדי שבת בשבתו או מדי יום ביומו, אוסיף עליהם וארחיב הראיות עליהם. ... עד שיצא מתחת ידי חבור מלא וגדוש אשר ימלא חסרוני שחסרתי באלו ההערות. וכל ההוגה בהם ולא הגיע לגבולי ירויה הרבה.

ומהכללי שבידי להשוות דעת כל חכמי הגמ' בכל מה שאפשר, ולסמוך על הירושלמי במה שלא פורש בבבלי, ואחריו התוספתא במה שלא פורש במשנה, ואחריהם הזוהר, ואחריו הספרא, ואחריה מסכת סופרי, ואחריה שאר מדרשים. והעקר פלפול הבבלי, ואחריו פלפול הירושלמי. כי אין לפסוק הלכה מהמשנה, וכל שכן מהשאר, אם נמצא הדין מתוך הגמרות. ובגאונים דברי רבינו האיי גאון ורב שרירא גאון אביו, ובפוסקים ומפרשים רש"י והרמב"ם והרשב"א. ג' הללו עמודי עולם שכל בית ישראל סמך עליהם, וביררו הסולת מדברי הקדמונים שקדמו אליהם, ובמה שיכוונו שנים מהם או כל דין שיבא כפי דרכם בפ' ההלכה, כך אני תופש עקר, ובלבד שיהיה הדבר ההוא סמוך בראיות מפי חכמי הגמרות ושאר דברי רבותנו, שתהיה ההלכה מתפרשת לדרכם בלי קשיא נצחת. ומה שלא נתברר דעת שנים מהם מהררי"ק יהיה לי לעינים, ואיני מורה דין בתראות בפוסקי כלל ועקר, אלא האמת יעשה דרכו. ...

אלה דברי הקטן שמואל בן לא"א ר' אלישע משער אריה

[1] טור או"ח סי' א: ובאמת כל מה שאנו יכולין להשוות דברי הגמ' עם דברי הזוהר או שאר מדרשי חז"ל, יש לנו להשוותם אפי' ע"י דוחק קצת, כ"ש אם יש מקום לפרש דעתם וכוונתם בריוח בלי קושי. לכן הנני עומד בשמועתי כנגד הרא"ש, הואיל ונ"ל שמצאתי סמך לדברי באיכה מהזוהר (א3).

אָרְיָה' 1234567

[2] כאלו הקרבתי עולה וכו'. קשה בעיני לומר כן, אא"כ² יסיים במקו' הנבחר ע"י כהניך הטחור, בזמן שב"ה היה קיים. עיין בנוסח הספרדי כי הוא הנכון ואין בו קושי כלל. והמתקני תקנו' שלא נזכ' בגמ' צריכי' לדקדק [אחריהם] הרבה כי מי יבא אחריהם לתקן ולא יהיו דבריו צריכים איזה תקון ... (ב3).

[3] ואני לא מצאתי וכו'.³ באמת קשי' דברי הרשב"א במה שאמר שנהגו בכל מקום לברך בשחרית ענ"י ... מיהו הדברים שקולים ויש מקום לבעל דין לחלוק, ואין בידינו כח להכריע בכל כיוצא בזה, אלא לחוש אל המחמירי במה דליכא קפידא (שם).

[4] עקר טלית קטן ללבשו⁴ ... וכו'. והמדקדקי נהגו להניח הטלית קטן על כל הבגדים חוץ מבגד העליון מפני האומות. אבל הציציות יוצאי' מלפניו ונראים (ב4).

[5] דספק ברכות להקל וכו'.⁵ ואין לסמוך כלל על החולקי ויש לגעור לנשים המברכות על מה שאינן חייבות בגלילותנו שנהגו הרוב ברוב הדברים שאין הנשים מברכות על הרשות (ב7).

[6] יש נוהגים להניח הטלית אחר ברכת מלביש ערומים ונוהגים גם בזה שכתב הרא"ש ז"ל, ואומר אני שרז"ל לא כתבו דברים כאלו, ויחדו ברכה לכל דבר ודבר בזמן הראוי לו, וכל המוסיף גורע יותר ממה שהרויח, שמראה בדעתו שצריך לברך יותר מברכה אחת על

2 אלא אם כן.

3 ב"י סי' ד, ד"ה ומשמע. דפוס ווילנא, דף ה, ד.

4 סי' ה, ד"ה ומתוך. דף ט, ד.

5 סי' יז, ד"ה אבל ר"ת, דף כג, א.

כל דבר ודבר, ואינו אלא טועה שמראה ששאר פוסקים וחז"ל קטלי קני באגמה ניגהו * ח"ו. לכן אין לנהוג דברים כאלו ואין להשגיח בהם, שאינם אלא אבוד זמן. וכך ראיתי רוב הרבני ומורי ההוראה שאינם נוהגים כן, והמראים עצמם יותר חכמים מהאחרים [8ב], יפה מעידים שאין דעתם מעורבת עם הבריות ... (א8).

7] דבאותה תפלה אומרי' כתר וכו'.⁷ זהו ע"פ מנהג ספרד ואשכנז ע"פ רעיא מהימנא. ואנו לועזים נוהגים לומר כתר בכל תפלה ותפלה בב"ה ע"פ המדרש שסנדלפון קשר קשרים כתרם להקב"ה מתפילותיהן של ישראל,⁸ ונכון מנהגנו ואין לשנות. ועכ"ז * אנו חולצי' קודם מוסף כעין זכר לקדושת היום (ב8).

8] בספר הזוהר וכו'.¹⁰ א"ר שמעון תפילין אינון על מוחא וכו'. לא מצאתי לשון זה. אבל כיוצא בזה מצאתי בזוהר שאין לעשות פירוד בין תפילין לתפילין. ומשם תשובה למניחים ב"ז בפעם א' ולמברכי' ב' ברכות דלא שפיר עבדי.¹¹ והקושרים הב"ז יחד גם הם לא יפה עושים שנראים כמוסיפים ומגונה הדבר במאד מאד, שמערבים הקדש בחול. ואפי' בכיס הקפידו הפוסקי'. והגם שהפרשיות כתקונם ויש להם קדושה נקר' זוג א' ¹² פסול בהיות שאינו ע"פ התורה (שם).

9] וכן נהגו העו' שלא לברך אלא ברכה אחת וכו'.¹³ והמברך ב' ברכות טועה הוא בודאי, וכ"ש המברכים על מצות, בוי"ו חולם, כי פשט הגמרא דידן ברכה אחת, ובורות הוא לומר שאם הפסיק ביניהם יחזור לברך להניח, ונמצא שעל של ראש מברך להניח ועל מצות, כי מה זכתה של ראש, ובכל המצות אנו אומרים שכל שיוכל לפטר בברכה אחת יותר טוב מלברך ברכה שאינה צריכה. ע"כ (ב8).

10] וימשש בשל יד תחלה וכו'.¹⁴ אין דבר זה חובה אלא מכלל חבוב מצוה. ויש מי שכתב שאין לעשות כן ונראים דבריהם (א9).

11] שאין להניחם בתחלה בלילה וכו'.¹⁵ כלומר להמנע מלחלוץ בלילה, אלא חייב לסלקם כתקנת רבנן בכל מקום אם יהיה נראה כנ"ל. ויש אצלי פלפול ארוך על זה בראיות חזקות ונמרצות בפסקי אשר חברתי ¹⁶ ושם ... [10א] ... קושיות חזקות על הנוהגים בהפך ... והמתחכמים שאינם חולצים אותם בב"ה בתפלת ערבית, עוברים על דברי רמב"ם ותוספות ובעל הטורים והקארו (ב9).

12] ומי יערב לבו לגשת לעבור בקום עשה על דברי רשב"י וכו'.¹⁷ וכן עקר לנהוג כדברי רשב"י, כי אין הנדון דומה לראיה. ואע"ג שיש מקום לדון מן ההלכה שח"ה ¹⁸ זמן תפילין,

6 ראה סנהדרין לג ע"א.

7 סי' כה, ד"ה כתבו הגהות, דף כו, א.

8 חגיגה יג ע"ב; פסיקתא רבתי כ, ג; זוהר בראשית קסג ע"ב.

9 ועם כל זה.

10 בפרשת פנחס. ב"י שם, ד"ה ויברך, דף כו, א. והוא לשון ס' האגור.

11 ראה על כך במאמר, לעיל עמ' קעב ובחיבורו שלשמ"א על כך, להלן מעמ' רלא ואילך.

12 כלומר אחד משני הזוגות, וכוונתו לתפילין דרבינו תם.

13 בית יוסף, שם, סוף ד"ה ויברך.

14 סי' כה, ד"ה וימשמש בשל יד, דף כט, א.

15 סי' ל, ד"ה אע"ג דקי"ל בסופו, דף ל, א.

16 ראה גספח, מעמ' רלא ואילך.

17 סי' לא בסופו, דף ל, ד.

18 שחול המועד.

הואיל ואינו מוכרח וכבר מצאנו הכרח ודבר ברור במדרש הנעלם, כך יש לנהוג. ואין תקנה להניחם בלא ברכה. וגם אין לעמוד על ב' הסעיפים בשום דבר כי זה מנהג כסילים שאין להם לב להבחין, אלא יש להתנהג בדברים כאלו כפי מנהג המקום. ואנחנו קבלנו מאבותינו ברוב גלילות איטליאה שלא להניחם בחול המועד. והתוספות מזה הדעת, ואין הכרח לדברי הרמב"ם בזה (א10).

[13] או יסייע לכותי וכו'.¹⁹ אין הסברא סובלת שיהיו העורות כשרים למצוה על ידי כותים ... וגם בס"ת יתקן הישראל העור באופן שתהיה ראויה לכתוב עליה. ואם יגמור הכותי תקונה אין לחוש, ולפחות אין להקל אם לא נתן הישראל בעצמו העורות בתוך הסיד ולא הוטרד משם ויסמן אותם. ואלו הגדולים טעו טעות גדול בהוראה, וקבלה בידי שכל המחמיר הרבה במה שאינו צריך יהיה מיקל בדבר שצריך להחמיר. והם התמירו להצריך שיוציא בשפתיו ועל סמך זה התירו תקון הכותי. ראה איזו היא קולא או תומרא יותר מהאחרת ... (ב10).

[14] להתיר [אם ניקב תוך אות]²⁰ הוא דבר קשה מפני הברכות, ולהחמיר אין לנו כח לחלוק על המתירים, כי יש פנים לדבר, ואי אפשר לדון דבר זה אלא ע"פ שיקול הדעת, כי מן ההלכות אי אפשר להתברר יפה, שסובלות ב' הפירושים. ועכ"ז כבר גליתי דעתי, ובדברים שההלכות בגמרא שקולות בסברא אין להביט לחשבון הפוסקים לקבוע הלכה שעדין הדבר שקול. ואם היינו בודקים יפה אולי או ודאי לא יהיו רוב המורים סוברים כן ... (שם).

[15] יניח חלק כדי לכתוב ט"א²¹ אבל הרמב"ם וכו'.²² ובאמת איני מודה להרמב"ם בזה מפני הירושלמי לכן יש לחוש בדבר, ועל הרמב"ם אנו סומכים בתקון ס"ת בכל מקום ישראל ובודאי ברוב (א11).

[16] י"א דעור שליל הוא יותר הגון למצוה וכו'.²³ ונ"ל דהא דעור שליל מן המובחר, בדותא היא²⁴ ואין לסמוך על דבר שאמרו על פי הסברא, שאם היה הדבר כן, איך לא הזכירוהו כל התנאים והאמוראים. ומי יאמין שהם חכמים יותר מהם. דברי הגמרא הם עקר בנין הכל. ואולי לא הזכירו עור שליל מן המובחר מטעם שאם [ב11] יש בו מעליותא מצד א' יש בו פגם מצדדים אחרים, שהם נעלמים אלולי לא היה ... ומי שרוצה לעשות מצוה מן המובחר בשליל צריך להביא ראיה לדבריו כי איני מודה לו.

[17] מניחין אותן גבוהים יותר מג' אצבעות וכו'.²⁵ גובה זה בתפילין איני יודע מה טיבו, ומי יתן והייתי מדבר עם רב האיי גאון ז"ל פה אל פה, כי כמדומה לי שהרבה שאלות ותשובות באו לשמו ומצאום הפוסקי' והאמינו שהוא כתבם, ומי יוכיח שהוא כן. מהרי"ף ואילך אני²⁶ מסתפק במה שכתבו מקצת מהאחרוני' בשם הגאונים, כי אולי מצאו מי שכתב להם בשם מה שלא היה (ב11).

19 סי' לב, סוף ד"ה ואם עבדו, דף לב, א.

20 שם, ד"ה ואם לאחר.

21 ט' אותיות.

22 שם, ד"ה ויעשה כל, דף לה, א.

23 שם, ד"ה וכתוב.

24 ראה במאמר, עמ' קעב.

25 ב"י שם ד"ה וכה יעשה, באמצעו, דף לו, א.

26 בגיליון הערה זו: 'נ"ל הקורא שר"ל איני'. כלומר איני חושש למה שמובא בשם גאונים.

[18] ואני קבלתי שאין קפידא בהם וכו'.²⁷ קבלתו זאת ע"פ התוספות, ע"פ שמושא רבה, והם עצמם צריכים ערבים בדבר זה, דמנין להם לומר כן, והלא הל"מ²⁸ הם. וצ"ע בזוהר על זה (שם).

[19] שצריך לתפור בגידין מה שכותבין עליו²⁹ ... לא מצאתי מי שפירש כדברי אלה, עכ"ז ההלכה מדויקת יפה ובלי שום קשיא ולא מחלוקת בין הבבלי והירושלמי. וגם ע"פ דרך זו תתישב מס' סופרים (ב11).

[20] סדר הנחת' בבתים לרש"י³⁰ ... עקר מצות תפילין כרש"י והרמב"ם, וכן הם דברי רשב"י בס' הזוהר בהרבה מקומות. אמנם נמצא כדברי ר"ת ודעות אחרות בהקדמת התקונים דף ח' ודף ט', וכן ברעיא מהימנא בפ' פיגחם. ועכ"ז איני רואה למעשה אלא כדברי רש"י והרמב"ם ...

דברי שמואל

ואי אפשר לומר שתלכה ככל הדיעות, חלילה וחם לומר דבר זה. והמניחים ב"ז תפילין לא שפיר עבדי אם מניחים שניהם יחד, ואין להשקיף במה שנמצאו גדולים מזה הדעת,³¹ כי אם תאמר שיפה הם עושים, אתה פוגם בכבוד הרוב החיים והמתים שלא נהגו ואינם נוהגים כן ... עוד אמרו חכמים הנוהג כדברי זה וכדברי זה עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך,³² ורוב המקומות בזוהר נוטים לתפילין של רש"י והרמב"ם, והם כפי דברי הגמרא אשר אמרה להשוות הברייתות ולא לתת ביניהם מחלוקת. והמניחים ב"ז דבריהם ומעשיהם סותרים אלו את אלו, שטעם הוויות באמצע שיהיו כחות הדין כפופים ומכוסים ע"כ.

עיין לעיל סוף סי' יא בדברי הקארו שקורא תגר על המחדשים מנהגים, והתימה למה הסכים הוא בב"ז ע"פ הספק לפי מה שכתב שם כי שם דבר נכונה. וכך נהגו כלל ישראל וחכמיהם ומנהגן תורה, וכל המוסיף גורע ופורש עצמו מן הצבור וצריך כפרה, ובפרט אם מניחם יחד או בפני רבים אלא אם בא לחוש מניח הזוגות האחרים בינו לבינו ...

הנחת ב"ז תפילין איני מודה והמצאה חדשה היא ... והמניח אותם בבת אחת כמדומה לי שעובר על בל תוסיף. ויש לי ראיות חזקות על זה, הגם שאינו נעשה זקן ממרא על ככה מטעם שאינו עובר גם בבל תגרע, משום דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי ... וגם [ב12] עובר המניחם בבת אחת על הזוהר, שכל עצמם של תפילין הם ייחוד גמור ואין להפריד ביניהם כלל, והם עושים שנייות ח"ו, רחמנא ליצולן, ויתן להם לב לחזור בהם ולשמוע אל הרוב, שכל המסתפק ואומר איני יודע, לא היתה אמירתו חשובה לכלום בין הסנהדרין והדיינים, והמצרף עצמו עם הצבור זכות אבות מסייעתו ... ואם יאמרו לי ליום הדין למה לא הנחת תפילין של ר"ת, אשיב לא חששתי לדבריו, דסוגיין דעלמא דלא כוותיה, וכך נהגו כל רבני ארצנו. ופ' הנ"ל יליץ בעדי (א12).

[21] נהגו במניין השיטין ע"פ הקבלה וכו'.³³ קבלה זו איני מודה בה ולא משלשלת הקבלה היא ... (ב12).

27 שם, בסוף ד"ה.

28 הלכה למשה מסיני.

29 שם, דף לו, ב.

30 בראש סי' לד. ועיין על כל עניין זה במאמר, עמ' קעב ובתשובת שמ"א, להלן עמ' רלג.

31 הכוונה להאר"י.

32 עיין עירובין ו ע"ב ; קהלת ב, יד.

33 בראש סי' לה.

22] ומאמר שרוב מגין ורוב בנין פוסלין וכו'. והמורה כדברי היחיד לא עשה ולא כלום, והוא חוטא מגסות הרוח לעשות עצמו מכריע ושקול כנגד הרבים, אלא שמפני השלום, במקום שכבר נתפשט היתר ע"פ א' מן הגדולים, אין לערער על הסומך על המתיר אם אין שם איסור תורה. אמנם המעמידים דבריהם ורוצים לעשות מעשה כדברי היחיד והם חוטאים ומחטיאים, ויש להם להמנע, ואם יש ב"ד פוסלים הדין עמם, ויבטלו דברי היחיד שהורה להיתר. לא אמרתי אלא כשנפל המחלוקת בין ב' מורים יחידים וכבר נעשה מעשה כדברי היחיד מקדם, ואם יעמדו למגין ילכו אחר הרוב ויתנהגו ע"פ הדין האמיתי, ולא בהעברת עין, כי מצוה לעמוד על עקר הדין ... ומי שאינו עושה כן הוא מבזה את התורה (שם).

23] בלשונות הג' חלק עליו ר"ת וכו'.³⁴ החוששים לדברי הכל הית להם לחוש גם בזה, ולכתוב ב"ז לדעתו או חסר וא' מלא, כי שמא הלכה כרמב"ם. אלא מנהגן של ישראל עיקר ... ואם היינו רוצים לדקדק בדברי הכל, לא היה די בחמשים זוגות תפילין ... ובפרט שרש"י שקול כנגד רמב"ם, וגם נ"ל באמת שנפל טעות בספרי רמב"ם, שהרי הוא כתב הלשון הקדש, ובלשונות ראשון כתוב תניינא,³⁵ ואין זה דרכו לערב לשון הקדש עם התרגום. ויש לחוש לדברי הרוב ... אמנם במקראות מדוייקות שלנו כתוב כדברי הרמב"ם. והבא לסמוך עליו יסמוך, שכבר כתב שהגיה מספר עזרא.³⁶ סוף דבר לא יסמוך עליו בזה אלא יעשה כדעת הרוב, שהרי מתוך הברייתא נראה כדבריהם ואין לשנות. ואין צורך להרבות בזוגות, אלא יקוב הדין את ההר. ובכל מקום שדעת הרוב נוטה ויש סמך מן ההלכה ע"פ היושר כך יש לנהוג, יהיה מי שיהיה בעל הסברא ההיא ... (א14).

24] הילדים לעולם חולצים³⁷ ... בשעת ק"ש אין לפוטרים שאז נקיים ממחשבה רעה, והמורה בהפך עברה היא בידו. ואין לעשות אסמכתות מדעת לפטרים, וא"כ הוי מראה פנים בתורה שלא כהלכה. וכל דבר יש לפרשו כפי מקומו וכוונתו ושלא לעבור לכוונה אחרת ... (ב14).

25] כתב האגור ראיתי בסדור טלייני וקטלאני וספרדים הרבה ברכות וכו'.³⁸ והלועזים אין מברכים אלא מגביה שפלים³⁹ שלא כדין, אבל האשכנזים מברכים ברכות שלא נתקנו ... (א15).

26] אבל ת"ח שחייב לעסוק בו תמיד וכו'.⁴⁰ מים קרים הם ולא נתיישבו בעיני. ונ"ל שאין להפסיק בין ברכות התורה ללימוד כלל וכן נהגו ואין לשנות (שם).

27] [בעניין דילוגים במזמורים וכו'] ובשבת ובי"ט אין לאחר זמן ק"ש ע"פ אסמכתות רעועות שלא נמצאו בדברי חז"ל הקדמוני, ויש להחזיר התורה ליושנה. וכל הדברים הללו יש לחכמים להתייעץ תחילה עם הקהל, ויש לצבור להתנהג כפי רצון החכמים והמנהיגים, ויהיה לב כולם מיוחד לאבינו שבשמים (שם).

34 סי' לו, ד"ה ובלשונות.

35 לא נתברר לי היכן מצא זאת, שהרי בנוסח שלפנינו ליתא למילה הזאת.

36 הלכות ספר תורה ב, ה. ושם כתוב: שהגיהו בן אשר, והוא כתב ארם צובא שנגאל ונמצא בירושלים.

37 סי' לה, ד"ה וכתב עוד.

38 סי' מז, ד"ה כתב האגור.

39 ראה מ' חלמיש, ברכת 'מגביה שפלים' — ברכה שנשתכחה. אסופות ב (תשמ"ח), עמ' קצא ואילך.

40 סי' מז, ד"ה ואם בא סמוך לסופו.

- [28] ונהגו להקל בקדיש של עלינו לשבת שאינו חשוב מתקון התפלה אלא לשבת. מ"מ אין אומרים אותו אלא האבלים קטנים או נערים בני י"ב שנה ויום א' ⁴¹ (א16).
- [29] שהעברייין שעבר על גזירת צבור אם לא נדוהו נמנה למניין עשרה וכו' ⁴² (שם).
- [30] במקומות שאין להם רשות לנדות ולהחרים, יש להם לנהוג לקנס העבריינים שלא לצרף אותם לשום דבר שבקדושה, ולא יקראו בתורה ולא יעשו מצוה בב"ה. מיהו אל ימנעו מהם לבא לב"ה ולא שאר דברים של נידוי, כי אם מכריזים עליו על זה. ויש לעשות תקנות קבועות על זה, כי אין זה נגד המלכות כלל, אלא אנו עסוקי' בדתנו, ואין זה אלא כמו שאר תנאים שעושי' בין אדם לחברו, ובודאי לא יגזור המלכות שנהיה חייבי' לצרף העברייין שהוא ^{במצות} ^{אוצר החכמה} כי אין דבר זה נוגע להם, ואין זה לא נגד אמונתם ולא נגד ממשלתם. מיהו לא יעשו דברי' הללו אלא פרנסי' ממוני' על ככה בצרוף חכם ויהיו ב"ד, ותקרא זאת גערת חכם כעין [א16] נזיפה קצת (שם).
- [31] אין צריך לתת קולות גדולות שיתלוצצו ממנו בני אדם ⁴³ ... לא כאותם המרימים קולם במוצאי י"כ לומר שמע ישראל ובשכמל"ו וה' הוא האלקי' עד שנחר גרונם, כי בזה איסור גדול ... כי הם כבועטים באדון העולם ח"ו, אלא ירימו קצת הקול לעורר הכוונה והלבבות ... ונ"ל כשיאמרו ז"פ ה' הוא האלקי', יהיו ז' אנשים זה אחר זה, וכן כשכופלים פ' שמע ישראל. וזה למען לא יהיה ח"ו נראה כאומר שמע שמע ⁴⁴ וגם יאמרו אחר בשכמל"ו אחד הוא אלקינו ⁴⁵ ואין מלבדו, כי הוא יחיד ומיוחד שאין כמוהו, יתעלה ויתרומם שמו של ממ"ה הקב"ה למעלה מכל התהלות והתושבחות עד אין סוף ... ובכוונה גדולה ... ואחר שאמרו ה' הוא האלקים, אומרים: קיים עלינו מה שכתוב והיה ביום ההוא יבוקש את עון ישראל ואיננו וגו' ⁴⁶ עד סופו. סלח לנו, מחול לנו, כפר לנו, כי אתה אל רחום וחנון ואלו עינינו תלויות עד שתחנינו. ואחר הסדר הזה אומרים מזמור הללויה הללו אל בקדשו עד סופו והולכים להם (א16).
- בס"ה ואין בעיניו למימר ליה בלישנא דסטרא אחרא וכו'. ⁴⁷ אולי טוב הדבר לומר הקדיש בלשון לעז שיבינו כל העם (א16).
- [32] זה הכלל הכל הולך אחר החיתום וכו'. ב"י סי' נ"ט. ⁴⁸ ואני מפרש הברייתא כפשוטה, ואין להתחכם יותר להוציא הדברים ממשוטן ולעולם אימא לך דביתר חתימה אזלינן. ודבר תימה הוא בעיני איך טעו בזה גדולים, ובכל דינא הכי (א17).
- [33] והגאוני' הכריעו לומר שחרית אהבה רבה ⁴⁹ ... האיטאליאני שאינם נוהגי' כן ... ויפה מנהגנו ועל פי גדולים נתקן, הגם שבעל הטורים רצה להפחידנו באמרו והגאוני' הכריעו, שנראה לפום ריהטא שכל הגאוני' הכריעו כן, ולא היו אלא קצת בב"ה א' ⁵⁰ כנראה בש"ת
- 41 עיין סי' קלג ובשו"ת בנימין זאב לר' בנימין ב"ר מתתיה, סי' קסא.
42 סי' נה, ד"ה כתב בספר.
43 סי' קא, ד"ה בר"ה ויה"כ.
44 ראה מגילה כה ע"א; ברכות לג ע"ב.
45 לא ידעתי אם שמ"א הוא מחבר הפיוט הזה!
46 ירמיהו נ, כ.
47 ספר הזוהר שמות קכט ע"ב, והוא על ב"י סי' קא, ד"ה: ויכול להתפלל בכל לשון.
48 ד"ה ואם טעה באמצעו.
49 טור סי' ס.
50 בבית הכנסת אחד.

לרבינו האי גאון ז"ל. ואנו בהסתר פנים. ואין אהבה נכרת בעת הגלות אלא נקראת אהבת עולם, וזה הוא שבח יותר שלם בזמן הזה, כי אם תאמר אהבה רבה אהבתנו משמע לשעבר... (ב17).

34] הילכך אין אנו נזהרים מללמוד וכו'.⁵¹ ויש להוכיח הנשים והבחורות שלנו שלא יזמרו בשירתם של ארמיות שלא לגרות יצה"ר, שאינן אלא דברי חשק, מלבד [ב19] שאסור מפני חרבן הבית (א19).

35] וכך⁵² נהגתי היתר לקצר בתפילתי ולהאריך בלימוד, אך הייתי מתחיל קודם השעה מעט, והולך לב"ה וגומר התפלה כמעט עם הציבור. וזה בקצת פעמים כשהיה לי סדר קבוע ולא הייתי יכול לגומרו באופן אחר (ב21).

36] שמי שרצה להאריך בשבחי המקום ב"ה שיאמר אותו בפסוקים וכו'.⁵³ באמת הרוצה לומר תשבחות לה' יקרא בתורה ונביאים וכתובים, ויחבר מהם ובלא סדר פיוט כי אם דרך ספור, וזה יהיה בטוח מן השגגה, אם לא יוסיף דבורים מדעתו (א22).

37] כי לא תמצא מקום בעולם שאומרים י"ח בעגין אחד תיבה בתיבה וכו'.⁵⁴ יש⁵⁵ שנראה מדבריו שכל א' מהשבילים יש לו שורש נשמה ואוצר התפלה בפני עצמו, וע"כ יש השתנות בתפלות ורוצה לומר הסובר הזה, שאין לשום אדם לשנות נוסח התפלה [ב22] שיש לו במנהג אבות. ונ"ל כי בצבור שרי, כגון לעזו עם האשכנזי וספרדים והם עמו ודעתי נוחה בשלי (א22).

38] אנו נוהגים ביום תענית להאריך בתחנונים בברכת סלח לנו וכו'.⁵⁶ הלואי לא היינו מוסיפי' שם כי הרוב אינם יודעי' מה הם אומרים. ויותר טוב לתקן סדר פסוקים של תחנה כפי הצורך, כי ימצאו בתהלים בפרט על כל דבר ודבר, ואז נדע מה שנומר ולא נחלום (ב22).

39] [מכאן תקנו חכמים שמתענים יום ב' ויום ה'].⁵⁷ תקנה זו לא נתחווה בעיני ולא נזכרה בגמ' ואי אפשר בה. אדרבה אסור, ומצינו לעולם החכמי' בורחי' מן התעניות. ופעם א' שמעתי חכם ספרדי ר' משה אלפאלס⁵⁸ שמו, שהמתענים עברה בידם, שהם מפסידים ז' ברכות בכל יום, ומצות עשה אחת, והיא ברכת המזון, והם נטילת ידים, המוציא, ד' ברכות של ברכת המזון, בפה"ג ועל הגפן, הם ח'. ע"כ דבריו. ואין ספק אצלי שגם האוכל ושותה ומכוין שיהא בריא לעבודת ה', ויהיה זהיר לברך קודם הנאתו למען לא יהיה כח הקליפות על המאכל ההוא, הרי הוא עובד את ה' וכך ראוי לעשות... (ב24).

40] קריאת ס"ת.⁵⁹ ויש מי שאומר שבשעת אמירת הברכות צריך לעמוד. וכך שמעתי בשם הרמ"ע מפאנו. אבל לא נהגו כן, ונראה שטוב ליוהר (ב25).

41] אין דעתי נוחה במנהג [סגן לחזן]. הלואי יתבטל ולא תהיה המצוה של קריאת ס"ת

51 סי' עה, ד"ה ומ"ש רבינו טפח.

52 ראה סי' פט, ד"ה ואפילו ללמוד.

53 סי' קיג, ד"ה וכתב ה"ר יונה.

54 שם, ד"ה כתב ה"ר דוד אבודרהם.

55 הכוונה להאר"י. ראה למעלה, עמ' קסט.

56 סי' קיט, ד"ה שואל אדם באמצעו.

57 סי' קלד, ד"ה ומה שמוסיפין.

58 ראה למעלה, עמ' קפט.

59 סי' קמא. ודעת הרמ"ע הריהי בתשובותיו סי' צא, מהדורת ירושלים עמ' קסח.

מסורה לכל, ולא ימכרוה בדמים, אלא יקרא בתורה גדול הצבור הבקי, ויקרא בינו לבינו קודם עד ד' פעמים⁶⁰ אלא שלא נהגו כן... ויותר טוב לתת סדר ולנהוג כן ע"פ הממונים והפרנסים שיבחרו א' מהחכמי' לזה, כי יש טעם דחוק אל המנהג (א26).

[42] מי שהגביה ביתו יותר מב"ה שהיו כופין אותו וכו'.⁶¹... ועכשו לא נהגו כן לכוף בדבר, והטעם דדחיקא לן מלתא טובא, ורוב הבתים אינם מישראל, וכן רוב בתי כנסיות הם של יחידים. ואותם של רבים אין יכולים להגביהם מפני הדחק, וכדי שלא לעשות המיה. והנכון להגביה ב"ה יותר שבאפשרות, או לפחות לעשות כעין מאור לבית הכנסת שיעלה למעלה מכל הבתים, ובזה די להיכר. ועכ"פ אין לכוף להשפיל הבתים בגלילות הללו, דהוי דבר שאין רוב צבור יכולי' לעמוד בו ונתבטלה הגזירה מאליה. וכן נתפשט המנהג. ואם היית אומר להשפיל לא שבקת חיי לכל בריה, דב"ה⁶² שלנו רובם שפלים הרבה, ועוד שרובם לא נבנו לדעת כך. ועוד שהבתי' בנויים מקודם, והוי כב"ה שהיה בה דרך מקודם, אלא דיש הפרש בין יחיד לרבים. מ"מ הרבה טעמים יש בדבר שעליה אנו סומכי'. ע"כ (ב26).

[43] ויברך המוציא וכו'.⁶³ ע"פ הוזהר צריך לבקש רחמים על המזונות בכל פעם קודם אכילה.⁶⁴ לכן מנהג הלועזים לומר מזמור לדוד ה' רועי קודם ברכת המוציא, ולמנצח בנגינות קודם ברכת המזון. ומנהג יפה הוא עד מאד ואין להקל בו (א28).

[44] בספר הוזהר פ' משפטים וז"ל: אשכחן דכל מאן דאכיל האי מיכלא [דאתחבר] כחדא וכו'.⁶⁵ קשה על זה הלשון כי מן הגמרא נראה שאין איסור תורה אלא כשנתבשל הכל ביחד, וחלב חיה בבשר שחוטה, וא"כ איך יעלה על הדעת שהעובר על הגזירה בלבד יהיה ענשו כ"כ קשה, אלא סוד יש בדבר, לא דברי' כפשטן. וגם קשה בשעתא חדא או בסעודתא חדא, אם לא שנפרש שר"ל שמותר בשני סעודות בהפרש שעה. וצ"ע דבר זה למפרסמים עצמם להקרות בשם מקובלים. אבל אין אצלי ספק שגם חכמי הגמ' מקובלים היו ובקיאים בסודות התורה והואיל ולא קבלו דבר זה עבדינן כוותייהו. וצ"ע בהלכות אם אפשר שהגמ' סוברת כוזהר, דאז יש לנו לפרש ההלכה כמותו... (ב29).

[45] ומעולם לא מצאתי, ולא ימצא בשום מקום אחר בכל הגמרא כלה, פסק דין על אגדה... והגם כי אמיתיים הם דברי רבותינו ודברי כלם, כבר יש הבנות בדבריהם שלא כפי פשטם, כי באמת כמה פסוקים יש הפך פשט זה (א31).

[46] מנהג כל ישראל לומר מזמור ברכי נפשי⁶⁶ בשבת, אלא שיש מנהגי' מחולפי' באמירתו, והלועזים נוהגים לאומרו אחרי סעודת הערב, שהוא מעין בריאת העולם וכיוצא. ויש נוהגים לאומרו עד להוציא לחם מן הארץ. קודם ברכת המוציא וקודם ברכת המזון ויין ישמח וכו'.⁶⁷ (א39).

[47] ולא נהגו היתר בינינו באשה כלל משום כבוד הצבור והצניעות,⁶⁸ דלא אכשור דרי

60 סי' קלט.

61 סי' קנ, ד"ה י"א.

62 דבתי הכנסת.

63 סי' קסו, ד"ה ויברך.

64 זוהר שמות, דף סב ע"א. וראה התפילה שהתקין על כך ר' שלמה הלוי ו' אלקבץ. רצ"י ורבלוב-סקי, תיקון תפילות לרבי שלמה הלוי ו' אלקבץ, ספונות, ו (תשכ"ב), עמ' קמו ואילך.

65 זוהר שמות, דף קכה ע"א.

66 תהלים קד.

67 שם פסוק טו.

68 סי' רפב.

עכשו כבתחילה. ונערה שאין מקפידין להביאה לב"ה של אנשים, מותר להעלותה לס"ת ולהפטיר, אלא שלא נהגו כן. נפקא מינא בב"ה של יחידים שמותר. ואולי גם בזה לא נהגו משום שעכשו הנשים אינן נוהרות בכל מילי דצניעותא שהיה להן ליוהר, ומרבות שיחה עם האנשים, וסייג יש בדבר. לכן המקל יהיה מן המתמיהין (ב39).

[48] וירא שמים וכו'. ויקרא התרגום ופי' רש"י.⁶⁹ ואנו אין מנהג בינינו בתרגום, מפני שאין העם מבינים. ונ"ל שאין לשום קהלה להקל מלחזור לב"ה אחר סעודת שחרית לקרות פעם אחת הפסוק, ויהיה שם מלמד אחד בקי שיתרגם הפרשה בלשון לעז שיבינו הכל. וכך ראוי להנהיג, ולא יהיו בני ישראל יושבי קרנות וזה יהיה יום רצון (ב39).

[49] שאם הקדים תפלת מוסף לשחרית לא יצא וכו'.⁷⁰ לא נהירא... [תוספת בגיליון בכ"י המחבר] ובהיותי מפלפל על זה עם הח"ר משה צרפתי⁷¹ בויניציאה אמרתי לו, יש לי ללמוד מכאן שפעמים יש שאם ירצה האדם להקדים מוסף לשחרית יוכל לעשות כן לכתחלה. השיב הוא ואמר נ"ל שאם ילך אדם לב"ה ומצאם בתפלת מוסף, שיכול לכתחלה להתפלל מוסף עמהם ואח"כ שחרית ביחיד, דזכות הרבים עדיף. וכך נ"ל עקר (שם).

[50] השבת קודש וראוי שלא לאבד בו הזמן בדברי חול.⁷² ואם עסק בתורה תחלה יכול לקרות אז בספרי חכמות להרחיב את לבו ולהתענג, שזה בכלל עונג שבת. ויעשה כן לשמו. וה"מ⁷³ לשאר כל אדם, אבל הרופאים יכולים לקרות בספריהם, שהרי צריכים הם להם בכל יום, ולהם הוי דבר מצוה שעוסקי' בפקוח נפש להתלמד. וכן מי שלומד חכמה, כגון שצריכה לו לדבר של תורה או של מצוה מותר, ובלבד שיכוין לכך... (א42).

[51] כתב האגור וכו' שמותר לומר לגוי וכו'.⁷⁴ אפי' יש לו תבשיל אחר. נ"ל היתר בפאנר"ה⁷⁵ בשמן כי רפואה היא לתנוק וריבואת דתנוק, והוי כחולה שאין בו סכנה, כי התינוקו' חולי' לגבי דבר שהם רגילים בו אם לא ינהגו מנהגם, ושינוי וסת תחלת חולי.⁷⁶ והכל לפי הזמן והשעה, לפי מה שרואה החכם השעה צריכה לכך, כגון שאין לאם הילד חלב הרבה, או שהתינוק יחלש, או יאכל מאכלים רעים (שם).

[52] והני חנויות דידן שנועלין אותם בקרשים וכו'.⁷⁷ חנויות הללו הם כחנות השליטים במנטובה, אבל הדלת שמן הצד אסור לקבועו למקומו, משום שיש להם צירי ואולי גם הבריחים שמכניסים אח"כ בקרשים אסור... (א43).

[53] ואפילו בפסיקת תלוש וכו'. אלא היתר גמור הוא. עכ"ז אינו נ"ל להתיר כי בעוונות נתמעטו היודעים ומדמים מלתא למלתא ויבואו עמי הארצות והנשים להקל כי כשרואים א' מהגדולים או היודעים נוהג היתר בדבר מה אינם רוצים לשמוע אל האוסרים אפי' בדבר של איסור גדול כי אינם מבחינים בין טוב לרע (א44).

[54] מקיזין לו דם מפני הסכנה וכו'.⁷⁸ הכל לפי השעה. אם החולה בא לידי ספק סכנה

69 סי' רפה, ד"ה ואם למד.

70 סי' רפו, ד"ה ולאחר. ושם: יצא.

71 ראה למעלה, עמ' קפת.

72 ראה סי' שז, ד"ה כתב.

73 והני מילי.

74 שם, קרוב לסופו.

75 מין דייסה.

76 עליפי כתובות קי עב.

77 סי' שיג בסוף ד"ה ומ"ש אין נועלין.

78 סי' שכח, ד"ה כתוב בא"ה.

בשבילם. וע"י כותי מותר אפי' ידוע שאין שם סכנה. ואין להחמיר בזה כלל אפי' ת"ת. מכל החולאים אפשר בנקל לבא ע"י לידי סכנה, אם לא ימהר ברפואות. [46א] ועל הכל ישים אדם בטחונו בהקב"ה שהוא רופא חנם, אלא שיעשה השתדלותו ג"כ. ונתנה תורה רשות לרופא לרפאת, ⁷⁹ שאין הכל זוכי' לנס. ואם יעשו לו נס ינכו לו מזכיותיו. ⁸⁰ ויש מין מיחוש הבטן שצריך להחם לו בגדים ולשפשף הגוף, ולשים בגדים על הבטן. והחולה בסכנה אם לא יעשו כן מהר. וכן דם היוצא מן הנחירים וכיוצא. ואין להחמיר על כיוצא בזה והכל לפי השעה... וכל שמחמתו הוא מתעכב בבית ושוכב ומטה עצמו על המטה וכיוצא, נקרא חולה שיעשה לו מלאכה ע"י כותי. ויש מכות שאם לא ינקוה וישימו סמרטוט חדש, יבא לחולה כאב גדול במכה, לכן מורין היתר כנ"ל, וע"י כותי, כי הישראל יש לו לימנע אם אין השעה צריכה לכך, כגון שהוכה בשבת ח"ו או כיוצא... ומי שיש לו חזה קצר ⁸¹ ויש לו שעול, נ"ל שמותר לו ליתן בפיו צוקאר, וגם דאראגאנט ⁸² ולשלוח אל הבשם לקנותם ע"י כותי (45ב).

[55] דהא אית סבין ביומוי והוו מטפחין אחורי ידיהון וכו'. ⁸³ לא היו נוהגי' בזמן חכמי הגמרא לרקד עם הנשים הנשואות, אלא אנשים בפני עצמן, וגם לא היו מתקבצים עם הנשים ביחד מפני ההרהור, ואפילו בשמחת בית השואבה. כ"ש שאין ללמוד מכאן לרקד בשבת ועם כלי זמר כמו שפשט המנהג. ובעל נפש יחוש לעצמו ובפרט אדם חשוב, דהיינו ת"ת. ואני דנתי בחכם א' שמת בנו תוך ז' לנישואין, שנענשו בשביל כך, כי באותו שבת עצמו חלה ומת בזמן קרוב, וגם הוא היה ת"ת (47א).

[56] דבכמה דברים אנו סומכים על ספרים החיצוניים וכו'. ⁸⁴ אין זה נכון, ומנהג הלועזים שלא להפטיר ז' הפטרות שלא נזכרו בגמ' אלא בפסיקתא, ועושין כדין התלמוד להפטיר מענין הפרשה, חוץ מר"ח כנ"ל (49ב).

[57] ואחר שגמרו ההפטרות אומרים פסוק ראשון וכו'. ⁸⁴ לא נהגו כן הלועזים, דמשמע להו דהוי מדלג מנביא לנביא ⁸⁵ (שם).

[58] ורב האי כתב מנהג אבותינו וכו'. ⁸⁶ ואנו אין לנו אלא מנהג אבותינו וכו'. על זה סמכו הלועזים כי רבינו הא"י רבן שלהם... (51א).

[59] כתב רב נטרונאי תנור ופורני שאופין בו כל השנה מותר לאפות בו בפסח וכו'. ⁸⁷ נ"ל עקר כדברי רב נטרונאי, לא כדברי המחמירי' להטיל קרקע חדשה, והטעם כי נמצא החמרא קולא, כי רבים הם שחסים על ממונם ואינם רוצים לעשות ההוצאה, ומתוך כך מתבטלים [51ב] מלעשות המצות בביתם. ואם היו עושים אותם בביתם היה להם כח ומקום לעשות יותר בזהירות וכשרות. והמחמיר משים תקלה בפני הבריות, ולא עוד אלא שאין מקום לחמרתו, והיא חמורות. ודברי רב נטרונאי אינם צריכים חזק, ואין לנו לעשות חששים, ובפרט בדברי' רחוקים כאלו, כי אין שם בליעת איסור בעין, ובפרט אם המתינו כ"ד שעות...

79 ברכות ס ע"א.

80 שבת לב ע"א.

81 קצרת, אסטמה.

82 drogante, מין סם.

83 ב"י סי' תכה, ד"ה ומ"ש רבינו ואפילו. ועיין גם סי' תכה, ד"ה שבע.

84 סי' תכה, שם.

85 ראה מגילה כד ע"א.

86

87 סי' תסא בראשו.

88 סי' תסב, סוף ד"ה הלכך.

- [60] וכבר נתבטלו המים ביין קודם שלשו העיסה וכו'.⁸⁸ אין להורות דבר זה ולא לעשות בו מעשה, כי נוהגים לתת הרבה מים ביין בעת הבציר כמו א' מג', ונ"ל בו חימוץ גמור, וגם אפי' בא' מס' יש לזהר לכתחלה. ויש נוהגין בעת הבציר לתת בג' מדות יין מדה אחת מים שיהיו בין הכל ארבע מדות, ומביאים לידי חמוץ. והמתיר צריך כפרה... (ב51).
- [61] דילמא אתי לאיחלופי וכו'.⁸⁹ הוא עצמו מותר ומה צורך לדברי' כאלו והמקל לא הפסיד כי אין לפוסקים לעשות עצמם ב"ד של ע"א לעשות סייגים וגזרות כאלו שלא עלו בדעת חכמי הגמרא (ב51).
- [62] גזן לארבע כוסות: אבל יין שלנו שאינו חזק כ"כ טוב לשתותו חי' וכו'.⁹⁰ מן המובחר, שאז טעמו משובת. אמנם לרפואה טוב שיהיה מזוג אחד משה בעת הבציר, ולא יותר מא' מארבעה מדות (א52).
- [63] והר' יונתן כתב דיין שלפני המזון אינו משכר וכו'.⁹¹ אינו מתיישב לדעת וצריך שאלה לרופאי', ואולי מפני שהאדם מקיאו במהרה. עכ"ז אינה טענה גמורה כי שתייה רבה מזקת לגוף (א52).
- [64] והמדקדקים אינם סופרי' עד צאת הכוכבים וכו'.⁹² ואם יברך קודם היא לבטלה וצריך כפרה. ואין לשמוע אל המקילים ועושים דקדוקים של הבל (ב52).
- [65] כתב האגור וכו'.⁹³ נוהגים ליל שני כליל ראשון לכל דבריו וכו'. אין צורך בחסיד כזה דכל עצמו מספק (ב52).
- [66] ובי"ט ליכא נשמה יתירא וכו'.⁹⁴ יש, אבל לא כמו בשבת (שם).
- [67] כל ימות הרגל שרים קבוצות אנשים ונשים לשמוע וכו'.⁹⁵ אוי למי שבידו למחות קבוצות כאלו בכל דבר של שמחה ואינו מוחה (שם).
- [68] שא"א שיבא לפניך ספק מוכן בי"ט שני אלא בשני ספיקות וכו'.⁹⁶ הכל הבל משום דכי תקון רבנן כעין אוריינתא תקון, ולא נתן י"ט ב' לזלזל בו כלל. הגע עצמך, למה מברכין עליו זמן ובשנית הלל ושאר ברכות, עם דאמרינן דידעינן בקיבוע' דירח', והכל כדי שלא יבואו לזלזל בו. ולא חלקו בו חכמים דהווי ידעי מינן, אלא עשאוהו כי"ט גמור חוץ מכחול את העין. ולענין מת להיכר, שלא יהיו כמוסיפים על ד"ת ח"ו (א53).
- ופשיטא לי שהבאי' מא"י לח"ל אפי' דעתו לחזור, אין להם להקל בי"ט ב' תוך תחום דירת ישראל. ויש להם להתפלל תפילת הצבור אפי' בלחש שלא לפרוש מן הצבור, שהרי נקבעו עמהם, ושאני י"ט שני משאר דברים דחמיר, וצ"ע מאי נק' דעתו לחזור לעניין זה, ועכ"פ הדין כמו שכתבתי. ונ"ל דדעתו לחזור הוי שהיה בדעתו להגיע למקומו באותו יום טוב ונתעכב ולא חזר, כדין י"ד וט"ו, אז שלא בתוך תחום מקום ישראל מותר בי"ט שני, אם הוא מא"י ובלאו הכי אסור.

89 סי' תסז, ד"ה דבש.

90 סי' תעב, ד"ה ומ"ש ויין.

91 סי' תעג, ד"ה ואם ירצה.

92 סי' תפט, סוף ד"ה ומ"ש וזמן.

93 סוף סי' תפא.

94 סוף סי' תצא.

95 ראש סי' תצב.

96 סי' תצז, ד"ה וכתב הר"ן.

- [69] ודחינו גלות דרבנן מקמיה וכו'.⁹⁷ אין בדבר הזה יסוד ולא סמך. וכל המוצאי' סמך ע"פ דרכים שלא נזכרו מחז"ל, לא טוב הם עושים. וכבר הודיענו חז"ל שלא יאמר אדם דבר שלא שמע מרבו שמא יאמר דבר שלא כדין⁹⁸ לא כמו שעושים מקצת מהעוסקי' בקבלה מחדש שרוצי' לחדש דברים מדעתם, ורוצים להשתמש מהקבלה לפילוסופיא (א51).
- [70] אמנם לבעלי חנות של הלואה אני רואה איסור גמור.⁹⁹ וכן אינו נ"ל שיוכלו התגרים לפתוח חנוניות (!) שלהם כדרכם בחול המועד. אם בא קונה יש להם לנהוג כמו שכתבתי לעיל. ועכשו נהגו בעלי חנויות של הלוא' להקל, ולא שרי.
- וראיתי לאבא מרי שהיה כותב זכר היום בשינוי, אבל שאר הכתיבה כדרכו, שמא יעלילו עליו הכותים ע"כ (ב55).
- [71] ואפשר שטעמו של הרמב"ם מפני שהוא סובר דאין מניחין תפילין בח"ה וכו'.¹⁰⁰ אין דברי הרמב"ם מוכרחים הין או לאו (א56).
- [72] ורבינו יואל אסר לרחוץ בחמין וכו'.¹⁰¹ והמחמיר כדבריו יפה הוא עושה, דאין במניעה ההיא צער, ולא עוד אלא שרחיצה בחמין ביום התענית הוי סכנה, ובפרט אם ילך למרחץ כשהוא רעב. וכתוב ונשמרתם מאד לנפשותיכם¹⁰² (ב56).
- וג' תעניות אין מכריזין עליהם וכו'.¹⁰³ מנהג הלועזים שלא להכריז שום תענית, וכבר מקובלים הם במנהג אבות, וכ"ש שאין להכריזם בשבת. אבל בר"ח יש להכריז בכל פעם בשבת שקודם לו כמנהג ואין לעבור עליו, דהוי במקום קידוש ב"ד (שם).
- [73] נהגו להתענות ביו"ז ... ואין מטריחין על הציבור יותר מדאי וכו'.¹⁰⁴ כ"ש אותם המקומות שנוהגי' להתענות הרבה תעניות שאינם בתקנת חכמי' שלא יפה הם עושים, כי הבחורי' והנשי' ועמי הארץ שוחקים בקלפי' ובמיני הצחוקות ועושי' שבועות שוא. גם מלמדי התינוקות מבטלים אותם מהלימוד מחצות ואילך, והם מבטלים מת"ת. ואין זה יום רצון, אלא יום כעס ונאצה שלא כרצון הבורא. וכל המבטל המנהג ושואל על הנדר יפה הוא עושה, דמילי דחסידותא אין למסרם לציבור שאינם יודעים לעשותם כדינם. וגם הת"ח יותר טוב להם לעסוק בתורה, ולמלמדי' ללמוד לתלמידים, שאם יתענה אי אפשר שלא יתבטל קצת. וזכור דברי חז"ל כי הם היו חכמי' באמת. והמוסיפים על דבריהם לא טוב עושים. והלואי ישמעו לחכמים ואז טוב להם ...
- שם: אבל מעקר התקנה ודאי אסורין בכלן וכו'.¹⁰⁵ אנו לא שמענו¹⁰⁶ אלא ט"ב בלבד, אפי' מן הדין. ושאני תענית הגשמים, וגם הוא אמרנו שאינו נוהג בבבל כט"ב.
- שם בהמשך: וגוערין מאד למי שיספר וכו'.¹⁰⁷ ואם לכבוד השבת מצוה קעביד וגוערי' במוחה. וצריך שיהיה מחצות ומעלה.

97 סי' תקלא וסי' תקמה ד"ה מותר לכתוב, וכן יש מתירין.

98 סי' תקלט, ד"ה מי שמלוה.

99 ראה סי' תקלט.

100 סי' תקמה, ד"ה ומ"ש רבינו ואסור.

101 סי' תקג, ד"ה ומ"ש ומיהו.

102 דברים ד, טו.

103 סי' תקג בסופו.

104 סי' תקמט, ד"ה ומ"ש אע"ג.

105 סי' תקג, ד"ה ומ"ש ומיהו.

106 שאסורים ברחיצה, וסיכה וכו'.

107 סי' תקנא, ד"ה ומ"ש.

ואי אשמעינן הלכה כרשב"ג ה"א¹⁰⁸ אפי' לאחריו. קמ"ל הלכה כר' מאיר וכו'.¹⁰⁹ וכן עקר ואין לנו אלא מה שאמרו חכמי'. והחולקי' עלי היה להם להקדים ביאתם לעולם ולהתחכם יותר, שיוכלו לחלוק נגד רבא מריה דשמעתתא, נגד סמך הגמרא.

ומיהו הנוהגי' כן אסורים עד שיתירו להם וכו'.¹¹⁰ ואני אומר שאין במעשיהם כלום ואינם צריכים התרה, הואיל ועוברים בבל תוסיף, שאין להמנע ממלאכה בימות החול אלא בדרך שאמרו חכמים, וכל המוסיף גורע, וגם שנמצא אצלם במנהג של טעות. ואין בדבר זה מקום לומר שיהיה בו משום סייג, דאין גוזרין גזרה לגזרה, ובפרט שאין שרשו אלא מדרבנן. מותר לחתוך בגדים חדשים ולקנות מנעלים חדשים בין המצרים לכבוד השבת בכל מקום, שאין לנו לעשות מנהגים נגד כבוד השבת, אבל בחול אסור במקום שנהגו בין המצרים... וגם התספורת מותר בין המצרים¹¹¹ לכבוד שבת ואין מנהג מבטל דין תורה. וכן בין פסח לעצרת דינא הכי, דלכבוד שבת ולדבר מצוה הכל שרי. ואין לנו אלא מה שאמרו חכמי' שעל פיהם אנו חיים. ובמשנה אמרו ובחמישי מותר' מפני כבוד השבת,¹¹² מכלל שמעולם לא עלה בדעת חכמי' לפגום בכבוד שבת. וכן עקר. והנוהג בהפך אינו מנהג, דאין מנהג לעבור על ד"ת (א57).

[74] ומנהגנו לאכול¹¹³ תבשיל של דלועין עם גבינה על השלחן, ואחר כך אנו אוכלין ביצה אחת על הקרקע עם פת כביצה... וצריך להפסיק בין האכילות בברכת המזון ונט"י, שאם לא כן לא יוכלו לאכול ביצה אח"כ... ומנהגי שלא לאכול מלח על הביצה, ואני מניח עליה מעט עפר. וכשיושבין בקרקע צריך להפסיק בבגד בינו לקרקע ע"פ הקבלה,¹¹⁴ שלעולם אין לישוב על הקרקע אפי' עם בגדיו אלא על בגד שאינו מיוחד למלבושיו ע"כ (ב57).

[75] וכ"ש¹¹⁵ לשחוק בקלפי' וכיוצא, אלא קורא איכה כמה פעמים ובדברי' הרעים, ואומר וידוים ומזמורי' של חרבן הבית, והולך לבית החיים... והולך לבקר חולים ולנחם אבלים. ואותם שאינם ת"ח, מתכנסים לדבר יחד היכן נקברו פלו' ופלו', ועושי' ועד לפקח בעסקי מתים וחולים ובשביל הקברות, עד שיעבור היום. ות"ח קורין איוב וכיוצא, ומתכנסין חבורות חבורות לדבר חרבן הבית, וקורין ביוסיפון באותו ענין מחרבן בית שני, וכן קורי' מהמעשים הכתובים באיכה רבתי. ואותם שהם בנוניים קורים פי' רש"י על איכה. ונשי' עוסקות בצרכי הבית ולא ישחקו עם הבחורים או אנשים טפשים (א58).

[76] במסכת סופרים כתב יש קורין ספר קינות בערב וכו'.¹¹⁶ אם הייתי יכול הייתי מצווה שלא לומר אותם הפיוטים שאנו אומרים, אלא לומר לעולם בערב ובבקר מגילת איכה דהכי עדיף. וגם בתפלות צבור הייתי מסדר לומר פסוקים לתחנונות, ולא שום פיוט, וזה אחרי גמר תפלת י"ח... (ב58).

[77] נהגו העולם שהעולה לקרות קודם שיברך ברכת התורה אומר ברוך דיין האמת

108 הוזה אמינא.

109 סי' תקנא, ד"ה ולאחר.

110 שם, סוף ד"ה ומ"ש כדרך.

111 ראה להלן.

112 בסעודה המפסקת. עיין סי' תקנב.

113 ראה סי' תקנב, ד"ה ומ"ש וכל זה.

114 ראה להלן, סי' 90 והע' 136.

115 סי' תקנב בראשו.

116 סי' תקנט, ד"ה אבל במ"ס.

- וכו.¹¹⁷ ואני איני רואה יפה לברך ברוך דיין האמת, שלא מצינו כך בגמ' ולא הזכירה הרמב"ם (שם).
- [78] בין אונה לפדחתה כנגד צדעתה וכו'.¹¹⁸ ועכשו נהגו לעשות כן לנוי ואינו נכון. אלא ראוי לת"ח לצוות לבנותיהם שישימו א' רצועה שחורה על הראש כתכשיטים, וכך יצוה בעל לאשתו לא כנוהגות מנהג כותים בסרת (?) על פניהם כשהולכות בחוץ (שם).
- [79] הסליחות ...¹¹⁹ סדר אחר ללועזים: כל ר"ה ביום ב' משכימין ביום ב' שלפניו, ביום ג' מקדימין ביום ב' שלפני פניו, ביום ה' משכימין ביום ה' שלפניו, ביום ז' מקדימין ביום ב' שלפניו. והכי נהוג. וטוב לומר וידוי בצבור במנחה כל המ' יום, אבל בימים שבנתיים בכל תפלה ותפלה. ואין להחמיר על הקהל יותר מדאי כשאומרים התחנונים ... (א59).
- [80] מנהג טוב ויפה להכריז בבתי כנסיות בערב ר"ה בשחרית: מי שיש בידו גזל חברו, או עושק, מטעם מנהיגי הדור אנו משמיעי' אליו שיחזיר או יפייס. וכן אם חטא לחבירו, ואם אין ספק בידו להחזיר עתה, ישאל לו מחילה או יפייסנו בתנאי להחזיר לו בין ר"ה ל"ה ... ומי שקשה בעיניו לילך בעצמו לשאול מחילה מחבירו, ילך אצל חכם או חבר טוב שיעשה פועל טוב בעדו. ואח"כ גומרים הסדר והולכים לבית החיים. ועוד ראוי להכריז באותה שעה שמי שידוע בחברו שחטא כנגדו, שקשה עליו התשובה או החזרה, יתן אל לבו למחול לו למען בזכות זה ימחלו לו מן השמים. ויש לכתוב זה על דף א' למען ידע השמש להכריז (שם).
- [81] שיהיו תוקעין בר"ח אלול ...¹²⁰ בפרקי ר"א לא מצאתי אלא בר"ח אלול. ותימה בעיני התקיעה בכל החודש שתוקעים האשכנזים, ואין טעם המחבר מספיק, וגם אינו נכון בעיני, שהרי לא יהיה שם היכר גמור בתקיעה של מצוה אעפ"י שנהגו שלא לתקוע בערב ר"ה. ויותר נכון אצלי שלא לתקוע כלל בשאר החודש, ואז הוי היכר אפי' לתקיעה של מצוה (שם).
- [82] ולא¹²¹ נהגו הלועזים להתענות, שלא להחמיר על הצבור יותר ממה שאמרו חכמים בדבר של צער. וכן עקר. כי אפשר להרבות במעשי' טובי' שהם יותר מתענית, ובפרט בדור הזה שמתבטלים [ב60] מן הלימוד ומן העסקים לצחוק בקלפים, ואינו יום רצון. והתענית עבירה בידם, שמתבטלים מהרבה מעשים טובים בשבילו, ולבם גס בהקב"ה שהתענית יכפר עליהם ולא ישובו ממעשיהם הרעים, אבל בערב ר"ה נהגו יחידים מקהל לועזים להתענות תענית נדבה. והכי עדיף מלהתענות לשם חובה, דלשם חובה הוי כמצות אנשי' מלומדה, ולשם נדבה הוי לשמו והכי עדיף. ומן הדין אין לקרות בהם בתורה בצבור. ובמקום שיש מנהג הולכים אחריו (א60).
- [83] כתוב בהגהות אשירי: אנו נוהגים לאכול ראש איל ודבש חי ומטבילין וכו'.¹²² והלועזים נוהגים לטבול העטרות של התרנגולים בדבש, ונכון הוא, שסי' טוב. ולשחוט איל בערב ר"ה אינו נ"ל, שנראה כמקריב קרבנות בחוץ, הואיל וקובעים לעשות כן משמע להו להדיוטות שיש בו מצוה. לכך מי שנוהג מנהג זה יש לשוחטו קודם אותו היום או בלילה לכתחלה. וכן עקר (ב60).

117 שם, שם.

118 סי' קס, ד"ה ומה שפירש.

119 סי' תקפא.

120 שם בראשו.

121 שם, ד"ה נוהגים באשכנז.

122 סי' תקפג, ד"ה כתוב בהג"א.

[84] ומנהג הלועזים לעשותם אגודה של כרתי וקרא וכרוב ופול הלבן הנקרא פאשולו.¹²³ ואולי מפרשים סלקא קאו"לה¹²⁴ ואני פותר ביי"טי. ואולי סוברים ג"כ כדעת הגאונים בפי רוביא. ויש נוהגים לאכול כרוב בר"ה, ואולי סוברים שהוא מהמינים הגדלים מהר, או שהלשון לשון רבוי, או שיש לו זרע הרבה, או שמתפשט בעליו הרבה וכיוצא. ע"כ (שם).

[85] ומנהג הלועזים לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת¹²⁵ למלכיות, וכן לזכרונות, וכן לשופרות כשה"צ חוזר התפלה. ושוב אין תוקעין. וכן עקר ... אלו שאומרים שתוקעים ל' קולות כנגד אברהם ול' קולות כנגד יצחק ול' קולות כנגד יעקב, ועושים אותם מקצת משונים אלו מאלו, ואח"כ תוקעי' תשר"ת תש"ת תר"ת פעם אחת להשלים ק' תקיעות ר"ל קולות [62ב] כנגד ק' פעיות דפעיא אימיה דסיסרא ואומרים שעושים זה ע"פ הקבלה. ואנו דברי הגמרא הם עקר אצלנו. והמוסיף גורע ועובר בשבות דרבנן. ע"כ (א62).

[86] וכן כתב רב האי אין אנו מתירין נדרים לא בר"ה ולא ביי"ה וכו'.¹²⁶ ואין להשגיח על דברי הר"מ¹²⁷ בזה, שודאי אלו הגאונים השיגו הכל. ולפ"ד¹²⁸ חברו גאון, ובפרט בקצת מקומות שאינו נמצא בו העתק בכל הספרים. וגם ראיתי דבריו לקוטים מהזוהר והתיקונים. ומכאן נראה שהוא חיבור מועתק והוסיף בו המחבר דברים מדעתו. וצ"ע (א64).

[87] יש ליוהר הרבה¹²⁹ ביה"כ לקרות ק"ש ולומר התפילות בזמנם. לכן נ"ל שיתחילו הזמירות קודם אור היום, ומיד כעלות השחר יתחילו ברוך שאמר, ויכונו שבסופו יהיה שם י'. ולא יאמרו שום פיוט, כ"א¹³⁰ נשמת כל חי. ויתחילו היוצר ויכונו לקרות ק"ש כמו הוותיקין ... גם יאמרו תפילת שחרית, ואח"כ יחזור הש"צ התפלה בלי תוספת¹³¹ בנתיים. ואח"כ יאמ' הסליחות והתחנונים, וידלג מקצת מהתחנונים וימתין לומר הקדיש גמור בסופן. ויברר היותר יפות בעניינים וצחות בלשונם, ויכוין שיוכל לומר מוסף בזמנו ... ולעולם יאמרו התחנונים והסליחות אחרי חזרת התפלה, ויאמרו מעט ובכוונה. ואפי' אם יאמרו תחנוני' וסליחות של שומע תפלה די להם (א64).

[88] בשינוי המנהגים אין לקהל לעכב ביד החבר עיר להחזיר תורה ליושנה למנהגי קדמוננו, על פי הדרך של חכמי הגמ'. וכמו שאמרו ישראל למשה, אם לפניך הגון לפנינו לא כל שכן.¹³² וגם החבר עיר יודיע לקהל תחלה מה רוצה לשנות לעשות כדברי חז"ל. ואז ע"פ החבר עיר יעשו הבעלים מב"ה¹³³ כרצונם. ובב"ה של רבים אין לשנות אלא בהסכמת הרוב, מג' חלקים שנים, ויש לעשות כן קודם שיהיו צריכים לכך¹³⁴ (שם).

123 faginolo שעועית.

124 cavolla, סוס, כלומר סלקא שלסוס; biete, סלק עלים.

125 סי' תקפה, ד"ה ויתקע תשר"ת; סי' תקצ, ד"ה ומ"ש רבינו.

126 טור סי' תרי"ט, דף שכד, א בראשו.

127 הרעייא מהימנא.

128 ולפי דעת. על עניין כל נדרי, ראה למעלה, עמ' קמד. לדעת שמ"א אם בעת אמירת כל נדרי לא הוציאו ספר תורה 'מכל וכל אין בכך כלום. וכן הוא מנהג האיטליאני שלא להוציא שום ס'ת' ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי בספרו לחם הפנים (כ"י אוכספורד 749, ס' 20286; סי' תריט, ב, דף 109ב), מתוך הגהות שמ"א.

129 סי' תרכ.

130 כי אם.

131 תוספת פיוטים.

132 ברכות נח ע"א.

133 מבית הכנסת.

134 ראה למעלה, עמ' קסא.

- [89] מי שנתן ב"ה לצבור במתנה על תנאי שינהגו מנהג כך וכך ולא ישנו, [אם] יסכימו החכמים שבעיר שעל פי התורה טוב לשנות אותו המנהג, וגם הרוב מהקהל יסכימו לכך, אמדינן דעתיה שגם הוא היה רוצה בכך בתחלה, ולא כיון אלא [ב64] לעשות נחת רוח לתורה לחכמים ולרבים (שם).
- [90] צוה להם לכרוע וליפול על פניהם¹³⁵ ... ולא נהגו בעיר מנטו' לעשות כריעה זו מתקנת גדולים מחדש בב"ה הגדולה, והטעם שלא להשתחוות על הרצפה.¹³⁶ ואני אומר שאם יש מכסאות בארץ מותר וכשר המנהג לדוגמא (ב64).
- [91] כשמנענו למזרח דרום מערב צפון ודלא כאיכא דמפכי לה וכו'.¹³⁷ ויש רמז למנהגם. ובפסקי אלגאזי¹³⁸ כתוב כמותם. ודעתי נוחה יותר בפסק המחבר בבית יוסף, אלא שעדיין לא למדו לי מן השמים הכרח [א66] לסתור דברי החולקי' שיש פנים לכאן ולכאן. ואני סומך על המשנה דמסכת תמיד עלה בכבש וכו'.¹³⁹ (ב65).
- [92] הכל כשרים לקרות את המגלה וכו'. לאתויי מאי לאתויי נשים וכו'.¹⁴⁰ ונ"ל דמהתם הוי ראיא גמורה דאין הפרש בין נשים לאנשי' לעניין זה, ואזלינן בתר לשון הגמרא, דאין למדין הלכה לא מן המשנה ולא מן התוספתא נגד התלמוד. ולשון לקרות נראה עקר. ומן הסתם ג"כ כל מצוה שחייבו בה חכמים הנשים ממילא משמע שגם העבדים חייבים בה. ובכל מקום הולכים אחר סתם משנה נגד התוספתא (ב67).
- [93] יש למחות מלקרותה לנשים בלעז וכו'.¹⁴¹ ולי נראה יותר טוב לקרותה בלעז לנשים, למען יתנו לב אל הנס. דבלאו הכי עוסקות הם בתבשילים כמנהגם. ואין לנו אלא מה שאמרו חכמים ... ונראה לי שיותר טוב לעז למי שאינו מבין לשון הקדש (שם).
- [94] כיון דנקראת ספר נותנים לה כל דיני ס"ת וכו'.¹⁴² לכן אני רואה הרשב"א¹⁴³ יחיד בדבר להתיר מגלה נקודה. וכן בברכות ופיוטים.¹⁴⁴ (שם).
- [95] שלוקחי' הבחורים זה מזה וכו'. אין בהם משום גנבה וכו'.¹⁴⁵ [ב68] מנהגים הללו בורות הם ויש להמנע מהם (א68).

ה ש ל מ ו ת

- [96] בסי' קל"ה כתבתי הנוהגים להוסיף קריאה בחול בשביל חתן או בעל ברית עליהם להביא ראיא מן הגמרא. ונ"ל טעות ברור. ולכן לא נהגו בו הלועזים. וכן מנהג השורה שעושים

135 סי' תרכא, ד"ה וכתב אבי"ה.

136 ראה כנסת הגדולה, אורח חיים, הגהות הטור סי' קלא. וראה להלן, סי' 152.

137 סי' תרנא, ד"ה כתוב בתשובת מהרי"ל.

138 בס' תולדות אדם לר' שמואל אלגאזי, ויניציאה שס"ה, דף יג, א—יד, א. ועיין על כך מ' בניהו, היחסים שבין יהודי יוון ליהודי איטליה, המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת ת"א, בפרק פולמוסו עם הרמ"ע על סדר נענוע הלולב, עמ' 156—161.

139 צ"ל זבחים ה, ג; וראה תמיד ז, ג.

140 סי' תרפט, ד"ה ומ"ש ופירש"י.

141 סי' תרצ, ד"ה מגילה נקראת, קרוב לסופו.

142 סי' תרצא, ד"ה ור"ת כתב.

143 תשובות סי' ע. ולשונו מובא שם.

144 תשובות סי' קו וכנ"ל.

145 סי' תרצה, ד"ה כתוב בא"ה. והם דברי בעל תרומת הדשן. וראה להלן, סי' 153.

בשבת של חתונה שבאמצע הפרשה חוזרים סמוך לראש הפרשה וכיוצא, כדי להרבות בקוראים, לא נכון הוא ולא כתבוהו הפוסקים הראשונים. ועוד דהוי כפוגם קריאת הראשונים. וכשם שחששו חכמים לפגם כהן ולוי, כך יש לחוש לפגם הישראלים שכבר קראו בתורה, דהוי כפוסל ומבטל הברכות והקריאות שלהם. ולא יהיה חלקי עם הנוהגים כן (73א).

י ו ר ה ד ע ה

[97] טוב הדבר ¹⁴⁶ בזמן הזה לבדוק השוחטים והבודקים בין בדינים בין באימון יד, אפי' כבר קבלו רשות לפני חכם. וזה ע"י ג' מומחים. וגם הם עצמם יבדקו אח"כ בפני אחרים אם יש להם אימון יד, כי נקל הדבר לחטוא. ויש להראות להם הסימנים. וזה אחרי שחיטה. וזה כעין מלאכת הניתוח שעושים הרופאים לתלמידיהם ¹⁴⁷ למען יתנו בקיאים. כי עכשו נתמעטו הלבבות, שגיאות מי יבין. ובפרט הממונים לשחוט ולבדוק, צריך לכתחלה להזהר שיהיה שוחט ובודק א' מן החכמים, ולבדוק אחריו הסכין, ויהיו לו הרבה סכינים מתוקנים, מפני שעת הדחק. וזה מן הדין הוא בזמן הזה הגם שבימי חכמי הגמרא לא היה הדין כן, כי עכשו יש שאינם מומחים ובקיאים ואין מתיראין מעונש ע"פ חכם (75ב).

[98] שבזמן הזה מי שאגו רואים אותו אוכל נבלות וטרפות... ¹⁴⁸ אין לסמוך עליו כלל, דודאי נטה לדעת אחרת וסופו יוכיח. והכל לפי השעה... כי אם הוא נוהג הפקר במצוה אחת אפי' לתיאבון, הוחזק בזמן הזה דפקר טפי אם עושה בדעת. ואין לך בדברים הללו אלא מקומן ושעתן... מיהו אין מחמירין עליו יותר מדאי, אלא בדברים רכים שלא לדחותו ואם הרבה לפשוע הרבה אין מחמירין עליו בתוכחות יותר מדאי אלא מזכירין לו צדקות אביו ואמו, או חמיו, או אחיו, או א' מקרוביו משאר בשרו, אם יש להם זכויות לחבבם בעיניו. ומוכיחים אותו דרך חבה ודרך כבוד, ומתחברים עמו כאהרן, שמא ירהר בלבו תשובה. ולא ידחו אותו בשתי ידיים, ולא יקרבוהו [77א] יותר מדאי, משום שלום על ישראל, אלא יקרבוהו בשתי ידיים בלבד... ומי שידוע לנו שיקבל גערה גוערין בו א' קשה וא' רכה. וכן בכל התוכחות, וגם מחניפין לומר בפניו איני מאמין שזה עובר עבירה פלוגית כי לא הוחזק אצלי לכך. ואח"כ אומרים לו אם אמת דבר זה הזהר ואל תעשה. כי אין להחניפו אלא דרך תוכחה, ואומרים לו המעשים שתעשה מכאן ואילך יעידו עליך. ומעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך, ¹⁴⁹ וכמדומה לי שתהיה נזהר. וכן כיוצא בזה (76ב).

[99] אבל לאכילה אפילו בן יומו מותר ואין כן דעת הפוסקי'. ¹⁵⁰ דברי הגאונים אמת מדין תורה אבל מדרבנן החמירו לאוסרו והלכה פסוקה היא בגמרא בפר' ר' אליעזר דמילה. ¹⁵¹ לכן אין מקום לתלות על הוראה להתיר. והמחבר ההוא ¹⁵² שהזכיר סברת הגאונים, הסכיל דעתם ועשאו כאילו לא ידעו ההלכה, והוא עצמו הוא הטועה בדבריהם, שלא הבין הכוונה. כי

146 סי' א, ד"ה ומ"ש אפילו.

147 כלומר התמחות (סטאג' בלעז).

148 סי' ב, ד"ה מומר.

149 עדיות, ה, ז.

150 סי' טו, ד"ה ולד בהמה. וזה לשונו: וכתוב בא"ח בשם קצת גאונים שלא אמרו ח' ימים אלא לקרבן אבל לאכילה וכו'.

151 דף קלו ע"א.

152 בעל אורחות חיים.

האמת אתם, דמדאורייתא אולינן בתר רובא בחולין, ומדרבנן אסרו עד שיעברו ה' ימים ואין להקל, דסתם דברי הגאונים כך הוא [ב78] כמו שפירשתי. כי אין בידם לחלוק כנגד תלמוד ערוך. לכן כל מי שיעבור על הדבר מותר לקרותו עברין, והרוב נוצחים לעולם, מלבד שאני מלמד זכות על דבריהם. ובודאי הוא כן כי לא נמצא לשון בגמרא בהפך (א78).

[100] מר יעקב גאון הורה לאחוז בקנה ולגענע הריאה וכו'.¹⁵² מי שיסמוך עליו יש לנדותו, כי אין עכשו בקיאים בנענוע ההוא כמוהו (ב82).

[101] ודעת הרמב"ם דאפי' לא נודע שנפלה לאור וכו'.¹⁵⁴ דבריו נכונים בטעם וסברא. ובכל מקום שתראה דברי הרמב"ם או רש"י להחמיר באיסורים, הזהר שלא להקל, כי הם בעיני חשובים כרב האי גאון והדומים לו, וכחם יפה אפי' כנגד רבים, כי מהם ואילך לא תמצא פוסקים שקולים כמותם. וכבוד הכל במקומו יהיה מונח (ב83).

[102] ולאחר המלקות יאמר בעצמו בקול רם וכו'.¹⁵⁵ יש בכאן קצת חמרות לא נזכרו בדברי קדמונינו, כגון ההכרזות שכתב, ונ"ל שכל מעשה ב"ד יש לו קול ואינו צריך להכריז עליו אלא בשעה שמעבירין אותו, וכ"ש שהוא אינו צריך להכריז על עצמו. ואולי הוא לכפרת נפשו. וצל"ע¹⁵⁶ בדבר ההכרזות.

[103] יש דברים שאסרו חכמים וכו' כמו פת של כותים וכו'...¹⁵⁷ ונקל הדבר לעשות, ולא יחוש הגוי, אלא אומרים לו הטעם קצת שאין אנו יכולים לאכול שום פת משום אומה חוץ מפת של נחתום שעושה למכור בשוק, אלא א"כ ממנו עושה בו קצת מלאכה. ולמען לא יקשה לכותי, אומרים לו דברים טפלים שזה הוא לזכר, שלא נבא לאכול מן הפת שלא הורמה ממנו החלה, לכן הצריכונו חכמים שנטרח קצת, אם אנו רוצים לאכול פת שלהם, שהוא פטור מן החלה, אלא של פלטר הותר לנו בשעת הדחק, שהוא נמכר ביוקר, ורוב בני אדם שיש להם קמח בביתם עושים פת משלהם. ואם יקשה לכותי הרמת החלה בהיות שאנו שורפים אותה, יש לומר לו, שמה שאנו עושים הוא להיכר שתכל לה' לא לטעם אחר, וללמד ולהורות לבני אדם שישרפו כל מחשבה והרהור רע שבלבם, כי מי שאינו בן תורה ואינו יודע דרכיה, יותר הוא נדחה בקנה רצון ובקש ממה שנגיד לו אמיתות הדברים ... (א92).

[104] ... אין להסתפק בקיסם בלבד,¹⁵⁸ ואין לך טוב כחתיית האש והגחלים. כי הכותי ג"כ לא ירגיש ולא יקפיד ולא יבזה מעשה הישראל, כי הוא סיוע ממש באפיית הפת. ולשבר את האוזן יכולין אנו לומר לו שאנו עושים כן משום שמצוה עלינו להטפל בצרכי הפת כל מה שאנו יכולין, בהיות כי יש בו חיי נפש. וכל זה ליישב [ב92] דעתו כדי שלא יהיה בדבר משום איבה. ומותר לשנות מפני השלום¹⁵⁹ (שם).

[105] מכאן¹⁶⁰ אתה למד לנזהר מיין של כותים שאין לו לסמוך על בני איטליא שאינם נזהרים, הגם שאני לומד עליהם זכות (ב92).

[106] טבע¹⁶¹ הכרכום, אם יניחו ממנו שיעור הראוי באוכלים משמת את הלב. ולכן נהגו

153 ס' לט, ד"ה מר יעקב.

154 ס' נב, ד"ה וקאמר בסופו.

155 ס' סד, ד"ה ומ"ש אבל, קרוב לסופו. והוא על דברי הגהות אשירי.

156 וצריך לי עיון.

157 ס' קיב בראשו.

158 שם, ד"ה וכתב א"א.

159 ראה יבמות סה ע"ב.

160 ס' קיד, ד"ה כתב הרשב"א מקום.

להניחו באוכלים לחולים, ובפרט לחיה אומרים שהוא לה לרפואה. וכמדומה לי שראיתי בא' מספרי הרפואה שיותר מועיל מחוץ לגוף להניחו חם על הלב ממה שמועיל במאכל (שם). [107] וכתב דאין לחוש שמא העמיד וכו'.¹⁶² הטעם מפני שהורגלו בקצת מקומות שלא להעמיד בעור קיבת שחיתתם מפני הצומות שצמים בזמן הזה. מיהו אין לסמוך כלל על זה, בדבר זה שרבו הטעמים ולא רצו חכמים לגלות הטעם בתחלה, יש לומר שהיו מכוונים לאוסרם עכ"פ. וכל ירא שמים יחמיר על עצמו בכל מקום, ובפרט בדבר כזה שאין כ"כ צורך, שאין חיי נפש תלויים בו. מיהו אין בידינו כח לאסור בגזרות על הנוהגים בו היתר מימי קדם כי וודאי היה ע"פ גדולים.

ומכאן תשובה לבני איטליא' שנוהגים היתר בגבינות הכותים מפני וכו'.¹⁶³ בשדות של רומאניא' נוהגים כן, אבל בשאר גלילות איטאליאה נהגו בו איסור. וכן עקר ... (שם).

[108] לעשות סחורה בחלב חזיר וכו'.¹⁶⁴ המשיחות שעושים לבעלי צרעת ויש בהן שומן חזיר, ג"ל היתר למשוך בהם הגוף, משום דלאו דרך הנאה נינהו ואינם ראויים לאכילה. אך מפני הסכנה, בשביל שמערבים בהם דברים חריפים, צריך לזהר, אלא א"כ הם בסדר נכון שלא יזיק לגוף ובעת הראוי (93א).

[109] עכשו¹⁶⁵ מן הסתם כל בני איטאליאה הוחזקו שאינם מדקדקים בתורת סתם, לכן מן הדין אין לסמוך על מי שאינו נזהר. וגם הנוהר צריך שיעשנו ע"י מי שהוא נזהר כמוהו, אלא שלא נהגו כן מפני הדוחק, שאילו היו נזקקים לזה לא היו מוצאים לעולם יין כשר. וכ"ש הנודר שלא לשתות יין או ליקח אלא מיד נאמן שדינו כך, וחשוד מיקרי כל שהיתר ואסור מצויים לו ואינו נזהר מן האיסור לאיזו כוונה. וכך מצאתי רוב העושי' יין נסך בביתם (שם).

[110] נמצא כתוב שעוד היום בקצת מקומות מארץ הודו¹⁶⁶ יש חק יש חק שכל המאכלי' והמשקה שלהם ... ועושים עבודות מה ונוסכים ... מקריבי' אותם לפני אליל שלהם תחלה ... וע"כ אמרו חכמים סתם מסיבתם לע"א ואסרו כל סתם יינם בימי' הקדמונים ...¹⁶⁷ (93ב).

[111] וכך קבלתי דביין נסך הלכה כדברי המחמיר בכל [3 שורות מחוקות]. עוד אגיד לך שהיין כשר שעושי' מקצת בעלי בתים בזמן הזה הוא נעשה כדעת כל המקילים, לכן [חצי שורה מחוקה] גם מה שאנו קורין יין כשר איני רואה בו היתר (94א).

[112] יש בדברי' הללו הרבה דינים שאני דן אותם להחמיר, ואיני רואה ראיותיהם נכונים לפי עקר מה שהם באים לדון מהם, ואם תעמוד עליהם יפה לא תראה אותם דומים ומכוונים ... וקרוב הדבר בעיני דאפי' נגע בידו הכותי וכו'. דבר זה אין בו יסוד והנוהר מסתם יינם לא יסמוך על זה (95ב).

[113] אין אנו צריכי' לכך שיהיו [הקדחות] מסוכנות¹⁶⁸ לשעתן, אלא אפי' בספק שמא

161 שם, ד"ה כתב הרשב"א בתשובה.

162 סי' קטו, ד"ה גבינות, קרוב לאמצע.

163 שם, קרוב לסופו.

164 סי' קיז, ד"ה כתוב בא"ה.

165 סי' קכג, ד"ה וחכמים גזרו.

166 בכמה מקומות נקט בשם הודו במקום ארצות הנוצרים, מחמת הצנזורה.

167 עמוד שלם נמחק כליל מן הטעם הנ"ל.

168 סי' קלד, ד"ה ובתשובה אחרת.

יכבד עליו החולי ע"י כך. מיהו לעניין להאכיל חולה ב"ה אין משגיחי' בימים שהחולי עליו, אלא בדבור הרופא שיאמר כי החולה חלש וצריך אכילה ... כי החלישות דבר גדול כנגד הרפואה, שכמעט אינו מקבל רפואה. וכל חולה שצריך להאכילו מאכל נמוח כתבשיל ואינו יכול לאכול פת, ודאי מסוכן הוא, או ספק מסוכן, ומחללין עליו את השבת, ומאכילין אותו ב"ה המאכלי' ההם הנמוחים והרכים. ואין להתרשל בדבר ואין מונע' ממנו כל צרכו בלא שעור, ואפי' אם יאמר להתענות מזהירים לו שאסור לו להביא עצמו לידי סכנה. וכן בקדחת תמידית ז' ימים אם אינו אוכל ב' שלשים כפי מה שהוא מנהגו בבריאות, מסוכן הוא אם לא יאכל בלי שאלת רופא או חולה. וזה מאכילי' אותו ב"ה לפי השעור, ואם פוחת ממאכלו מג' חמשות מאכילין אותו כל צרכו שמא יחלש וימות. ואם החולי כבד עליו שלא יישן חמש שעות בין יום ולילה, אם קדחת תמידית שאינו שפוי ג' שעות ונקי שעה אחת, מאכילין אותו כשעור. ואם רואים בו חלשות מאכילין אותו כל צרכו. וכן מי שמדבר בהקיץ ג' דבורים מעניינים שונים שלא בדעת ובשאר, שואלים לרופא או לחולה (א96).

[114] וכל העושה כן למה יבדל מקהל הגולה וכו'.¹⁶⁹ אינו נראה לאסור, כי אין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש, ואם התירו חלול שבת אפי' בספק, כך יהיה מותר בדבר כזה להבריא את החולה, שבאמדין הרופא יתרפא מחליו וינצל מהסכנה ע"י אותה רפואה, אפי' יהיה הדבר בספק מותר. ואין לאבד נפשות בנקל. ומי ישמע אל המחמיר, והלא חמרו קלו. לכן הנח להם לישראל. ואפי' מדת חסידות אין בדבר אלא עקר הדין להקל כפי הצורך להציל נפשות ובפרט בדבר שאין שם אלא גזרה (שם).

[115] יש מקומות¹⁷⁰ שיש להם כלי עץ חד מצד א' כמין כלונס, ומצד אחר עב כנגר שבראשו גלוסטרא,¹⁷¹ ודורכים בו את הענבים תוך גיגית הנקרא טינאצ'ו.¹⁷² ונכון לעשות כן לכתחלה היין כשר, לקנות הענבי' ולדרכם בדרך זו ע"י ישראל שיהיה אז כשר ונקי. ואנחנו השרויים בין האומות ויש בפירושויות¹⁷³ הללו ספק איבה, יש לדבר אליהם דברי' המתיישבי' אל הלב. ושעל האמת עכשו שאין הנסוך הקדמון בעולם אין אנו נוהגים איסור מיינם, אלא להתרחק מלערב עם נשיהם, כי היין מביא התאוה, ואם נשתהו בחברתם אפי' בחברת אנשים נבא לידי אחזה עם אחיותיהם או בנותיהם, ולגדר אנו עושי' זה, לא שאנו מואסים ביינם.

ושמעתי שפעם א' הלשינו שאר הרופאי' את הרמב"ם ז"ל למלך מצרים, למה [א97] היה אוהב אותו יהודי כ"כ שלא היה שותה מיינו בכל ממון שבעולם. והוא נתבקש מן המלך על דבר זה. והשיב אדו' המלך צוה לעבדיך שיביאו לך לרחוץ רגליך ואנכי אשתה מרחיצת רגליך. ראה אם אני אוהב אותך אדו' המלך ביותר. והגם משום שיש בדבר זה משום בל תשקצו הוא יותר הגון לפי השעה. כי הגם שנראה עובר בלאו אינו אלא מדרבנן לעניין זה, שעקר הכתוב מיידי שלא לאכול המאכלים אסורים. כך ג"ל. מלבד שיא' שחמור כ"כ סתם יינם כהרבה עבירות, כמו שהובא מעשה בס' כפתור ופרח ממדרשי'.¹⁷⁴ ועיין בזה פ' שמיני, דף מ' 175 בסוד (?) יין כשר ויין נסך (ב96).

169 שם, בסוף הסימן. 170 סי' קלה.

171 פי' רש"י: שראשו עבה וראוי לבוכנא לכתוש ולשחוק בו פלפלין. עירובין קא ע"ב.

172 טינאצ'ו, tinello, חבית יין קטנה.

173 להיות פרושים ונבדלים מן הגויים.

174 לר' יעקב לוצאטו, באזל שמ"א.

175 עמוד א.

[116] ומה שכתב דמלבושים וכו' עד יוצא בהם להתנאות כנגד המלכים.¹⁷⁶ וכל זה נ"ל כשלובשים הבגדים ההם כל היום, אבל המיוחדים לשעות מיוחדות ולובשים אותם בשעת עבודתם, נ"ל שאסור לישראל ליהנות מהמלבושים ההם שנעשו לעבודת יראת אנשי הדו,¹⁷⁷ והשאר שהם לכבוד כהניהם אפי' ביטול אינם צריכים, אלא שמגונה הדבר. אמנם בדבר של מצוה לכתחלה יש להמנע מהם, דאין קטיגור נעשה סניגור.¹⁷⁸ (א97).

[117] ולקשור ספרים של ע"א וכו' כל מה שיכול להשמט ישמט וכו'.¹⁷⁹ כגון שאין לו פנאי, או יאמר לו: אנחנו בני ישראל אילו היינו צריכי' לדבר קדושה לצורך ב"ה¹⁸⁰ לא היינו עושים אותו אלא ע"י ישראל. או יאמר לו מתיירא אני שמא יש קנס מהחכמי' שלכם על דבר זה. ואם אינו יכול לישמט יקשרנו לו, או מתחלה ישאל לו רביעית יותר משכרו הראוי לו עד שישמט ממנו. אבל אם כבר דחהו בדברים אחרים, לא ישאל לו יותר, ושלא יהיה נראה כמבקש יותר במרמה, אלא ישמט בחכמה כל מה שיוכל, בדרך שלא יבא לידי איבה. ואם אי אפשר, או שמא מתיירא שגם הם לא ירצו שבני הדו¹⁷⁷ יקשרו ספר לישראל, יקשרנו לו, הואיל והיה אפשר לזה ע"י אחר מבני אומתו אין זה כמסייעו לדבר עבירה. אבל בדברים שהם עצמם תקרובת או לנוי אין בשום אופן לעשות בהם מלאכה, וישמט כל מה שיוכל, אבל אינו חייב למסור עצמו בכך במקום סכנה, אלא יקח שכרו ויאמר לו שאסור לנו לעשות לצורך [א97] יראתם, ושהוא יעשה לו המלאכה ההיא לצורך עצמו. ואח"כ שתבא לידו יעשה לו מה שהוא חפץ, או יתנה עמו שיניחנה על דבר של חולין תחלה לצרכו, כדי שלא תהא עשייתו לשם אליל בכוונה ראשונה. ועל כל זה ידבר עמו בחן ובחסד, שהוא רוצה לעשות לו נחת רוח בכל מה שאינו נגד תורתו הקדושה. ונמצא זה ניצול מן החטא בדרכי' הללו ולא יבא לידי סכנה (א97).

[118] עכו"ם אסור לעשות אפילו פרצוף בהמה...¹⁸¹ וצריך להתרחק מן הכיעור ומן הדומה לו. וכל דבר שיש בו פרישות בביטולו ואינו לצורך גדול בקיומו יש להתמיר בו. וכן מטעם שלא ילעגו האומות עלינו, ואפי' לצייר שם של קדושה להשתחוות כנגדו בכותל או בארון אסור. ואין לכתוב שם הקדש מהו' שמות אלא על עור ובדיו (א97).

[119] דלא היה מסתכל בצורתא דזוזא וכו'.¹⁸² כגון מטבעות קליקוט¹⁸³ בימי קדם, שהיו מציירים בהם צורת שטן מצד זה וצורת שטן מצד אחר, ויש פרישות להתרחק מלהסתכל בהם בכל היכולת מצד חסידות. אבל מן הדין מותר שאין אותם הצורות נעבדים אלא לנוי הם עשויות. וההולך בארץ הדו במקום שיש להם עבודות כאלו, יש להתרחק מליכנס בחנותם ובבתיהם שלא להשתחוות נגד אותם הצורות, ואפילו דרך בזיון כגון רחיצה וכיוצא באותן הצורות שנוהגים בהם להשתחוות לשעות לפנייהם ואין להם קפידא לעשות דברים בזויים לפנייהם, שהרי כל שדרכה בכך שלא להקפיד ונוהגים בה גסות הרוח, אין לומר בשביל זה שלא נקרא נוהגים בהם מנהג אלקות. הלא תראה כי בספרי אומות נמצא שבני הדו משתחוים

176 סי' קלט, ד"ה ומ"ש חתיכות באמצעו.

177 הנוצרים וכתב הדו מאימת הצנוורה.

178 ברכות נט ע"א.

179 סוף סי' קלט.

180 בית הכנסת.

181 סי' קמא, ד"ה כתב המרדכי.

182 פסחים קד ע"א.

183 קליקוט.

לצורות שלהם, וכשרואים שאינם נענים בזמן צרתם מכין הצורות ההם במקלות הכאות הרבה עד ששוברים אותם, ואח"כ כשמתחרטים ונח רוגזם נוטלין אותה מעל הארץ וגושקין אותה... (שם).

120] ואם ירצה הישמעאל להורגו וכו'.¹⁸⁴ גם יהיה לישראל מקום או פנאי לברוח, כי אינו מזומן לידו כ"כ יפה ונקל, כמו אם היה לצד ימין של ישמעאל וכן במקל בהפך. ראה כמה גדולה חכמת תורתנו הקדושה שלמדה לנו אפי' דרך נשיאת הסייף והמקל (98א).

121] רופא ישמעאל¹⁸⁵ שהוא חייב לישראל אין להתרפאת ממנו, שמא יתן לו רפואה חזקה שתמית אותו, או יכניס בתוכה סם המות להמיתו ולהפטר מהחוב. אבל רופא מובהק שאינו חייב ממון לישראל מן הסתם לא מרע אנפשיה. ועוד שגם בדיניהם מענישים את הרופא אם יהרוג לישראל ח"ו. לכן נהגו עתה להתרפאת מהם בשכר, אבל בחנם אסור שמא יכעס עליו ויהרגנו (שם).

122] מפני שהיתה השעה צריכה לכך וכו'.¹⁸⁶ וכן עקר דבשעת גזרה יש לכל אדם כשר למסור עצמו אפי' על דבר קל (שם).

123] ובאו ושאלו לרופא' ואמרו אין לו תקנה עד שתבעל אמרו חכמים וכו'.¹⁸⁷ מי שהעלה לבו טינא על אשת איש, וכן אשה באיש, הורו הרופאים שיש תקנה ליקח מדם הקזה של האהוב ההוא או האהובה ולמשוח ממנו על הלב וישמש האיש עם אשתו או האשה עם בעלה ויתרפאו (98ב).

124] המרפא אותם¹⁸⁸ והגיע עת מיתתם כשמוזהיר להם ומודיעם, יאמר להם אמרו לו שיצוה מעשיו, כי הנני מודיעכם שמסוכן הוא למות בזמן כך וכך. ודבור כזה מותר... (שם).

125] וגוי שהכה את ישראל או אנס ישראלית אפי' פנויה חייב מיתה. מיהו אין להמיתם במקום סכנה לכבוד מלכות, ואין לעבור על דת המלך בשביל כך, כי גם הם שומרים אותנו (שם).

126] אפיקורוס', הר"ן פי' דהיינו מבזה ת"ח וכו'.¹⁸⁹ אין פירושו עולה לפי עניין זה, ולא מסתברא בדבר קל כזה, או עבירה אחת אפי' כזו, יהיה נקרא אפיקורוס לגרום מיתתו. ותקנה יש לו אם הוא מבזה ת"ח. אלא דעת הרמב"ם¹⁹⁰ עקר.

127] לשון הטור אבל אם הוא יודע שהוא של ישראל וכו'. בזמן הזה שרבו הרמאים, ויש שהולכים אל החניות¹⁹² ללוות מעות לעצמן, ואומרים שהוא של כותי, יש לתקן ברשות שמקבלים בעלי חנות מהשרים, שאם ישראל ילך ללוות מעות מישראל חברו יוכן שאבד המשכון ונשאר ביד הבעל חנות, בין שלוח ע"י עצמו או ע"י שליח, בין כותי בין ישראל. וכן שלא יוכל שום כותי לשלוח משכון אל החנות ביד ישראל, בקנס הזה, כי אין הישראל יכול

184 סי' קנג, ד"ה ומ"ש טופלו.

185 סי' קנה, ד"ה וכל מקום.

186 סי' קנז, סוף ד"ה ומ"ש רבינו.

187 סי' קנז, ד"ה וכתב הר"ן קרוב לסופו. והוא בסנהדרין עה ע"א.

188 סי' קנח.

189 שם, ד"ה ומ"ש רבינו.

190 שאפיקורסים הם ישראלים שכפרו בתורה. הלכות רוצח פרק ד, י.

191 סי' קסה—קסט, דף י ע"ד.

192 המלווים בריבית.

לדעת אם המשכון שלו או של כותי, ואפי' יתברר אלי זה יהיה דינו כך, שלא ינהגו להיעשות שליח זה לזה, לא ישראל לכותי ולא כותי לישראל, בהלואת מעות מיד ישראל הבעל חנות (ב99).

[128] בפריעת המס כותבי' מס כל א' וא', ומוכרי' אותו ליחידים בפחות. וקודם לכן מכריזי' בב"ה שהכל יביאו המס ביום פלו', וכל מי שלא יביא את שלו יפול בקנס העשירית ¹⁹³ או השמיני', או כפי מה שיראה להם לפסוק ולהכריז, ואז אפי' יביא מעותיו ביום שלאחריו כותבי' עליו שהוא חייב כך וכך לקופת מהקהל, ומוכרי' הכל ביחד לפחות כפי מה שירצה א' לקנות גביית המס, וכל מה שיעלה הקנס יותר מכדי מכירת המס יחוייב הקונה להחזיר המותר ההוא, וירוויח בו העשירית לשכר טרחו. וכיוצא בדברי' הללו. וזה המנהג [100 ב] הוא היותר נכון בעיני בעניין פרעון המסים והלואת הקהלות בדרך שלא יהיה שם ספק ריבית. ויכולים ג"כ להתנות שאם א"מ ¹⁹⁴ יהיה לו דין עם הקהל, ולא יתחייב מן הדין לפרוע שיעור ההוא למס, שהם מקבלים אחריות בעדו, וה"ה אם ימצא שלא היה לו במה לפרוע בשעת מכירת המס, אבל משעה ההיא של הקנייה ואלך יהיה האחריות על הקונה. וכן אם לא יהיה לא' מהם במה לפרוע וע"כ יחזור זה על הקהל, לא יוכל לחזור אלא כפי חשבון שהיה מגיע לו כפי הקרן ולא כפי הקנס, שלא יהיה כמלוה לקהל, דאין צבור עני. ובודאי היה להם במה לפרוע, ואז נמצא זה כמלוה להם.

וצריך ליתור שלא יהיו הפרגסים או הממונים קרובים לקונה, אא"כ ¹⁹⁵ יש תקנה קבועה בעיר מקדם, שאז כל מה שעשוי עשוי, אלא שיכולים לחדש תקנות כפי רצון הרוב לעת המצטרך והראוי וכפי השעה (א100).

[129] אבל כשאינו המלבוש המיוחד להם... ¹⁹⁶ כן עקר. והרופאי' מותר להם ללבוש המעילי' כדרכם, וטוב שיהיו קצת משוני' מהם. אבל מן הדין לא אסרו אלא באותם המלבושי' שהם חק לעבודתם יראתם וכיוצא, או לשררה. ומכאן אנו למדים שבמקום שנוהגי' הישראלי' בסימנים, אסור להם לשנות, אלא א"כ הוא מהמשרתים לפני המלך ושרים, ויש לו עמהם עסקים. אשר ע"כ טוב שלא יהיה להם סימן למען יקובלו דבריהם אצל עבדי המלך, שיראו שהוא קרוב למלכות (א101).

[130] מנין שאין שואלים בכלדיים שנא' וכו'. החוזים והאיצטגנינים נקראים כלדיים, כי הם בני בבל ברוב, ושם הם בקיאים. ונראים הדברים שלא נאמרו הדברים הללו אלא בקובע אמונתו בהם, וסובר שהם דברים מוכרחים להיות כדבריהם. אבל ללמוד ולחוש אח"כ יותר, שיוכל ליתור דרך תמימות לב עם בטחונו בה' ית', אפשר דשרי, כי הדבר ידוע שמעשיו של אדם סובב על פי מערכת הכוכבים, אלא שהם כגרזן ביד האומן ב"ה. ואפשר שאין האיסור אלא במי ששואל מדי פעם בפעם בכלדיים אם יש לעשות דבר פלוני אם לאו, ואם לא יצליח, כי ודאי הם כוזבים, כי הם אפשר להם לדעת הדבר אלא בראיית הפרצוף בזמנים ידועים, כדברי הזוהר בפ' וישמע יתרו. ¹⁹⁸ וכן בשרטוטי הידים, או ימי הלידה. וגם בכל זה תועי לבב

193 עשרה למאה (אחוזים).

194 אחד מהקהל.

195 אלא אם כן.

196 סי' קעז, ד"ה וכתב עוד.

197 סי' קעט, ד"ה כתב הרמב"ם.

198 זוהר שמות דף ע"א.

הם, כי אינם מכוונים אל האמת, כי אינם יודעים להבין האמת, הגם שהחכמה עצמה אמת. וכתוב מפר אותות בדים וקוסמים יהולל.¹⁹⁹ ואולי בכל אסור לשאול מן הכלדיים, ולא הותר אלא לחוש²⁰⁰ קצת אם אמרו לו דבר הכלדיים מעצמן. א"נ²⁰¹ מן התורה מותר כל שאינו חושש להם אלא שחכמים אסרוהו (שם).

[131] דאשה חולה ובעלה רופא אסור למשש לה הדפק.²⁰² ... כי הרופא במלאכתו הוא עוסק, וגם אינו רואה איסור משום אביזריהו בכיוצא בזה, במקום חולי, בין יש שם רופא אחר בין אין שם רופא אחר. אלא שאם רואים ודאי שאין החולי מסוכן, אז אם יש שם רופא אחר יש להחמיר, ואם החולי מסוכן אפי' יש שם כמה רופאי' אל ימנע עצמו מלמשש לה הדפק לפי הצורך והשעה, ולא יהיה מאותם שנקראו חסידי' שוטי' לאבד נפשות או להתעצל בפקוח נפש (103א).

[132] דהיכא דנוטלי' עליה שכר לא ירפאנו בחנם וכו'.²⁰³ נ"ל שרפואת פיקוח נפש מותרת בכל גוונא, ואפשר שדי שיתנה עמו שיתן לו שכרו כך וכך כפי מה שהוא רגיל עם האחרים, שהוא מקבל מהם שכר. אי גמי אם עשיר הוא שיש בידו יכולת לפרוע, הרופא מותר לו ליטול ממנו או מאנשי ביתו שכר קודם, ואם מסוכן הרבה שאין השעה צריכה עיכוב כלל, ירפאנו ויאמר בפני שלושה הכשרים לדון, רצוני בשכר, או יתנה זה עם א' מאהובי החולה שיתן לו השכר. או יתיר את גדרו בג', או יאמר לו רצוני בשכר הראוי לי, לכן קח ידי בידך ותן לי רמז, או רחוק ידי שאדע שרצונך לתת לי שכרי. ואם אדם עני הוא, שהוא היה רגיל מקדם לרפאתו בחנם, או שהקהל נותני' לו שכר, או שהוא רגיל בכך לעניים, נ"ל שודאי לא נתכון לכך, ומותר לרפאתו בחנם (106ב).

[133] אמרו על ר"מ מרונטנבו"רק שמיום שעלה לגדולה לא הקביל פני אביו ולא רצה שאביו יבא אליו וכו'.²⁰⁴ לא כך שמענו מחכמים אחרים, וכל מה שגוהגים הרוב כך ראוי לנהוג. וגם נ"ל יותר טוב שיכבד החכם את אביו ואת אמו ביותר, וכך מצינו לר' ישמעאל וחכמים אחרים אומרים בהפך סברת החכם הנ"ל. ואדרבה היו מקילין עצמם הרבה כנגד האב והאם, שמצות המקום היא, ומעלה עליו כאילו מכבד את ה'. ואם יעשה כן החכם, האחרים ילמדו ממנו, ואם הוא הולך להקביל פני אביו מצוה היא בידו, ואם אביו רוצה להקביל פניו רצונו של אדם כבודו, יתן לו נחת רוח. ובאולי דברים בגו היה שם שהנהיג החכם הזה עצמו בכך ... באולי לפי שהיה תלמידו, ובאולי יפגמו כל א' מהם בכבוד השני שלא יוכלו ליזהר כל הצורך ... (109א).

[134] הקילה התורה מת"ח חק המלכות מן הארנוניות וכו'. נ"ל שנקרא ת"ח לעניין זה להפטר ממסים וארנוניות אם הוא קובע עקר זמנו בלימודו, שתלמודו קבוע ומלאכתו עראי להתפרנס. אבל אם הוא קובע עקר זמנו להרבות לו הון הגם שיש לו [קביעות ?] חייב בפריעת המס, אפי' יש לו זמן קבוע ללמוד, הואיל ומלאכתו קבע, עכ"ז מצוה קעביד לפרוע המס אם ירצה, אך דרך כבוד שלא יחייבוהו ולא יכפוהו ליתן אלא אם ירצה. וטוב שעכ"פ

199 ישעיהו מד, כה.

200 כלומר לחשוש.

201 אי גמי.

202 סי' קצה, ד"ה וכתב עוד בתרומת הדשן בשם גדול.

203 סי' רכא, ד"ה ראובן שאסר.

204 סי' רמ, ד"ה כתב א"א.

205 סי' רמג, ד"ה אבל הרא"ש.

בכל המקומות יפטרו ג' חכמים מהגדולים שבהם מכל מס, ויהיו חייבים בשביל זה להטפל בצרכי הקהל בשעות ידועות, להכריח האחרים לעמוד בדין, או ללמד בהם תורה. ואם לאו אינם בכלל חכמים ופרנסים, אלא אוהבי הבצע והשררה להשתרר בחנם על הצבור, ולאכול שכר תורתם בעה"ז (110א).

[135] ונ"ל דעך בן ג' שנים גמורות אינו מוליכו אצל מלמד כלל.²⁰⁶ וכשהוא נכנס בן ד' מוליכו אצל מלמד ליישב דעתו ששה חודשים, ומחנכו לשננות בפסוקי, ואח"כ בששה חדשים האחרונים מלמדו האלפא ביתא עם הנקודות, ובן ד' מלמדו לצרף האותיות ששה חדשים, והששה אחרונים מלמדו לקרות. ובן חמש מלמדו התפלה ששה חדשים, ואח"כ הטעמים. ונמצאו לפי זה דברי-חכמים עולים יפה. פחות מבר שית לא תקבל, והוי בדרך זו בן חמש למקרא, כי אז מתחיל לקרוא בחומש, ללמוד טעמי הפרשה לאט לאט. ב' חדשים הראשונים לחזר התפלה ולקרות יפה, שהמלמד מחנכו קצת בטעמי, ורוב שאר הזמן לקרות שלא בטעמים, כדי שתהיה קריאתו בטוחה וטובה. וב' חדשים האחרונים מלמדו טעמי נביאי וטעמי אמת.²⁰⁷ ובן ו' שנים גמורות מלמדו לפתור²⁰⁸ הפרשה יפה יפה עד בן ז' בלי טעות. ומקצת על-פי הסימנים המורים להעביר המילים משו' לשו', שכך נראה מובנם מהפירושי. ומבן ז' עד בן ח' מלמדו לפתור יפה הנביאים, מלמדו כתובים עם פירושי' על תורה נביאים וכתובי'. וכן הולך ומתגלגל עמו ללמדו דקדוק לשון הקדש, ושיהיה בקי יפה בלשון הקדש עד שהוא בן י' שנים שיש לו הבנה. ואח"כ מלמדו משנה לאט לאט לפי שכלו עד שילמד בדייוקי, ואח"כ מלמדו ה' שנים הפלפול הנק' תלמוד ואז יקרא חכם כשהוא בן עשרי' ונמצא איש שלם. עוד יש סדר אחר לומנו ללמד לנער פתרון המלות יפה עד שהוא בן ז' על הפרשה. ואח"כ יתגלגל עמו מעט מעט, ומתחיל ללמוד לו בהרמב"ם ב' וג' דינים ליום בכל יום לפי הבנת שכלו, עד שהוא בן ח'. ואח"כ מכביד עליו הלימוד לקרות פרק א' ביום עד שהוא בן עשר שנים, שיקרא כל ספר היד להרמב"ם, ואח"כ מתחיל המשנה עם הפירושי' עד שהוא בן י"ב, ואח"כ ההלכות עם הפירושים. וגם זה נכון (110ב).

[136] אין לשום רב ליטול עטרה לעצמו לישב על כרים וכסתות וכו'.²⁰⁹ בימים ההם לא היו נוהגים בספסלים, וכמו שהוא מנהג היום בקצת גלילות תוגרמה, שהחשובים יושבים על הארץ ע"ג כרים ושאר העם על הקרקע, או מצעות בזמנינו. ובזוהר [] שאין לישב על הקרקע ממש בלי הפסק מדבר שאינו רגיל ללובשו.²¹⁰ ע"כ (110ב).

[137] נמצא כתוב שצריך להזמין כסא לאליהו²¹¹ לשם כך מבערב קודם הלילה, ואם לא אינו בא לשם. וצריך להוציא זה בשפתיו. ונהגו לפתוח עליו חומש א' בפרשת נשא בברכת כהנים.²¹² ונ"ל שיותר נכון בפ' אשה כי תזריע, שהוא מעניינו של יום. ואולי נהגו לפתוח בברכת יברכך בשביל שאליהו כהן (112א).

[138] ואין צריכין להפסיק סליחות וכו'.²¹³ ומנהג הלועזים שלא לשנות ואין בדבר איסור.

206 סי' רמה, ד"ה ומ"ש עד.

207 איוב, משלי, תהלים.

208 לתרגם.

209 סי' רמו, ד"ה ומ"ש אמרו חכמים.

210 ראה למעלה, סי' 90, עמ' רז.

211 סי' רסה, ד"ה ונוהגים.

212 ראה למעלה, עמ' קסד.

213 סי' רסה, שם.

ואין לשנות מנהג אבותינו, [112ב] וזכות יש לאומרם. ואין לקרוא בתורה ביום המילה כי אין לנו אלא דברי חז"ל (שם).

[139] ובמקומות שאין להם כת מן המלכות²¹⁴ לנדות העבריים, יגזרו שלא יצורף לשום דבר שבקדושה, לא בתפלה [115ב] ולא בזמון, ולא יוכלו לסמוך עליו בשום דבר של כשרות בקנס הזה. אמנם לא יבטלו ממנו שום מצוה אחרת, ויוכל לבא בקהל, וגם יעשו תנאים בין הצבור שלא יוכל לעלות לקרוא בתורה, ולא לעשות שום מצוה של בית הכנסת, וכיוצא בזה שהם מצות הנעשות בצבור. ודי בזה בדור הזה לסייג. ומן הסתם המלכות לא יקפיד בכך, כי אין זה שייך לכבודם ולא לאמונתם כלל (115א).

[140] כתב הר"ן במי שנדוהו בחלומו אם צריך לנהוג בכל דיני המנדודה.²¹⁵ ונ"ל דלא, דדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין,²¹⁶ ולחששא בעלמא עבדינן החרם להגן עליו מפני היסורין, אם באולי הוא מן החלומות הצודקים. ועוד שדברי הנדוי מסורים לבני אדם, ואין ב"ד של מעלה מנדין, אלא להרחיקו מביניהם. וכמה בני אדם יש שבלי נדוי של מעלה הם מנודין לשמים, ואין מודיעין לו כלום, ואין מודיעין לזה אלא שיבקש רחמים על עצמו (115ב). [141] לא נהגו לדקדק לנדות בני אדם אם לא על דבר חמור הרבה, ויש להתרחק מזה ולהתרות ראשונה, כי רבו בדור הזה החייבים נדוי, ויש בני אדם שעוברי עברה והם אינם יודעים [שמה] שעשו חשובה עברה, לכן צריך להיות מתון בדבר. וכן כל ת"ח נגד גדול ממנו, או נגד רבים, שמא לא כיון לבזות אלא להוכיח בדבר עבירה לפי דעתו. מטעם כל אלו ההרחקה מהנדוי היא טובה. ואין לנדות אלא למי שעומד במרדו אפי' ת"ח יחיד לע"ה, ואם ת"ח הוא אין לנדותו אפי' גדול לקטן. לכן דנתי אני על א' ת"ח שנדה לאחיו הגדול על עבירה [שעשה ?] לפי דעתו, שאין נדויו נדוי, כי לא רצה האחר להאמין לו ואמר שמפני קנאה עשה, והלך אצל חכם אחר שיתיר לו (שם).

[142] ולענין שכר הרופא מותר ליטול שכר הבטלה וטרחא וכו'.²¹⁷ ואם נותנים לו יותר משכר הבטלה וטורח, מעצמם, מפני הבקאות, אם אינם דחוקים מותר לו לקבל הכל, אם לא התנה, שאסור לו להתנות שיתנו לו הרבה (116א).

[143] כתב וכו'. אמר רב סעדיה בשבת שמת בתוכה חכם מפטירין גלה כבוד מישראל וכו'.²¹⁸ נ"ל שאין לעשות כן, כי אין לנו אלא מה שאמרו חכמים, ואין לבטל ההפטרה שהיא מענין הפרשה. וגם אין לעשות הספד כזה בשבת, רק אם ירצו לאומרה בשעת ההספד בלא ברכות לכבוד הנפטר, שפיר דמי (שם).

[144] גדול הדור דינו כנשיא, ה"ר חיים [כהן] פשוט ליה וכו'.²¹⁹ אינו נ"ל, ועוד מי הוא שימדוד אותו ואת חביריו (116ב).

[145] מאן יהיב לן מעפרא דרב ושמואל ונמלינהו לעיינין וכו'.²²⁰ אין הנדון דומה לראיה ומאותה שעה שהלכו להם לא ראיתם (שם).

214 סי' שלד בראשו.

215 סי' שלד, ד"ה כתב הר"ן.

216 גיטין נב ע"א.

217 סי' שלו, ד"ה ולענין.

218 סי' שמד, ד"ה לגאון.

219 סי' שעד, ד"ה ואי זהו באמצעו.

220 עבודה זרה נג ע"ב.

- [146] ומ"מ איני יודע מנין לו לחלק לעניין כפיית המטה וכו'.²²¹ לא ידעתי מנין לו למחבר זה לומר מה שאמר בשם הרמב"ם ... (שם).
- [147] מי שהולך למשתה שדוכין תוך ל' לקרובים, ותוך י"ב חדש לאב ואם,²²² אין בידו מצוה, כי אינה אלא שמחת אהבה בין המשדך למשודכת והמחותנים אלו עם אלו. וכל שאפשר בלתי, שלא היו מתעכבים בעדו, מוטב לו להמנע, שאם תאמר שיהיה קצת מצוה בהליכתו, כמו כן יש קצת מצוה במניעתו, שהוא מקבל עליו דין שמים ומרגיש במשפט אלקים, ויפשפש במעשיו וישוב מעבירות שבידו, או [אז] תהיה לו הצער ההוא כפרה (117א).
- [148] ואני רואה שרוב הפוסקים סוברים דבעינן מקצת היום,²²³ וכך אני תופס להלכה, וכך הוא מנהגינו שהולכים אצל האבלים ביום ז' בבקר ומתעכבים שם עד שנהגו מקצת היום בדיני האבלות וישבו למטה לארץ על הכרים, ואח"כ שעכבו שם שיעור מה, המנחמים נותנים להם יד, ועומדים ונועלים מנעליהם, ומביאים אותם לבית הכנסת להתפלל עם הצבור. וכך הוא הנכון (שם).
- [149] בענין האבלות איכא פלוגתא דרבוותא אם יש ממנו מן התורה. והגאונים כתבו וכו'.²²⁴ לא כל הגאונים אמרו כן, ומסתברא דכל דין אבלות מדרבנן, אלא אנינות ביום מיתה וקבורה לעניין [117ב] אכילת קדשים (שם).

הגהות שולחן ערוך

- [150] חולה וזקן²²⁵ ג"ל דדינא שוה שיכולי' לצאת במקל להחזיק גופם. מיהו כמהר"ר אבטליון ממודינ' ²²⁶ שאלני הדבר, ונשאתי ונתתי עמו להיתר. והיה נוטה עמי, אלא שהחמיר על עצמו, כי יש אוסרי'. וגם אני אמרתי להחמיר בשבת לכתחילה, וילך ע"י אנשים שיחזיקו בידיו ובזרועותיו, אם אפשר, או יעמוד בביתו, אבל ב"ט ג"ל להורות היתר ... (120ב).
- [151] בסי' תקנ"ח סעיף ז' תקנתי הלשון בזה האופן בש"ע: ומברכי' ברכת המילה בלא בשמים ובלא כוס והדס ובי"ז בתמוז וג' בתשרי וי' בטבת אם היולדת מצויה וכו'. ע' ע"ז ²²⁷ בבית יוסף הארוך (121א).
- [152] ובסי' תרי"ט סעי' ג' כתבתי על ההגהה: זה מנהג האשכנזים שאין אומרים אבינו מלכנו כלל בשבת, ונותנים טעם לדבריהם שיש בן כעין זכר ליי"ח ברכות, ובשבת אין מתפללין תפלת נדבה, והלועזים אין חוששים לזה שהרי אין שם חתימת ברכה ולא נתקן לכך ומדלגים הבבא ראשונה בר"ה שחל להיות בשבת. אמנם ביוה"ך אומרים הכל דבלאו הכי אומרים כמה וידויים וסליחות, אין להורות כהגהה לברך במילה על הכוס וליתן לנימול, והעושה כן מוסיף חטא על השאר ביוה"ך. והנפילה צריך לעשותה על המכסאות לפי שאסור בלאו לעשות השתחויה על הקרקע חוץ מבית המקדש.²²⁸ כ"ז בסי' תרכ"א (121ב).

221 סי' שפז, ד"ה ומ"ש בשם הרמב"ם.

222 סי' שצא בראשו.

223 סי' שצה בראשו.

224 טור, סי' שצה בראשו.

225 שולחן ערוך, סי' שא, יז.

226 ראה לעיל, עמ' קפת.

227 עיין על זה.

228 ראה למעלה, סי' 90.

[153] בס"י תרצ"ו כתבתי על ההגהה ח': אין לסמוך על דברי זאת ההגהה לחטוא, לא לענין מלבושי איש ואשה, ולא בכלאים דרבנן, ולא בגזל אפי' בכל שהוא.²²⁹ ושומר נפשו ירחק מהם ולא יסמוך על המתיר כי אין בידו דבר ברור להיתר, ולא כתבו כן הפוסקים הראשונים. ע"כ (153ב).

א ב נ ה ע ז ר

[154] במכיר עצמו שאינו ראוי להוליד וכו'.²³⁰ קשה הדבר כי יש בני אדם שלזמנים ידועים ראויים להוליד, כי אין להם חולי המעכב, הגם שיש פעמים שאין להם כח והרגש ... (123א). [155] ויתפשר עמה בכתובתה למראית דייני העיר ההיא וכו'.²³¹ אין דעתי נוחה בדבר זה. לא כך אמרו גדולי הקדמונים, ואם עשה כן בשביל תקנת רבינו גרשון ז"ל, שאינה חשובה תקנה, בכך שהוא לעבור על דברי חכמים [123ב] שאמרו שאם שהה עם אשתו י' שנים ולא הוליד יגרש וישא אחרת או ישא אחרת עליה. מיהו יש קצת מקום לדון לזכות מעשה החכם הזה,²³² שהרי לבסוף מודה הוא שיגרש וישא אחרת. מיהו גורם עיכוב מצוה ... כי אין לעשות תקנות לבטל דברי חכמים, וכל מקום שאמרו חכמים לגרש או לישא אחרת, יעשה כדבריהם ולא ישגיח בתקנות אחרות, כי אין בהם ממש ע"כ (123א).

[156] אבל עכשיו השותק על המריבה וכו'.²³³ עכשו יש בני אדם שאינם מהוגנים שקור' לחביריהם דרך צחות או חבה ממזר, ואין לפסול משפחה בשביל זה. מיהו נראה דגם בזה אם לא ישיב לא כן גם הוא, יש לחוש בדבר, והכל לפי הענין. כי יש עמי הארץ קורין לבן הנדה או נולד בלא קידושין ממזר או הנולד מכותי. לכן צריך יישוב בדבר, ואין לאסור משפחה בלא ראייה, ואביו ואמו נאמנים עליו. ואם הוחזק על שמם פסול, וכל שיצא הקול והוחזק בב"ד באומדנות מוכיחות, יש לפרסם הדבר ולהרחיק. ואם יש מקום לישמט ולומר כשם שזנתה עם זה זנתה עם איש אחר, אם כבר נשא אשה אין להרחיק בזרוע בלא עדות וראיה. ובאותם הדרכים שמוציאים האשה מתחת בעלה חוששים לפוסלה מהכהונה (שם).

[157] המזנה אינה צריכה להמתין מפני שמשמרת עצמה שלא תתעבר וכו'.²³⁴ השימור הוא שמתהפכת. ואין כל הנשים בקיאות בכך, הלכך אם אינה מופקרת, החושש להמתין דעת חכמים נוחה הימנו. ויש להפרישה מבית הנחשד עכ"פ צ' יום. ואסור משום ש"ז²³⁵ לבטלה לשום בת ישראל להתהפך בשעת תשמיש, אלא תעמוד כמות שהיא עד שתקלוט הזרע במעיה. כי יש נשים שאינן מתעברות בשביל כך. ויש נשים שפי בית הרחם שלהן קצר, ועל כן אינן יכולות ללקט הזרע, וגם להן יש תקנה, אמנם בדוחק, רק שיזהרו. ומדרך הנשים שלרוב תאותן אינן מזיזות עצמן, וזה מנהג הרוב. ויש נשים שהן חריפות הרבה ולסבות ידועות אינן בזהירות בעצמן. ורוב העיבורים הם כשתקבל האשה הנאה גדולה בתשמיש ברצון ובכוונה ומלקטת אליה הזרע. ולפעמים אין האשה יכולה לסבול תשמיש מאיש א' ותתעבר מאיש אחר (125א).

[158] שבימים הללו מעטים הם היונקים כ"ד חדש,²³⁶ אין לשנות מתקנת חז"ל, כי היגיפה

229 לעיל סי' 95.

230 אבן העזר סי' א, ד"ה ואף על פי, בסופו.

231 שם, ד"ה נושא אדם, בסופו. והם דברי הריב"ש בתשובותיו סי' צא.

232 הוא הריב"ש.

233 סי' ב, ד"ה ומ"ש כל שקורין.

234 סי' יג, ד"ה ואפילו אחר.

235 שכבת זרע.

כ"ד חודש מועילה לחזוק הוולד, ובלבד שתהיה החלב טוב, שעדיין לא נתעברה מאחר, והחלב צלול יפה ולא עכור. ומה שאומרות הנשים שלנו שהילד כשהוא יונק מעט יש לו שכל יותר גדול, ורק לפי שהוא דק וכחוש ולא עב, אין זו עצה נכונה וטובה מכל וכל, אלא שלא יינק הרבה יותר מן השעור בכמות, שלא יעבה שכלו. אמנם נ"ל שאם יינק הילד כ"ד חודש גמורים יהיה חזק הטבע יותר. וכך אתה מוצא בארמיות שאינן גומלות את בניהם לזמן מרובה, והם חזקים. וכ"ד חודש נלמדים מחנה אם שמואל הרמתי שהניקה אותו כ"ד חודש (125א).

[159] כתיב וימינם ימין שקר, ²³⁷ כלומר אפי' הימין שלהם. לכן קשה איך יהיה נאמן כותי מל"ת ²³⁸ בערוה החמורה, אלא שהקלו מפני עיגון בנות ישראל. לכך נ"ל דכל שאין הכותי יודע שסומכים על דבריו ואינו נכוין להעיד נקרא מל"ת. ודברים הללו מסורים לב"ד, ואין לו לדיין אלא מה שענינו רואות. ²³⁹ [126א] וטוב לצרף עד כ"ג יודעי ספר, שידעו לשאת ולתת בהלכה, וילכו אחר הרוב, ויהיו לפחות שנים יותר המתירים מן האוסרים. ויטילו חרם למי שיוציא לעז בדבר. וטוב גם כן להרחיב מעט הזמן עד שיהיה הדבר ברור לב"ד ואז אם נתחזק הדבר בב"ד, אעפ"י שלא נתקיימו כל תנאי חז"ל בדקדוק, יש להפך לזכות ולהיתר, אם הדבר ברור ללב י"ג בני אדם מבני הועד, שיהיו ראויים להיות, שלא יהיו קרובים (125ב). [160] אלא השומעים דברי הכותי וכו'. עד והתירו נשותיהם. מיהו אם הב"ד רוצים לשמוע דבריו אח"כ כדי לירד לעומק הלב, או להתברר יותר טוב הדבר, רק לא ידקדקו הרבה יותר מדאי, אלא לראות אם יש אומדנות בדבריו שיכולים אנו לסמוך עליו. והכל לפי השעה ולפי הענין. כגון אם רוצים להתברר שלא היתה קול הברה בעלמא, וכן אם רוצים הב"ד להוליד הכותי לפני השופט שלהם להעיד מה ראה או ידע. רק שבכל זה אין סומכין אלא דבריו שהסיח לפי תומו, בלא כוונה להעיד ובלא כוונה להתיר, אלא שאין לו לדיין אלא מה שענינו רואות. והדברים מסורים ללב, כי לפעמים יכולים קרובי האשה, או האשה או האהוב שלה, לגלגל הדברים מצד שיש להם אומד הדעת שמת הבעל, ויתנו שוחד אל הכותי שיהיה נראה כמסיח לפי תומו, שילמדוהו העניינים. וכן לפעמים יכול להקרא מקרה שהכותי יבא להגיד הדברים באופן ובדרך שלא יהיה נראה כמסיח לפי תומו, ואם אין הב"ד נותנים לב לדבר נמצאים מתירים את האסור ואוסרים את המותר, אלא אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות, רק שיכוין לבו לשמים ויסמוך הדבר על דברי הגמרא בהדמות קצת ... (שם).

[161] ... יש להאמין עד שיצא הספק מהלב ויתברר הדבר בלב ב"ד. ונ"ל שגם אם חקרוהו בפני השופט שלהם, החוקרים אותו אם הוא הרגו וכיוצא, והוא השיב לא אמ', ²⁴⁰ אלא כך וכך היה המעשה שפלו' הרגו, או טבע הוא עצמו בנהר שלא במתכוין וכיוצא, והוא השיב, הרי זה כמסיח לפי תומו. וכן כל כיוצא בזה, כל שאין הכותי מכוין להעיד ולא להתיר, וזה שמכוין להציל עצמו בלבד, והיה יכול לישמט ולומר איני יודע בדבר זה כלום, הוי כמל"ת, ובלבד שיש אומדנות בדבר, כגון שידוע שהלך זה היהודי עמהם בדרך או בספינה, ואם שפ' ²⁴¹ הכותי הרגו, שיאמר מחמת כך היה הדבר, ויהיה בדרך שיכול הוא לומר שלא היה יודע בדבר זה כלום, ושלא יאמר הדברים מחמת ייסורין, אלא כפי שמספר בעלמא מעשה

236 שם, ד"ה ומ"ש עד שיהא.

237 תהלים קמד, ה.

238 משיח לפי תומו. ראה סי' יז.

239 בבא בתרא קלא, א.

240 אמת.

241 שפלוני.

שהיה כך היה. ולא יהיה השופט קורא אותו לחקרו על עצמו, אלא להעיד מה ראה או ידע בדבר זה, שכל שזה אינו מוכרח בדבר, הוי כמסית לפי תומו. והכל לפי העניין הם הדברים... (126ב).

[162] ... ונ"ל שעקר מסיח לפי תומו הוא שיספר דברים שהיה אפשר לו שלא לספרם... ואינו נק' ²⁴² בא להעיד אלא אם הוא בא מעצמו, ואינו נק' בא להתיר אלא אם אנו מכירים שהוא יודע שנסמוך עליו...

ונ"ל שכל שאין הגוי מוכרח להגיד הדברים ע"פ השאלה שאינו מוכרח להשיב עליה, הוי כמסית לפי תומו... לכן בשאר שואלים שאינם צריכים הנשאלים לתת תשובה לשואל, ומשיבים לו ונותנים לו חשבון על הדבר לפי תומו, ויש הוכחות שדברו האמת, אפשר שנוכל לסמוך על זה. והדברים מסורים ללב ב"ד. וכל שאין הכותי מוכרח ומוצרך להשיב לדברי השואל, אני דן אותו כאילו לא נשאל תחלה, ובלבד שיש הוכחה שדבר אמת (שם).

[163] וכתוב בתרומת הדשן סי' רל"ט וכו'. ²⁴³ מדבריו אתה רואה שגם החכם הזה מרגיש קצת במה שאני מרגיש, ויש טעם נכון בדבר, שהדבר מסור ללב ב"ד. הגע עצמך: ראובן שהלך לו ולאחר זמן לא חזר, ושלחו יהודים אחריו לבקשו ובאו ושאלו במקומות הרבה עד שמצאו מקום שיודעים שעבר משם, ונודע להם ע"פ כותים בשביל שאלתם שביום פלו' או בזמן פלו' נהרג ישראל א' וקברוהו, או שנטבעה ספינה אחת שהיה שם היהודי הפ', או יהודי א' ולא נודע שנטבע אחר, או שמצאו התפילין שלו ומבגדיו, עד שלב ב"ד מכיר ויודע שאמת הדברים שנהרג פ' — למה לא יתירו את אשתו! (שם).

[164] ... למפורסמות אין צריך ראייה וכל דבר שיש לו קול ברור ואמדות דנים אחריהם. ובדין זה, לי נראה להתיר מטעם שאין דרכם של נצרים שתנשא שום אשה בחיי בעלה, ובלבד שיעידו מהם שקברו אותו ולא יהיה הנאה להם בעדותו. ותקנה יש לזה שישאלו בני ישראל במקום ההוא לכותים אחרים: ידעתם היכן הלך פ' המומר, ואם הם ישיבו מה אתה שואל, כמה זמן הוא שמת ונקבר בבית פלו' וכיוצא. דמה איכפת ליה לכותי שהוא לומר כן, וכגון אם הכותי שהוא ישאל לכותי אחר ויאמר לו מה הוא מפ', ומכירים אנו שמסיחים בתמימות לב, נ"ל שיש לסמוך על זה שהדברים מסורים ללב...

ואם דרכם לכתוב בפנקסי בית תפלתם מי נקבר ביום פ' ומי במקום פ' וכיוצא, נ"ל לסמוך על זה. וכן אם ימצאו איזה כתב או שטר [127א] מספר זה שנעשה קודם שאלה בבירור, וכגון מעשה ב"ד שלהם כשגבתה אלמנה כתובתה, או שטר צוואה (שם).

[165] כתב הרמב"ם וכו'. עד ובלבד שלא יוציא ש"ז לבטלה וכו'. ²⁴⁴ דברי הרמב"ם הם נכונים על פי קבלתינו, שאין איסור תורה מפי משה משום גיאוף או זנות באשתו של עצמו, ויכול לבא עליה כדרכה וש"כ, ²⁴⁵ שלא יעבור בלאו, שהרי כתוב ואת זכר לא תשכב משכבי אשה. ²⁴⁶ ומשמע שלא אסרה תורה אלא עם הזכר, והיינו באשתו ולא באשת חברו, כמפורש בקבלה. אמנם הדברים ידועים שעל פי התורה ממש כל העושה פועל מגונה כזה אין בו מדעת קונו, שאין דעת קונו נוחה הימנו, ולא דעת רבותינו ז"ל, וגם פוגם הוא את עצמו ואינו נוחל כשאר צדיקים הנהנים מזיו השכינה. ולא שיפסיד שכר העה"ב, אלא שאינו זוכה אל התענוג

²⁴² נקרא.

²⁴³ סי' יז, ד"ה התחיל העכו"ם, דף לג, ד.

²⁴⁴ חלקו הראשון שלסי' כה, בטור.

²⁴⁵ ושלא כדרכה.

²⁴⁶ ויקרא יח, כב.

הגדול כשאר צדיקים והחסידים, כי הוא מביא על עצמו רוח טומאה ומתקשר בקליפות, שלא ניתנה תורה אלא להזדווג עמה כדרכה להוליד. וכן בהוצאת ש"ז אעפ"י שלא נאסרה בלאו, עכ"ז גלתה התורה דעתה באלו הדברים שהעושה אותם יקבל ענשו, והיינו שלא יזכה ליהנות מזיו השכינה כמו החסידים והקדושים האחרים, אלא פחות מהם הרבה, כי הוא משליט על עצמו כחות החיצונים רחמנא ליצלן (א128).

166] וכתוב בספר המצוות והאידנא ערבה כל שמחה וכו'.²⁴⁷ יחיד הוא בדעת זו וזיל בתר טעמא, שהרי אומרי' זאת הברכה בז' ימי המשתה, ואם לא חלקו חכמים בדבר אלא אדרבא הם תקנו ברכה זו שהשמחה במעונו, מהטעם שמתחילין להכין צרכי הסעודה אנחנו למה נהיה חכמי' יותר מחכמי הגמ' ולומר שעכשו ערבה כל שמחה. מיהו הרוצה לילך אחר המנהג ילך, ומנהג מבטל הלכה, והרוצה לברך הרשות בידו שהרי סומך על הגמ' ודברי רוב הפוסקים, והיינו כל הקודמים אל הסמ"ג. ואפשר שיש מקום לתת טעם אל המנהג, והוא כי בימים קדמונים היו מארסים קודם שעת כניסתה לחופה, וע"כ היו הסעודות סמוכות לנישואין חשובות סעודות של מצוה ושמחה יתירה. מיהו אין דעתי נוחה בכך, ואין להיות כפוי טובה עם הבורא ית' וראוי לברכו על כל שמחה יתירה כזו, והמברכה ברינה עושה כתקנת חכמים וישר כחו (א131).

167] והרמב"ן כתב שמה שנהגו לכווס בששי מנהג בורות הוא וכו'. ועכשו מנהג פשוט לכווס בששי וכו'.²⁴⁸ ואין כן מנהג הלועזים, ומנהגם נכון לעשות [א131] כתקנת חכמים, ומי יבא אחריהם ובפרט שהם עוברים על כמה גזרות דרבנן, ועברה גוררת עברה, ואם אמרו אשה נשאת בכל יום היינו חוץ מע"ש וא' בשבת (שם).

168] ולבת פוסקין לה דבר המספיק לה בלבד וכו'.²⁴⁹ עכשו המנהג מבטל הלכה ונזונת הבת עד שתנשא, וגם יתנו לה האחים נדוניא לפי הנראה לבית דין שהוא כבוד הנפטר, או חצי זכר, או כיוצא בו, דהוי כאילו האב צוה כן, דמסתמא דעתו נוחה בדבר לפי אומד ב"ד, ואילו לא היה סומך על המנהג היה מצוה הוא לעשות כן וסתמו כפירושו. והכל לפי מה שהב"ד יהיו אומדים דעתו שהיה נותן לבתו לפי הצורך והזמן, ועושים אומד זה על השעה שנפטר, ובלבד שתנשא לדעת אחיה להגון לה לפי אומד ב"ד, ובלבד שלא יניחו הבן נקי מנכסי ירושת אביו, דמד"ת²⁵⁰ אין לבת אלא עישור נכסים. ויש לדון בכל זה במתון ולשם שמים (א134).

169] כתב מהרי"ק וכו' בשורש ק"י וכו' על שגרם לבטל תקנת ר"ג שלא לגרש אשה בע"כ וכו'.²⁵¹ אין הדברים הללו עקר כי אין לבטל תקנות חז"ל וחשש איסור משום תקנות דר"ג וגם מי יודע אם תקן בכיוצא בזה ... וכ"ש בזו שהיא גרמה לבעלה להאמין שזנתה, ועכ"פ היא אשה פרוצה [א135] לומר כן. ובנות ישראל הכשרות נוהרות אפי' מדבור כזה, ולמה יחמיר הרב על הבעל לנדותו, אלא אם יש עדים שאמרה לו כן יגרשנה בע"כ, ואם לאו, אם היא נותנת אמתלאה שמה שאמרה כן היה מחמת קטטה שהיתה בינה לבינו, מבקשין ממנו שלא יגרשנה ואין מחמירין עליו לנדותו בשבילה, שהרי היא גרמה לו. אלא שאם אומר הדברים בפני קהל ועדה חוץ לבית דין, ובפרט אם מזכיר אדם א' ואומר שזנתה עמו,

247 ראה סי' סה.

248 סי' סד, ד"ה כתב הרמב"ם.

249 סי' קיב.

250 דמדין תורה, ד"ה ומ"ש אלא. בראש דף קסג, א.

251 סי' קטו, ד"ה ומ"ש רבינו. וראה למעלה, עמ' קמד.

אז מחמירין עליו לכבוד האיש ההוא, כל שלא יביא עדים שראוהו שרודף אחריה, שאז מפני הפרצה אין לעונשו אם לא שיתרו בו שלא יאמר כן עוד כלל חוץ לב"ד, אלא שמדין טוביה חטח וויגוד מינגד ²⁵² נראה שהיה חייב עונש, אלא שהואיל ואינו אומר להעיד על האיש ההוא אלא שאשתו אמרה לו כן, אינו אלא כשואל עצה מב"ד, שהרי אינו בא להעיד על האיש ההוא כדי שיענש. וגם שבכיוצא בזה לאפרושי מאיסורא מותר להעיד ביחיד בפני ב"ד, ולא אמרו אלא בדבר שאמירתו אינה מעלה כלום, שאז אינו אלא כמוציא לעז, וזה אינו אלא כמגיד לב"ד וסומך עליהם שהם יפשפשו בדבר (134ב).

[170] אשה שהמיר בעלה מותר' לכל אדם לקבל גטה שלא מדעתה וכו'. ²⁵³ אין לשום ירא שמים לסמוך על זה ואל תפחד אם תראה בשם הגאונים שלא כולם ולא רובם הם אלא ב' או ג' ובוודאי הרוב חולקים על זה (138א).

ואני כתבתי למעלה ²⁵⁴ דרכים למצוא היתר לאשה שלא תזקק למומר מד"ת, וגם בהם אני מפקפק, ולא כתבתיים אלא להנצל שלא יבואו אחרי' לסמוך על המתירים הזקוקה למומר, וכדי לבחור הרע במיעוטו. וירא שמים יזהר בכל כיוצא בזה (140א).

חושן המשפט

[171] מי שגנב או גזל גובין ממנו הקרן בחוצה לארץ וכו'. ²⁵⁵ ומי שמורה בהפך, או מצריך שיהיה הקרן בעין, הרי הוא מחזיק ידי עוברי עבירה ונק' חולק עם גנב (147א).

[172] עכשו בזמן הזה אין אדם מומחה רשאי לדון ביחיד ²⁵⁶ דאין סמיכה בזמן הזה. מיהו אדם המפורסם לרבים שחכמי דורו מתיראים ממנו לרוב חכמתו, כמו הרמב"ם בדורו, והרשב"א ומהרר"י קארו ז"ל וכיוצא, ג"ל דהוי דינו כמומחה לרבים. וכן גדול העיר שיש רבנים מוסמכי' כפופים תחתיו, ויש בעיר ההיא ת"ק ישראלים שראוייה לב"ד של כ"ג, ושלפחות ב' רבנים מוסמכים כפופים תחתיו, ג"ל שדינו כמומחה לרבים, ובלבד שיהיה בחזקה טובה של חסידות, שלא ערער עליו שום אדם בדין, לא בטעות ממון ולא בעבירות שיפסל עליהם לדין, ולא סנו שומעניה. וזה תלוי בהחזק לאיש כשר בכל זה, שאין עליו קול. ואם באולי עבר, שנודע לכל ששב בתשובה גמורה, ועכשו הוחזק בחזקה טובה ונתפרסם לכך (149א).

[173] לא מזיגנא רישא אבי סדיא עד דמהפיכנא בזכותיה וכו'. ²⁵⁷ לא לזכותו בדין אמרו אלא דרך כבוד אמרו כן חכמים, שיעיין בדינו של ת"ח, וכי בשביל שזה ת"ח יזכוהו שלא כדין, אלא שיש הוכחה שזה החכם טוען אמת, על כן יש לפשפש בדינו ולעיין עליו אם יש לו זכות. כך ג"ל. ופשוט הוא שאין להטות משפט אלא שיהיו הבעלי דינים שווים לפני הדיין, ולא יהפך בזכות אחד יותר מבזכות חברו. ודרך נקייה דברו חכמים. ובוודאי זו דעת הרמב"ם היא, לא הזכיר שיהיה מצוה עליו להפך בזכות ת"ח, וכל מה שיכלל שזה דבר שזה לכל הוא להפך בזכות מי שיש לו זכות ... והכוונה גם כן שלבו היה עליו לדונו בלי חימוץ הדין,

252 פסחים ק"ג ע"ב.

253 סי' קמ, ד"ה כתב רבינו.

254 ולא הבאנו את דבריו כאן.

255 הלכות דיינים א, ד, ד"ה כתובת אשה.

256 סי' ג, ה-ו, ד"ה ואם היה.

257 סי' טו, ב, ד"ה וכן מ"ש. והוא בשבת ק"ט ע"א.

והיה מתחיל בזכות, כדרך שעושים בדיני נפשות שמהפכים בזכות תחלה, אבל בגמר דין או בשעה שהיו לפניו הבעלי דינים, צריך להשוותם. ואין לסמוך על אדם שהוא בחזקת כשר בדברים של ממון, אלא כקטן כגדול תשמעון, ולא תשא פני גדול ואפי' גדול בתורה 150א). [174] אבל בכתיבה נהגו להחתים קרובים וקטנים בכל מקום וכו'. 258 לא נהגו הלועזים במנהגים הללו שאין בהם ממש, הגם שע"פ האמת אין בזה פיסול במקום שנהגו, והכל לפי הענין והמשפחות והמקום (153ב).

[175] כבר הסכימו האחרונים להכשיר כל שטרות העולים בערכאות וכו'. 259 ולא יפה עשו, ורעה גדולה הם עושים מי שנותן להם כח אם יש רשות מן המלך לעשות שטרות ביהדות (155א).

[176] מי שרוצה [156ב] להזהר מכל ערמות אלו יאמר בפני בית דין וכו'. 260 אומר אני, שאנו שכל מעשינו בכתב וכותבים פסק בכתב, ובו אומרים שיחוייב פ' לפרוע כך וכך לחברו, וחברו יכתוב לו הודאה וראיה ופיטור גמור. וכן אם צריכים שבועה כותבים מי נשבע וכיוצא, אין אנו צריכים לאלו הדינים כי ע"פ הפסק והראיות אנו מתנהגים (156א).

[177] ואין להשביע גבאי צדקה בזמן הזה במידי דקיץ להו לעניים וכו'. 261 נ"ל דבזמן הזה דנפיש רמאי, אין למסור ממון עניים אלא בתנאי גמור ומפרוש בשטר שיחוייב לתת חשבון על הכל, ושיוכלו אנשי החברה להטיל עליו חומר שבועה על כל דבר ודבר כנראה להם, אפילו בטענת שמא. וכאילו היה הממון ההוא מיוחד לאדם א'. וכאילו יהיו אנשי החברה והמבוררים שלהם פרנסים או ממונים, יחיד או רבים, מורשים מבעלי הממון ההוא, או המעות ההם, בכל דיני הרשאה כתקוני חז"ל להוציא ממון מיד המחזיק או הכופר בממון, או מעות שתובעים עליו או שיתבעו אנשי החברה או הממונים על ככה (157א).

[178] במסים ועולות 262 של צבור, יש בכל מקום לקבוע על פי חכם הקהל וז' טובי העיר, ע"פ ב' רובי הקהל, ר"ל ב' חלקים משלש, שיהיה רשות אל הממונים והפרנסים למשכן ולמכור מי שיסרב לפרוע ערך הממונים על ככה וכיוצא. וזה חשוב תקנת הקהלות, שפעמים רבות הם צריכים לכך לפקח על עסקי נפשות, וכמה צרכי צבור שהם חשובים פיקוח נפש (157א).

[179] נ"ל שאם הם ספרים קבועים לבית הספר 263 לצרכם, שיש לבנים זמן קבוע בכל שבוע ושבוע ללמוד בהם, שהם חשובים כבגדי בניו ואין בעל חוב גובה מהם. וזה כגון סידור, חומש ותהלים, ומקרא, משנה ואלפסי. וכל ספר קבוע שהבן קורא או שונה בו דבר קבוע בכל שבוע, וכל הספר בכלל, שהרי לצרכו הוא. ואומר אני שמן הדין אפי' האב אינו יכול למכרם אם לא ללמוד תורה או לישא אשה או לצורך פרנסה, אם לא ברשות בניו, ואם לא ב"ד מעכבים על ידו, כמו שיכולים לעכב בידו שלא ימכור המלבושים שעשה לצורך אשתו ובניו ... אבל שאר ספרים שאינם לצורך תשמישו בקבע, נ"ל שיכול למכרם וב"ח גובה מהם.

258 סי' מה, ט בראשו.

259 סי' סח, ז, ד"ה וכתב עוד.

260

261 סי' צה בסופו.

262 סי' צז, ו.

263 סי' צז, מ, ד"ה וכתב ה"ר יהודה.

ות"ח שתורתו אומנותו שכל הספרים צריכים לו, נ"ל שמסדרי' לו ספרים שהוא מוכרח אליהם שיוכל להורות על ידם ולעסוק באומנותו, כגון מקרא א' ואלפסי א' עם הפירושים ומשניות ולא יותר, שדי לו אלו כל ימי חייו. וכן כל כיוצא בזה אין מרחמין בדין, ודי שלא יתבטל מהלימוד לגמרי ממה שהוא רגיל. אבל אם אין אתה אומר כן, אתה פוסק לו חייו וחכמים אמרו מסדרי' לבעל חוב. ובלבד שלא יהיה ידוע שקנה הספרים ממעות ההלוואה (157ב).

[180] דהבו דלא לוסף עלה ²⁶⁴ הוא וכו'. ²⁶⁵ אלא שכבר נהגו כן באגרות הנק' אגרות חליפין, ומנהג מבטל הלכה, ומחוקי המדינה הוא זה (159ב).

[181] ואעפ"י שרבו חכמי' הצרפתי' ואחר' חולקי' ומצריכים חזקת ג', לגאונים שומעים וכו'. ²⁶⁶ איני מאמין שראה הוא דעת כל הגאונים, ואולי או ודאי יש הרבה גאונים סוברים כדברי רבותינו הצרפתים. לכן אל תפחד אם תראה כתוב לפעמים וכתבו הגאונים, כי בין גאונים' בין תלמיד צריכי' להביא ראיה מוכרחת מהגמרא, ויש לפסוק הדין על פי האמת. ויש והדין היותר כללי הוא יותר עקר, עד שיבא החולק בראיות. וסתם הדברים בעיני ג' שנים ובטענה (160א).

[182] ולא יחלוק על זה כי אם העקש והפתלתול אשר לא ידע ולא יבין וכו'. ²⁶⁷ הפריז על מדותיו, כי אינו מנהג ישראל לגרש זה את זה בשתי ידיים. ובא זה החכם להפחיד בדברים. מיהו לעניין שלא יתחזקו בעיר כבני העיר להפסיד פרנסתם, הדין עם בני העיר, אלא ימתינו שם עד יעבור זעם וילכו להם [160ב] אח"כ. לכן יש להם להשתדל בעדם עם השרים שיתנו להם מקום ומעבר בעד ג' ימים או שבוע או חדש, עד שימצאו מקום לשבת ויושיבום בבורגני' או בכפרים במקום בטוח עם השמירות בדרך שלא יסתכנו, כי זאת היא מנהג ישראל. והעובר על זה חייב גדוי ומעיד על עצמו שאינו מזרע ישראל. וחלום חלם החולק על זה, כי אם ע"י ב"ד ישראל לא יוכלו לגרשם איך יוכלו ע"י עכו"ם. אין דבריו מקובלים אל הדעת, וראוי לדחותם בשתי ידיים. וידוע כי הרבה דרכי' יש למקום להציל, ויוכלו להושיבם במקומות מיוחדים שלא יבואו לידי סכנה לא אלו ולא אלו, ואינם נקראים רודפים כי כל א' מבקש להציל עצמו. ויש לאלו לסייע ולהציל את הנרדפים כפי יכלתם, כמאמר הכתוב היד ה' תקצור. וכל המורה בהפך זה תפח רוחו אם יעשה מעשה כדבריו ... וראוי לכל בר ישראל לעשות כל מין השתדלות להציל את ישראל חבירו ולא לרדפו יותר, אם אינו מן הגבעונים. וכל השומע לי יעשה מנהג ישראל (160א).

[183] ולא אסרו ליתן מתנה אלא לכותי גמור וכו'. ²⁶⁸ אבל צדקה שרי לבן נח, וגם לשאינו בן נח אם הוא לקידוש השם לתפארת האמונה, ומשום ורחמיו על כל מעשיו ... (163א).

[184] אבל כותים שבזמן הזה שמודים בבורא עולם וכו'. ²⁶⁹ אם רוצה להחמיר להחזיר להם משום קידוש השם מצוה בידו, ובפרט בזמן הזה אם העבירו כרוז שמי שמצא יחזיר, ויש סכנה בדבר, יש לו להחזיר ואינו עובר על זה (שם).

264 שבועות מח ע"ב.

265 סי' קכו, כו.

266 סי' קנג.

267 סי' קסג, א, שפ"ח ?

268 סי' רנו, ה.

269 סי' רסו, א.

[185] אם הכריזו בב"ה להחזיר אבידה כתקנת ר"ג ויש אנשים שאומרים שנמסר להם הדבר בסוד וכו'.²⁷⁰ ונ"ל שאין כח לרבינו גרשום לתקן כנגד הדין, ואם מצא א' מציאה במקום שרובם כותים, אין להחרים על זה, ואם החרים אינו שוה כלום, כי הוא חוץ מן הדין, כי יש יאוש בעלים. ואם היה כותי מוצאו לא היה הממון חוזר, הגם שבאולי היה חוזר מפני חקים שיש ביניהם, אלא שלא היו הבעלים בטוחים על זה. אלא יש לבקש צדדים ופשרות על הדבר משום ועשית הישר והטוב, ולא לכוף בחרמים על זה, כי הוא כעין גזל לפי דעתי אם יכופו בדבר, הואיל ואינו מן הדין. ואפי' קבלו כלם בהסכמה אינו כלום, כי היא כעין אסמכתא ביניהם (שם).

אוצר החכמה

תוספת מפסקיו ומספרו עול מצות

בעניין מי שממהר לעסקיו אם יכול לצאת מבית הכנסת לפני גמר התפילה ויתפלל עם עשרה לעצמו:

[186] ומנהג פשוט היום שאפי' כהן ע"ה קודם לקרות לפני חכם גדול ישראל וכו'.²⁷¹ כך ראוי לנהוג, אלא שבעצרת, שהוא יום מתן תורה, ראוי שהמורה הוראה יהיה מוקדם לכהן, שלא הגיע לכך, וכך ראוי לקרותו: יעמוד כבוד מע' הרב ר"פ בתורת כהן במקום כהן, לחוש לדברי ר' יוחנן וזה הוא כבוד התורה, והואיל והוא פעם א' בשנה לא יבוא לידי מתלוקת. ואם יש שם יותר מרב אחד יאמרו ברשות מע' הרב ר"פ יעמוד מעלת הרב ר"פ בתורת כהן במקום כהן. ואם הם רבים יזכירו שמות הרבני' האחר' ברשות בתחלה ואח"כ יקראו האחד. וטוב ליטול רשות זה מזה וגם מהכהן, ויהיו נוחין זה לזה לכבוד התורה. ואם לא יסכימו [א25] יקראו כהן.

ראש ישיבה יעלה ויוקדם לרב אחר אם יש שם רבנים אחרים כפופים לשיבתו, ואם הם ב' ראשי ישיבות, מי שהוא מפורסם בעיר וקדם באותה מעלה יהיה מוקדם. אזרחי ואורח, האזרח יהיה מוקדם ולעולם אומרי' ברשות. ביום ההוא של מתן תורה כנזכר מנגד לא יצו לכהן לילך חוץ לב"ה כשקורין להחכם במקום כהן, אלא יעמוד בב"ה לכבוד. ומצוה לעשות כן משום יגדיל תורה ויאדיר, ולחבב היום שבו ניתנה תורה ונתקרב משה יותר מאהרן (ב24). ומובא גם בכ"י דרך המלך, דף סו, א).

[187] ונ"ל שיש לנהוג שהמתחיל בשנה אחת יגמור גם כן וזה הפך מנהגנו (א25).

[188] נלע"ד דמה שהמתחיל אינו הוא שיגמור, עשו משום שכולם יהיו זוכים לאותם מצות ולאותם ברכות שמברכים להם, על דרך חדשים לקטורת באו,²⁷² ושמא לפי זה ראיתי באיזה מקומות שאינם מוציאים אותם בגורלות וגם לא למכרם, אלא הפרנסים נותנים למי שייטב בעיניהם, אך לאותם שעדיין לא זכו (דרך המלך, דף קעב, א).

[189] ולא ליאסר במלאכות שאין עושות להשתכר וכו'.²⁷³ עכ"ז מנהג בורות הוא אם לא ינהגו בו קדושת חול המועד לפחות, דבפחות מזה אין בידם חסידות של כלום. כן נ"ל (ב49). ומובא גם בכ"י דרך המלך, דף ב5).

[190] אמר שמואל המחבר. כל ימי נפלאתי על המנהג שנתפשט בישראל וגם בלועזים

270 סי' רסז בסופו.

271 או"ח סי' קלה, ד"ה אבל רב עמרם, בסופו.

272 משנה תמיד ה, ב.

273 הלכות ראש חודש, סי' תיז, ד"ה כתב ר"י.

שהנשי' גם הן יהיו סופרות העומר, והטעם מפני שהיא בעיני מצוה שהזמן גרמא. אח"כ מצאתי בפירוש ברעיא מהימנא בזוהר פ' אמור בדף צ"ו²⁷⁴ וז"ל: ובגין דאילין יומין דעלמא דדכורא לא אתמסר חושבנא דא אלא לגברי בלחודייהו עכ"ל. ולא מצאנו לא במשנה ולא בגמרא ולא בדברי שום פוסק שיהיו הנשים חייבות לספור העומר. לכן יש לבטל המנהג ההוא ובפרט שלא יברכו בברכה כי היא לבטלה, ועוברות על דברי תנא דאורייתא שהוא רעיא מהימנא, והמורה להן להקל עבירה היא בידו אחרי שידע דין זה שהוא מפורש ברעיא מהימנא כנזכר.

... וכבר כתבתי הטעם ... שמסרתי ליד א' מתלמידי, והארכתי שם על זה, כי עקר הספירה נקבעה מן התורה בשביל סוד הטהרה וההכנה ליום מתן תורה ... שספירת העומר מן התורה היא בכל זמן (השלמות בכ"י המחבר בדף 69א. והביא דבריו ר' ישראל שלמה לינגי, דרך המלך, דף נו, א).

[191] נהגו לקרותה מבע"י²⁷⁵ ליל י"ד כדי להקל על האנושי' והמעוברות וכו'.²⁷⁶ ואין זה נכון בעיני, והמברך אז מברך לבטלה, אלא אם ירצו אלו לאכול קודם ששמעו המגלה הוא יותר טוב ממה שיקראוה ויברכו עליה שלא בזמנה. ודבר זה יורה תלמיד בפני רבו לכבוד שם שמי' (67א. ומובא גם בכ"י דרך המלך, חלק ב, דף יח, א).

[192] דבכל התורה אזלינן בתר רובא. ומי שלא יביא ראיה מן הגמרא וירצה להחמיר יותר ממה שכתבתי בזה, אינו אלא כאוסר את המותר ועליו כתי' הכסיל בחשך הולך.²⁷⁷ ולאו מידי עביד — — — וכמדומה לי שהוא בבל יראה ובבל ימצא לסתור דעת זו, שהרי אין כאן אלא מצות פרישה מדרבנן, ואע"ג דחביבין דבריהם, כבר אמרו חסה תורה על ממונו של אדם ודיינו מה שאסרה תורה, ואין לאסור את המותר כל היכא שאין בו משום מגדר מילתא, שלא ליגע באיסור תורה ...²⁷⁸

[193] 'ראובן שמת לו אביו או אמו אימתי מותר בתגלחת'. תשובה: ... כי אפשר שיארע לו לאדם אבלות אביו או אמו אחרי שעברו קצת ימי' עליו שלא גילח, ואחרי עבור השלשי' יום אחר מיתת אביו או אמו, אפשר שביום א' של תוספת יתנוול בעיני הבריות הרבה, כגון שהוא יום ששי' לתגלחת ראשונה, או שעברו עליו ב' זמני תגלחת לפי מנהגו, או יארע לאשתו ליל טבילה ויתגנה עליה, ואז מותר לגלח בלי ספק דלא משאר חברי' ועדיפא מכלהו, ומי שיחלוק על זה גלי אנפשיה דאפילו קרא לא ידע, דכתי' במלאכי ב' ²⁷⁹ והיא חברתך ואשת בריתך.

מיהו גם אני מודה, דאם אשתו כשרה עדיין אחר שלשי' דאין כאן גערה, אם לא עברו עליו ב' זמני תגלחת לפי מנהגו, עד שתטמא לו ותטהר לאחר זמן. דאל"כ כבר הורגלה אצלו ואינו

274 דף צו ע"ב. וראה למעלה במחקר, ליד הע' 112.

275 מבעוד יום.

276 סי' תרפו בראשו.

277 קהלת ב, יד.

278 תשובה בכתב-ידו שלשמ"א ובחתימתו נכתבה במודינה. חלקה הראשון, בעניין טרפויות, הסכימו עמו ר' נתנאל טרבוט, ר' אהרן ברכה ממודינה, ר' יהודה אריה ב"ר יעקב פוייטי, ר' יוסף ברוך ב"ר ידידיה זכריה מאורבינו ור' דוד לבית דאיינה. שמ"א כותב: 'מעלות הרבני' כולם היו במעמד יחד בישיבה וענו אחרי דברי אמן'. אבל בעניין השני אמרו שהדבר פשוט 'ושתיקה כהודאה'. 'ולהשלים כוונתי ביקשו ממי שחתם באחרונה לומר דברי' שמשמען על כל האמור'. כ"י קופנהגן 217 (ס' 6928), בלי סימוני דפים.

279 פסוק יד.

מתנוול בעיניה. ואם תאמר למה לא הזכירו חכמי זה. התשובה לפי שדברו בסתם כל אדם, ואין כאן רוב הנראה לעיני' בנשואי' יותר מהבלתי נשואים. וזה הכלל הוא בדורות הללו ובמקומות הללו שרוב בני אדם גוהגי' לגלח עצמם למרבה משלשי' יום לשלושי' יום, והוא שיעור שילוח פרע מדין תורה ומדרבנן, וגם מנהג מקומנו להתגלח על הרוב תוך ארבעה שבועות, או מג' שבועות לג' שבועות, או משתי שבועות לשתי שבועות, שריבוי השער מכביד ומוריד הנזילות. וזה ברור ומפורסם.

ובימים הקדמוני' לא היה ריבוי השערות מזיק כל כך, ולכן לא הוצרכו חכמי' לפרש זה, אלא דברו סתם עד שיגערו בו חבריו. ועל הודאי תוך שלשי' יום אין הגערה מועלת אלא אם הכביד עליו שער מיקל בתער ... ואפשר גם במספרים שלא ע"י ספר בקי אלא ע"י מי שאינו אומן, שמגלח כעין סולמות מותר למי שמכביד עליו שער, כל שעדיין מתנוול קצת, כמו ששינו לענין ח"ה ההדיוט תופר כדרכו והאומן מכליב.²⁸⁰ ואם יש לו מיחוש בראש, פשיטא שמותר אפי' תוך ל', דבמקום חולי לא גזור רבנן ... והרמב"ם כתב בפ' ששי מהל' אבלות עד שישלח פרע או עד שיגערו בו חבריו, משמע דבחד מינייהו סגי ונמצא מסכים לכוונתי זאת.

— — — ואותם המנהגי' שכתב מהר"ם איסרל"א, הם במקומות הקרי' הרבה כמקומו, ואינם רגילי' כל כך בתגלחת כמקומנו. ואם בדברי איסור והיתר לאשכנזי' אנו מורים להם כחכמי אשכנז, שכבר נהגו אביהם ואבות אבותיהם, בדבר הזה שטבע המקומות משתני', והנולדי' בארצות הללו טבעם ומנהגם שונה בתגלחת, וההיזק קרוב לבא, וחמירא סכנתא מאיסורא, לפיכך המיקל וסומך על רוב חכמה ורוב מנין שהתירו, כמו שכתבתי והוכחתי בראיות, רוח חכמי' נוחה הימנו, כי אין לנו אלא מה שאסרה תורה ומה שקבעו לנו התנאי' והאמוראי', והמאמין יותר מדאי או מיקל לעצמו ומחמיר לאחר, דבריו בטלים ומבוטלים. והנהג כדברי אלו זריו ונשכר, ואם בא להחמיר ... שלא ינהוג עידונין בתגלחת ביפויים כשאר כל אדם ... אם לא לצורך מצוה כגון שנשא אשה ... ונמצא שומר כוונת חכמי', דוחי בהם אמרה תורה, וגם עושה סייג לדבריהם ... ובזה תהיה דעתו מעורבת עם הבריות ... אוסטיאנו פ' ויחי השפ"ט

הצעיר שמואל בכמ"ר אלישע

משער אריה זלה"ה

על גבי הכתב :

פסק שחברתי לבקשת כמה"ר יוסף יצ"ו בכמ"ר משה לוי זלה"ה²⁸¹

[דברי ר' שלמה ישראל לינגי:]

מצאתי בספר עול מצות, להתנהג בו לקנות חיי העה"ב, מכמותה"ר שמואל ש"א זלה"ה בסי' י"ב ... וז"ל:

[194] ומצות הפסח לכל ימות הפסח ראוי לדקדק בהן לכתחילה כדעת כל מחמיר, וראוי לקנות חטים משומרי' אפי' משעת קצירה [כא, א] ולהצניעם במקום שאין הגשמים יכולים לבא שם כלל.

²⁸⁰ מועד קטן א, ח. וראה שולחן ערוך, אורח חיים סי' תקמא, ה.

²⁸¹ כ"י קופנהגן הנ"ל.

והמנהג שנהג א"א ר' אלישע ב"ר שלמה זלה"ה על ידי היה, כי הזמין ארבעה מזרקי²⁸² ללוש בהן, ובכל מזרק משקל כ"ד בצים מקמח ולא יותר, קרוב לחצי עשרון. ואשה א' לשה בכל מזרק, ואחרת מסייעה לקבץ פירורי העסה אחר שזרקה המים בכלי לחברתה, ומתאחדות בעסק ובגיבול עד שילושו כלן, וכשנגמרה העסה האחרונה היו מקבצות אותן יחד תוך כלן, והיו מפרישין חלה ושרפין אותה. ואח"כ היו חותכין העסות כל עסה לח' חלות, ואם לא נתגבלה עדיין כל צרכה, היו חולקות כל עסה לשתיים, ליד ב' גשים, ואח"כ בשעת עריכת הפת היו חולקות כל חלק לד' חלות ועורכות אח"כ המצות. והיו שם עוסקי' בחלות כל הצורך, כגון י"ב עוסקי' או יותר, מלבד הממונה על כלם בעריכתן והבאתן אל התנור. והממונה על התנור, שיהיה הכל בכשרות, בעריכה ובאפייה, ולא היו מניחים לא הבצק ולא המצה כלל בלי עסק. והיו זריזין. וגם היה התנור חם קרוב לחומו הגמור קודם שהיו מתחילין ללוש כלל, כי אין עשיית לחם מצה כלחם חמץ, ולכן אין להשתמש מאופה כותי אפי' באותן שאינן לשם שימורים, כי אינו מדקדק שלא יבואו חמוצות אלא שיהיו טובות ויפות לאכילה. ואין לסמוך על המקילין המתירין ללוש הרבה יחד ועסה גדולה אם [כא, א] העוסקים רבים, כי מתאחרים הרבה והיא מתחמצת ברדייה, כי היא מצטננת קודם שיוכלו לרדד את כלה, ואח"כ מתחממת. והשהיות מצטרפות ואין עץ הרדייה מגיע על כל העסה.

והנהוגים הפך זה באין לידי איסור ולא אדעתייהו. והחריפות בשכל מביא לידי טעיות בפועל. ע"כ ראוי להיות נזהר, ולא ישהו לייפות המצות או לציירן, וכל העושה כן אינו מהדר המצוה אלא מגנה אותה, כי הזירונו הוא יותר עקר בזה, וחשש כרת יש בדבר למי שמיקל, והרבה כריתות, לפחות יד²⁸³ תוך ימות הפסח, וכשם שנוהרין הרבה בשפשופין ובכיוצא, שאין עקרון מן התורה, למה לא יהיו נוהרין יותר בעקר לישת המצות ועריכתן ואפייתן.

אכן יחדרו המצוה בסלת. וטוב לטחות התנורי' באפר ומים על פני כל הרצפה ג' ימים קודם ההכשר, ואח"כ יכשירו התנור לשם הכשר קודם האפייה, ויוליכו הגחלים על פני כלן, ואין לחוש שמא לא יוליכו על פני כולו ובשביל כך יחמירו להצריך רצפה חדשה, כי העושה כן מחמיר במה שאין צורך בו ומביא לידי קולא, כי ימצאו תנורים מועטים ראויים לאפות בהם, וע"י כך לא ידקדקו בלישה ועריכה ואפייה, כי המרחק יגרום להם להקל. וכל המחמיר יותר מדאי בא להקל יותר. ע"כ תחום דבריו.

דרך המלך לר' ישראל שלמה לינגי, כ"י ריג'יו 4, חלק ב, דף כ, ב.

[195] בעניין מכירת חמץ לגוי, יש לומר לו: טול מפתח זו ותבא לאחר הפסח, שרצוני שכל גרעין תבואה שצמח מעתה תוך הפסח, יהיה נתון לך במתנה מעכשיו. וטול דינר זה ע"מ כך, ותבא עמי לאחר הפסח לברר משם הגרעיני' המחומצים שהם נתונים לך מתנה מעכשיו. או לא יתן לו המפתח אלא הדינר על תנאי הזה, ויאמר לו: ע"מ שתזכה בהם מעכשיו, ותבא לאחר הפסח לקחת' שאתנם לך, והם שלך מעכשיו כל הגרעינין שנחמצו לעת עתה או יבאו לידי חימוץ תוך הפסח. חידושי שמואל.

לחם הפנים, כ"י אוכספורד 749, ס"י תסו, ב, דף 86א.

[196] אומרים ויכולו בתפלת ערבית. והלועזים א"א אותו בתוך התפלה אלא אחריה. ולכל המנהגים יש סמך, כי לאומרים אותו יש סמך בזוהר פ' [] ובתקונים תיקון []. וללועזים שא"א אותו יש סמך בתוספתא דברכות פ"ג. מ"כ בהגהות מהרר"ש ש"א.

להם הפנים, כ"י ליוורנו, עתה בבית הספרים סי' 1958, 8° סי' רסה, א, דף 25א.

[197] וכתב מהר"ש ש"א בהגהותיו, דכן הוא מנהג הלועזים לאומרו [במה מדליקין] חוץ מי"ט שחל להיות בע"ש.

שם, סי' רע, ב, דף 27א.

לקט מ'פסקי שמואל' בענייני תפילין¹

אגרת אל החכם

אלוף נורא לשם ולתהלה ש'

חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש דברתי בלשוני² נגד מקצת מיקרי דרדקי והדיוטות אחרים כיוצא בהם, שמתעטפי בטלית שאינה שלהם, לפרוץ להם גדר לעשות להם שם כשם הגדולי אשר בארץ, ומניחין תפילין בשעת המנחה בציבור ואינם חולצי אותם עד שגמרו לפחות ב' פרשיות ראשונות מק"ש של ערבית עם הצבור. וגם אחרי מניחי ב"ז תפילין בצבור. ואחרי תולין הציציות שלהם על הכנף ממש היינו שעושי ב' נקבי גדולי בכנפות טליתות שלהם שלא כמנהגנו, וחוטאי הציציות כפולי ששה ושמנה, וחוט א' ארוך, וקורין אותו חוט של חסד. שכל הדברי הללו טוב שלא לנהוג כן, כי אין לשום אדם להיות פורש עצמו מן הצבור. והרבה תקלות באו ע"י כך, מלבד שאין הדין כן. וגם אין לעשות כן דמיחוי כיוהרא. גם אין לשום אדם לתלות עצמו באשלי רברבי לעשות חסידיות כאלו בצבור, שמא ירננו אחריו ח"ו שאין תוכו כבדו, וכדי בזיון וקצף, וחיישינן לזילותא דצבורא ולכבוד החכמי, ערי ושכבי, שהם הרוב שלא נהגו כן.

אגרת החכם

גם יש לחוש שמא יניאו לב הצבור להיות מהרהרי אחרי המצות, שמא אינם עושים אותם כתקונם. אלא ראוי לחזק לב הקהלות לאחוז מנהג אבותיה בידיה ולעשות ממנו עקר כי מנהג של ישראל תורה היא.³

לכן קמתי אני עם היותי מכיר שפלות ערכי וקוצר ידיעתי, וחברתי הפסקי הללו, למען ילמדו האנשים אשר כגילי להצטרף עם הצבור בכל דבר שבקדושה וילכו במנהגם, כי בזה תרבה האהבה והאחוה וש' כל הימי בין אדם לחברו, ולא יהיה זה עושה מנהג א' וחברו מנהג אחר כי בהיות כל ישראל שוים במנהגים, יהיה לבם מיוחד לאביה שבשמים ותקובל תפלתם.

יהי רצון שיהיו דברי נשמעים, כי בלי שום ספק כוונתי לשמים. ואין דברי אלו אמורי כנגד מקצת גדולי ויחידים שבדור, המופלגים בחכמה ובזקנה ונוהגין שלא כדברי, כי אין להרהר אחר גדולי כמותם במה שעשו או עושי מעשה בעצמם. מכל מקום עצה טובה גם להם להתנהג על פי מנהג רוב בעלי ההוראה ויבטלו היחידים במיעוטם, ולא ינהיגו תלמידיהם בכך, ובפרט בצבור, כמו שכתוב והצנע לכת עם אלקיך.⁴ ולא תהיה התורה נחשבת ח"ו כשתי תורות, מקצת חכמי ישראל נוהגי דבר אחד ומקצתן מנהג אחר.

1 פסקי שמואל, חלק ג, עמ' 136.

2 תהלים לט, ד.

3 ראה מנחות כ ע"ב.

4 מיכה ו, ח.

ואתה אדו' החכם הקורא עמוד על עמוד כמנהג אבות שהוא תורה לבנים, ובמה שאחזו במנהגם רוב הצבור, ועשית כחכמתך לעשות התנצלותי עם הגדולי ממני, כי איני כחולק עליהם אלא כמזכיר ולא כמזהיר. את והב בסופה. והיה זה שלו'

דרתים רבנן

שמואל בראמ"שא [בן רבי אלישע משער אריה]

— — — — — [165] — — — — — ודבר תימה הוא בעיני מה שכתב בעל מגדל עוז בזה וז"ל: כשם שפלוגתא בארעא כך פלוגתא ברקיעא,⁵ מי עלה שמים וירד והגיד לו זה, כי איני מוצא שום מחלוקת בדברי חז"ל הקדמוני'. ושמא ראה לשון הזוהר ונבהל, שאמרו שם וחברייא יתבי דרומא וכו',⁶ וכסבור שתולקין בדין ואינו כן. דייקא עלך דקאמר אוקמי ברזא דילהון, דמשמע שלא נפל הפרש ביניהם אלא בטעמי המצוה וסודותיה. והלכה ברורה ניתנה בסיני ואין לנו להרהר אחר סדר התורה ומה שקבלו אבותינו, ואין לחשוב מחשבות ולסדר פירושי' בדרכי הקבלה אם לא יהיה מקום לסמוך עליו בדברי התנאים והאמוראי' ובראיות ברורות ומוכרעות לשכל. ובדיני התורה אין לנו לזוז ממה שעולה למסקנא מפלפול דברי הגמ'. וכבר מצאנו שאביי תירץ הב' ברייתות דלא פליגי, ומי שהוא שיבא לחלוק עליו ויאמר דפליגי ואין שום אמורא סובר שיהיה שם מחלוקת.

ואם בדורות האחרוני' מהפוסקי' נסתפקו מקצת מהם בהבנת ההלכה, בשביל זה נאמר ח"ו שהדורות הראשונים לא ידעוה. אין זה אמת אלא שנתמעטו הלבבות ולא ידעו לפרש — — — [168] ואם אמרו בקצת דברי', ירא שמים יצא ידי שניהם,⁷ הני מילי במילי דליכא הקפדה, אבל במילי דאיכא הקפדה, בדברי' האלו שהכשרי' לדעת זו פסולים לדעת זו, אין לנו לעשות אגודות אגודות אלא אגודה אחת, ונהיה לעם אחד, ולבנו יהיה מיוחד לאבינו שבשמים, כי כלנו בני [169] איוע"ב⁸ וזכות אבותינו הקדושי' יגין עלינו.

וכל המניח ב"ז תפילין בפעם אחת, ואפי' ביחיד וכ"ש בצבור, חושש אני לו כמעט שהוא כמטיל פגם בסוד היחוד ...

וכבר פסקו הפוסקי' שאינם כשרים אלא כדעת א' מהם בלבד, לא כדעת מי שרצה להכשיר את שניהם. וגם הב"ז האחרי' כדעת שימושא רבא והראב"ד, שאמרו שיש להם סוד בדרכי הקבלה. ואין ראוי לשמוע אליהם בזה, כי אין להם קבלה בכך הל"מ,⁹ וגדולי החכמים הראשונים לא אמרו כן, אלא שכל א' פותח לו פתח ברורות לו ועושה לו סמוכות בסברות, ואומר שהוא הולך בדרכי הקבלה, ונתפרסם אצלנו שאין הדבר כן. וכבר נפסקה שלשלת הקבלה איש מפי איש, ואין לנו אלא מנהג אבותינו בידינו שהיא הקבלה האמיתית, וגם חכמי הגמרא מקובלי' היו ...

עוד כלל גדול ביד בעלי פסקי' והחכמים האמתיים הראוי' להורות הוראות בישראל, כי יש להם עינים לראות ואזנים לשמוע, להיות דנים דין לאמתו הוא, כי בזמן שימצאו ראי' בגמ'

5 הלכות תפילין פרק ג.

6 זוהר.

7 ברכות לט ע"ב. ועיין ר"י מקורביל, הובאו דבריו בס' ארחות חיים, הלכות תפילין (ירושלים תשט"ז, עמ' כ): 'ירא שמים הרוצה לצאת ידי כלם, יהיו לו שני תפילין של ראש ויניחם בבת אחת, ויבטל בלבו אותם שאין עשויין כתקון חכמים'.

8 אברהם יצחק ויעקב.

9 הלכה למשה מסיני.

נגד דברי א' מן הפוסקי' יטמינו דברי הפוסק שהוא מלפני הגמרא ויקיפוחו בראיות של טעם לבטל דעתו, וכ"ש אם הוא יחיד נגד רבים יבטלו דבריו בין דברי המרובים.

[173] וגם המנהג שהוא דבר חדש שנתחדש בזמן מקצת אחרוני', שלא נהגו בו קמאי וקמאי דקמאי, ומשנתפשטו תלמידי ר"ת ואילך התחילו מקצת להניח של רש"י וגם של ר"ת ... גם בדורנו זה נתחדשו המחייבי ב"ז אחרים של שימושא רבא והראב"ד, ומניחים ב"ז עד ובא לציון, והם של רש"י ור"ת, וב"ז האחרים של שימושא רבא והראב"ד מובא לציון עד סוף התפלה, או במנחה. וגם סברתם שאם ישנה האדם הסדר, כגון שיניח של רש"י ושל שימושא רבא יחד, ושל ר"ת והראב"ד יחד, שהוא כפוגם בצנורות העליונות ובסוד היחוד, ומתכסים בשמלה חדשה של קבלה שלא נודעה אצלנו במנהג אבות שהוא תורה לבנים. וכאילו חכמי הגמ' לא הבינו סודות הקבלה ולא ידעו איה מקומה חלילה חלילה.

ואני כאשר עמדתי על עקר הדין לפי דרכי הגמרא והפוסקי', נצטערתי הרבה על הדבר, כי עדיין לא למדתי דרכי הסוד, וטרחתי ויגעתי עד שהבנתי דקדוקי סופרים הללו, וראיתי שיש על דבריהם תשובה, ומקבלת אבות לא באה לידם, ובטלי' היתירי' במיעוטם, כי הם מהפכים סוד שמו של הב"ה. וגם הראב"ד שהיה מקובל לא חייב יותר מזוג א' של תפילין, והיה סבור שהלכה כדבריו, ולא אמ' לנהוג בשתייהם. גם הרמב"ן שהיה מקובל לא שמענו עליו שהיה מניח אלא תפילין של רש"י והרמב"ם.

נוסף על זה הסברא, כי לפי סברת כל מעיין משכיל אי אפשר לשנות הסדר הכתוב בתורה [174]. והנה עכ"פ אליבא דכ"ע צריך לכותבן בסדר הכתוב בתורה ואם שינה פסל ... גם אם יעלה לקרות בתורה בתפילין שאינן מסודרין כרש"י והרמב"ם, או כסדר הכתוב בתורה, הלא גמצא כמעיד עדות שקר בעצמו חלילה וחס ...

וכבר מפורש בזהר בכמה מקומות ששם ההוייה נרמז בד' פרשיות הללו בסדר זה: קדש, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע.¹⁰ ואין לדקדק על חיבורי' אחרים, חדשי' מקרוב, להפך הקדרה על שוליה¹¹ ח"ו, כי מי יודע מבטן מי יצאו ... והמאמין לכל אדם אינו מאמין לשום אדם, והרי הוא כספוג שסופג את הכל ...

אמנם אם יניחם זה אחר זה, ויכוין שהוא יוצא בכשרי', והאחרים יהיו כרצועות בעלמא, בזה נ"ל שאין חשש איסור בדבר ... רק שיתנהג בהצנע לכת, ולא יעשה כן בפני העם שלא להניא את לב העם שיטילו ספק במצות ח"ו ...

[175] ... אמנם המניח ב"ז תפילין יחד, אמת הדבר שאינו פוסל התפילין הכשרי' בכך, אמנם בל תוסיף איכא ...

[178] ... ולכן אין לנו לזוז מדברי קדמוננו ומנהגנו על פיהם, כי פשט הגמרא והמכילתא והזהר כרש"י והרמב"ם, לכן אפי' למיחש לא מיבעי לן לדעות אחרות, כי הם בטלים במיעוטם.

וידוע שהרבה מחלוקות, כמו בין התנאי' והאמוראי', ועכ"ז אנו עושי' מעשה כמי שנפסקה הלכה כמותו. וזו נתפשט המנהג כמותו ואין אנו נוהגי' כשתי הדעות, וכ"ש במחלוקות שבאו בין הפוסקי', והרוב הסכימו לדעת א', והם רוב חכמה ורוב מנין, שאנו אין לנו לחוש לדברי יחיד. וכל המחמיר להניח ב"ז תפילין יחד אינו אלא מן המקילין, כי יש לחוש משום בל

10 זוהר בראשית יג ע"ב; שמות קיט ע"ב; במדבר רנב ע"ב; רנח ע"א; רסט ע"א.

11 בבבא בתרא טז ע"א: על פיה.

תוסיף [179] אליבא דמאן, והוא מן המתמיהין, והוי כמזלזל במנהג אבותינו שבידינו, וכמזלזל בתפילין הכשרי' אם הוא מניח ב"ז יחד . . .

באלו נתברר אצלי שאיש א' בהיותו עסוק בדין זה בא לו בחלום שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש שלו.¹² ואמרו שכוונת הפסוק לשמור סדר של ר"ת וגם בתפילין הסדורי' כרש"י שהוא ישר בהיפוך. וזהו הפתק שאמרו שנפל מן השמים,¹³ וכל אלו דברי תימה הם. וכבר ידענו דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין.¹⁴ . . . ואפשר שחשב עליו בהקיץ ואח"כ חלם. וכמו שאמרו הרבה כלי יומא ולאורתא חזא וכו'.¹⁵

וכבר יש בידי קונטרס כתוב יד, בשם א' מן החכמים, שרוצה לתת טעם לד' זוגות של תפילין. ואני אומר שדברי' חדשים הם לא באו בקבלה לענין מצות תפילין כלל, והם השיאו הדברי' אליהם.

ואתה מעיין משכיל אל יבהלוך רעיוניך בראותך כתוב ברעיא מהימנא, שיחסוהו מקצת חכמי זמננו.¹⁶ למרע"ה, וז"ל בפ' פנחס:¹⁷ אבל בעלמא דאתי הויית באמצע, דאינון ה"א ה"א, ובגין דא אמר הנביא בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה'.¹⁸ ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין, דאית ברישא אתר לאנחא תרי תפילי, ודא זכי לתריין פקודין דאוקמוה עלייהו, אין כל אדם זוכה לשתי שלחנות.¹⁹ וכו'. ע"כ.

דיבור זה אין להבינו כפי מה שנראה בתחלת העיון, כי כידוע שלא תשתנה מצות תפילין לעתיד, אלא דברי הסוד יש להבינם דרך סוד. וכבר ידעת שהמקובלי' קורין לספירת בינה עה"ב.²⁰ ובפ"י החייט על ס' מערכת האלקות נזכרו שם מקצת פירושים לסוד הד"ז תפילין ע"ש.²¹ כי ללמוד סוד השם בסדר ארבעת צירופיו אין כאן איסור אלא מצוה. אמנם לחלק מצוה אחת לשתיים או לארבעה לא מן הדין, ואיסור יש בדבר.

והנני מעירך על סוד הדברי' קצת הערה, מלבד בסוד הפנימי שהוא עמוק הרבה וזה, כי חכמה שהיא תחלת גלוי דאצילות, לעתיד לבא תתגלה ותאיר על ישראל שנמשלו ללבנה, כי בת מלך היא, ומלכות נק' ברתא ונק' חכמה תתאה, והיא תתדבק בחכמה עילאה ובינה אחרית, סוד עה"ב, ואחריה תפארת הנמשל לשמש. נמצאו ישראל למעלה מהשמש. גם סוד הדבר כי מלכות יצא משורש החכמה, ותפארת משורש הבינה. נמצא מלכות למעלה מבינה ומתפארת, כי אז לעתיד יהיו חזורי' הדברי' לשחרם ועקרם ויהנו ישראל מאותם האורות העליוני'.

ואם היית רוצה לכתוב התפילין דרך רמז על זה הסוד, היה לך לכתוב קדש, והיה אם שמוע, והיה כי יביאך, שמע. ואין שום מסדר תפילין שכתב כן. גם אמרו כביכול שהב"ה מניח

12 תהלים לז, לז. וראה בעניין זה פרי עץ חיים, תפילין, פרק י, מהדורת ירושלים תש"מ, עמ' צה, ב — צו, א.

13 סמ"ג, תפילין כב, ויניציאה ש"ז, דף קד, ד. וראה מגדל עוז, הלכות תפילין, פרק ג ובית יוסף סי' לד. וראה שו"ת מן השמים, מהדורת אהרן מרקוס, תל-אביב תשל"ט סי' ג, עמ' 19.

14 גיטין נב ע"א.

15 ברכות נו ע"א.

16 כנראה היה כתוב בעיניהם ומחק וכתב זמננו.

17 דף רנח ע"א. וראה גם תקוני הזוהר, הקדמה, דף ט, א ; ט, ב.

18 ירמיהו ט, יג.

19 דרך ארץ זוטא, ד.

20 עולם הבא.

21 בסופו, מנטובה שי"ח, דף רח, א.

תפילין,²² והרמז לתפארת, [180] גם הרמז שלעתיד לא יזיקו האומות לישראל, כי האומות נמשלו לשמש, וזה הוא שכתוב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך.²³ ובאמרו אין אדם זוכה לב' שלחנות,²⁴ ר"ל שאין כל צדיק זוכה להינצל משעבוד מלכיות בזה העולם. ואם אינו רומז לתפילין של יד ושל ראש, יהיה הרמז שהמקיים מצוה זו כתיקונה בעה"ז יקיימנה גם לעתיד לבא ... ואין להאריך יותר בזה כי הדברי' עמוקי' ואין זה מקומן. ואין הדברי' הללו אמורי' אלא כמגלה טפה ומכסה טפחים.

וידוע הוא שברעי' מהימנא ובשאר ספרי הקדמוני' של קבלה, יש סודות נפלאים ועמוקים ונבוני' למבין, אלא שנתערבו בקצת החבורים לאורך זמן הגלות דברי בעלי חידושי', שעירבו לשונות ודברים שלא דברו בהם הראשונים, וכיונו לפרש ולא כיונו יפה בדברי'. וזה אירע ברעי' מהימנא בכמה מקומות ובפרט בפרשת פינחס, וכן אירע ג"כ קצת בהקדמת הזוהר ובמקצת התיקונים.

יהיה מה שיהיה מה שהולך דרך סוד יש לקבלו דרך סוד, ומה שהוא למעשה יש לעשותו כפי הגגלה ממנו. גם במה שאמר לעתיד לבא הויות באמצע,²⁵ מודיעך בפירוש שלא כיון למעשה, כי היום לעשותם ומחר ליטול שכרם.²⁶ גם בא טעות שם בלשון הרעי' מהימנא בב' נסחאות שכתוב שם כסדר ידו"ד, דהיינו קדש לך, שמע, והיה אם שמוע, והיה כי יביאך. ובודאי ט"ס הוא, וצ"ל בדרך שכתוב שם למטה י' חכמה קדש לך, ה' בינה והיה כי יביאך, ו' שמע שית תיבין רמיזא לשית ספירן שית ענפין דאלנא דכליל לון תפארת, ה' והיה אם שמע מלכות. ואילו היית בא לעשותן כסדר הסוד הנז' שם למעלה, ברתא אצל אבא, בסוד ה' בחכמה יסד ארץ,²⁷ וברא אצל אימא בסוד כונן שמים בתבונה,²⁷ היה לך לסדר קדש, והיה אם שמוע ואח"כ והיה כי יביאך, שמע. ולא נמצא זה בדברי' שום פוסק, וכמו שכתבתי לעיל. הרי לפניך שהסוד דבר בפני עצמו והמצוה דבר בפני עצמה ...

לכן פקח עיניך וראה הדרך אשר אני מורה לך, כי המנהג עקר שיש לו סמך מהזוהר בכמה מקומות, והמשנה הסדר הוא משנה סוד השם ומשנה סדר ד"ת שבתפילין, והתפילין נמשלו לתורה דכתי' למען תהיה תורת ה' בפיך.²⁸

והנה הארכתי בדיבור הזה יותר ממה שהיה צריך כדי להוציא מלב התלמידי' המנהגי' חדשים [181]. גם בדין אם לילה זמן תפילין, נמצאו מקצת מקובלי' שגם הם פסקו דלילה לאו זמן תפילין ...

והגם שברעי' מהימנא יש דברי' מקובלי', מי שכתבם והעתיקם הוסיף גופך משלו, שהוא נפת בח' ²⁹ ולא יצאו כל הדברי' הנכתבי' שם מפי מרע"ה. הלא תראה כי בפ' פנחס ... ובגין דא תקינו למימר ביה כל נדרי ³⁰ ... ואני מצאתי שיש תשובות של גאונים תולקי' על אותו מנהג ...

22 ברכות ו ע"א.

23 דברים כח, י.

24 זוהר, חלק ג, דף רנח ע"א.

25 ראה הערה 17.

26 עירובין כב ע"א.

27 משלי ג, יט.

28 שמות יג, ט.

29 כלומר אל תקרי גופך אלא נפת, שניפת את הדברים.

30 דף רנה ע"א. כל נדרי נזכר גם בזוהר שמות, דף קטז ע"א.

וידוע שרבי האיי גאון סוף גאונים ומן המובחרים שבהם, והיה בנו של רב שרירא גאון, ששמשו בין שניהם בגאונות קרוב למאה שנה, כי האריכו ימים הרבה. ורב האי היה מקובל גדול, ולא היה כמותו בזמנו בעולם בחכמי ישראל. ואמ' שלא ידע ולא שמע דבר זה,³¹ ואנחנו שמענוהו עתה מחדש בשם חיבור א' המיוחס למרע"ה, שאמרו שנתגלה לרשב"י וספר עמו כל מה שכתוב שם בחברת שאר החסידים היושבים בג"ע. דבר תימה הוא, ולא מצינו דבר זה של מנהג כל גדרי בגמ', ואיך יאמר: ובגין דא תקינו למימר ביה, ונתחדש אותו תיקון ודאי בזמן סוף הגאונים בקצת מקומות ולא [182] נהגו בו קודם לכן.

עוד שם בפ' פנחס ברעיא מהימנא על פסוק ועשירית האיפה, בתיקון שביעי וז"ל: ואית מרבנן דאמרי דאחרוני' משום מלת סדומית שלא תסמא את העיני', אפי' הכי אפקין מחובה וסתרי מילין אילין דאמרו דחובא, ולא אורח ארעא לסתרא גאונים מלין מאילין דאמרו עליהו על פי התורה אשר יורוך.³² ע"כ.

מכאן יש לך להבין שחכם א' שהיה בזמן סוף הגאונים חידש דברי' הללו בספר, ועירב דברי עצמו עם דברי הסוד, ועשה ממנו עסה בלולה...³³ הנראה בעיניך שיבא מרע"ה להתגלות לרשב"י כדי להודיעו דברים כאלה, וכמדומה לי שהמאמר ההוא אשה רעה צרעת לבעלה³⁴ הוא ממאמרי בן סירא...

עוד שם דף רנ"ד³⁵... ויש מי שהורה מכאן שאם קורין בס"ת בבית הכנסת וכתוב שם כלת³⁶ שצריך להוציא אחר. ואני איני מודה בזה, כי אומר אני אחרי שכתבו רש"י בפירושו על דברי תורה, כדאי הוא לסמוך עליו שלא לפסול הספרים שנעשו על סמך א' ממאמרי חז"ל, כי דבריהם כדאים לסמוך עליהם בכל שעה, ובפרט במה שהבין רש"י דברי' כפשטן והביאן בחבוריו. ואין לנו ראייה מכרחת שלא יהיה כך מדין.

ומעשה בא לידי שהיה בביתי ס"ת א' ישן, והייתי בן ח"י שנה, ובא סופר א' לחדש הכתיבה, ומצאנו שם כלת כתיב חסר, והיה רוצה לתקנו ולא רציתי בשביל הטעם הגז'. [183] והיה נמצא שם מעלת הרב מרי ורבי כמהר"ר יצחק סלם³⁷ ז"ל והראה אלי בבית יוסף בי"ד סי' רע"ה בשם הרשב"א... ואמר הרב שגלך אחר המסרה ואחר הרוב. השיבותיו במחילה, דבר שאמרו רבותינו ורש"י כתבו סתם בפירושו, מי הוא שיתן לו לבו לתקנו שמא יקלקל לכן אין דעתי נוטה לשלוח יד בספר... ומתוך דברי אלה, מצד ענוה, אמ' הרב שנשלח דבר זה לפני א' מן הרבנים שיכריע בינינו. וכן עשינו, ושלחתי אל מעלת מרי ורבי כמהר"ר מנחם רבא³⁸ ז"ל והסכים לדברי. והודעתי הדבר אל מעלת הרב ר' יצחק סולם ז"ל, ונתרצה בדבר...

בזמן הזה אין אנו בטוחי' שהסופרי' יכתבו כהלכה ויהיו בקיאים יפה בכל פרטי דיני ס"ת...

[184]... וכל דבר שיש לו סמך מן הגמ' הולכי' אחריו אפי' נגד פוסק, כי פלפול הגמ' עקר בדינינו. לכן אין להשגיח ברעיא מהימנא בשביל זה.

31 ראה אוצר הגאונים, גדרים עמ' 23—24 סי' סו, סו. ועיין שם סי' סח.

32 זוהר, חלק ג, דף רמו ע"א.

33 שמ"א מאריך בדוגמאות, ואין כאן מקומו.

34 זוהר, שם, דף רטז, א. וראה יבמות סג ע"ב וסנהדרין ק ע"ב. והפתגם מובא שם בשם בן סירא.

35 עמוד א.

36 במדבר ז, א.

37 ראה למעלה.

עוד ברעיא מהימנא דף רנ"ז³⁹ בפקודא חד סר כתוב ותרגם יונתן בן עוזיאל, הרי שלא חבירו מרע"ה. ובפרט במקומות כאלו ובדברי' כאלו שאינם כדאי לו. גם ברעיא מהימנא כתוב שאין לומר כתר בשחרית ובמנחה כי אם במוסף. וכך נוהגי' בכמה מקומות, מלבד בני איטליאה שאינם נוהגין כן, ולעולם אומרי' כתר,⁴⁰ על סמך מה שאמרו במדרש שסודלפון קושר כתר⁴¹ מתפללותיה' של ישראל. וביטורים סי' רפ"א בא"ח כתוב בשם רב נטרונאי בזה הלשון: מנהג בשתי ישיבות לומר בקדושה כתר יתנו לך, וממקומך מלכנו, ואז בקול רעש גדול. ובמוסף של שבת וי"ט ויוה"כ אנו אומרי' פעמי' ולהיות לכם לאלקי' וגו'. עכ"ל.

ונ"ל שלעולם היו מזכירי' לשון כתר בין בשחרית בין במנחה, שכן יש במשמעות הלשון, אלא שבמוסף שבת וי"ט היו אומרי' פעמי' ולהיות לכם לאלקי' וגו'. ובסדר הרמב"ם כתוב נקדישך, ואין שם הפרש בין חול לשבת. ומנהג' נ"ל נכון, ואין בדעתי שיהיה ראוי לשנות ולעשות כדברי רעיא מהימנא, אלא כמו שמנהג אבותינו בידנו על סמך מה שכתבתי לעיל... ואגב ארחין אומר דבר של טעם על ד' מדרגות של קדושה באיסור מלאכה [185] שיש לנו בימי' ידועים, וסימנן פרדס: פשט, ראייה, דרש, סוד. והם בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי אגדה, בעלי קבלה. מקרא הוא הפשט, משנה הם הדיני', אגדה הם דרשות שיש בהם קצת סוד וטעמי המקרא, קבלה הם הסודות של תורה. והימים של קדושה באיסור מלאכה הם ד' מדרגות: שבת ויוה"כ וימי' טובי' וחול המועד, ובכלם יש נשמה יתירה, לפי דעתי, לא שהם חלוקי' במדרגתם. והנשים חלקם נרמז בר"ת, והוא חל ג"כ בר"ה, והוא יום תשובה, ולפעמי' שהוא חל בשבת ודינו להם כחול המועד לאנשי'.

נמצא שגם האשה יכולה לעלות במדרגת האנשי' כפי מעשיה הטובי'. והנשמות ג' מדרגות: נפש, רוח, נשמה. ועוד ב' מדרגות עליונות, שהם חיה יחידה. וזה סדרן: יחידה כנגד עולם האצילות, חיה כנגד עולם הבריאה, נשמה כנגד עולם המלאכים, רוח עולם הגלגלים, נפש עולם השפל. ודי בזה.

הרי ראית כוונתי להחזיק מנהג אבותינו שבידנו, ושאין לסמוך על דברי יחיד מחבר או פוסק קדמון או חדש, לעבור כנגד המנהג, כי המנהג יש לו טעם. ומשל הדיוט אומר: הסר מן הדרך הישנה הרבה פעמי' ימצא עצמו בחרטה. והמאמין בדברי כל מחבר ומחבר לא האמין בכלום. כי דרך המחברי' שיהיה א' סותר דברי חברו, ומדרכו של עולם העור יסמוך על הפקח המנהיגו, אבל הפקח רוצה לילך מעצמו. ככה שיש מחלוקת בין החכמי' בדבר מה, מי שהוא חכם ויודע, יטרח בעצמו להוציא הדין לאמיתו ולא ינהוג כדברי השני דעות... ואל ישיאך לבך להאמין בזמן הזה לדברי כל אדם שיאמר לך שקבל כך וכך, ויתן לך טעמי' ע"פ דרכו בקבלה לעשות מעשה שלא כמנהג, ושלא כמו שבא פסק ההלכה, כי אפשר שהוא חידש דבר מסברא, או שבא לו הלימוד ההוא מאיש א' שחיבר וחדש מסברא, כי עכשו נפסקה שלשלת הקבלה איש מפי איש.

38 ראה למעלה.

39 עמוד א.

40 ר' יעקב ב"ר יהודה לגדא בספר האגור תומך במנהג. לעומת זאת הרב האיטלקי הנודע ר' יעקב ישראל פינצי מריקאנאטי יצא נגד מנהג זה בחריפות רבה. עיין מ' בניהו, וויכוח הקבלה עם ההלכה, דעת, ה (תש"מ), עמ' 85, 95.

41 חגיגה יג, ע"ב; זוהר, חלק א, דף קסז ע"ב.

וכבר ידעת שהרמב"ן לא היה נוהג אלא בתפילין של רש"י,⁴³ והוא היה מקובל גדול. וכך שמענו שהיו עושי' גדולים אחרים ונכבדי', ודברי כל חכם בעל קבלה יש לשמוע בכוונה גדולה, רק [186] שיפרש דברי הזוהר ודברי ס' יצירה וספרי' אחרי' שלא שלט בהם יד אדם. והדברי' כתובי' כהוייתן. גם ברעיא מהימנא יש דברי' רבים ונכבדי' מאד, אלא שמה שנמצא שם על קצת דינים הם דברי' של מחלוקות שהיו בין הגאונים, וא' מן התלמידים העלם בתוך הגליון, וכתב קצת פרטים כפי סברתו. ואותם הפרטי' לא נאמרו איש מפי איש ... גם חכמי הגמרא מקובלי' היו ויש טעם לכל דבריהם ומעשיהם ע"פ הסוד למי שהוא בקי בחכמה ויודע. והמניח תפילין שנעשו על פי רש"י והרמב"ם והנמשכי' לדעתם, שהם רוב חכמי כל ישראל, ומנהג כל ישראל, הוא מעוטר בסוד דיוקן העליונה, שהשם נרמז עליו כסדרו, לפי שהפרשיות סדורות כסדר הכתוב בתורה. והמוסיף לא עשה ולא כלום, ותלואי שלא יהיה עובר בבל תוסיף אם מניח ב"ז יחד. ועוד שהוא עובר על דברי הזוהר שהובאו בבית יוסף בשם האגור⁴⁴ וז"ל: ואין צריך לאפרשא בשהייה בעלמא בין דא לדא כמה דאוקמוה⁴⁵ עכ"ל. והגם שלא נמצאו דברי' אלו בנוסח שלנו, כבר העידו עליהם האגור ומהר"י בן חביב.⁴⁶ והגם שלא מצאתי לשון זה בפ' פנחס, מצאתי כיוצא בו בפ' בא אל פרעה על פ' והיה לאות על ידכה, וז"ל: כתוב ועשית הישר והטוב. הישר דא תפלה של יד לאסמכא ליה בתפילין של ראש ואצטריך דלא הוי פירודא בינייהו כלל.⁴⁷ עכ"ל.

וראיתי מי שהניח ב' תפילין של יד זו אחר זו, וכן של ראש זו אחר זו, בפעם אחת, ונמצא עובר בלשון הזה. ועשה כן המניח ההוא בשביל הברכה שתהיה חוזרת על ב' הזוגות. הרחמן יצילנו מאלו הדעות, שהם באי' לשנות סדרו של עולם, וכמעט בכך עושי' פירוד בסוד היתוד ח"ו כנגד התנא רשב"י ע"ה, ועושי' כנגד מנהג אבותיהם וכנגד מלמדיהם שלמדום מאלף ועד תי"ן, וחולקים כנגד כל קהל עדת ישראל להניח ב' הזוגות יחד.

גם ראיתי אדם א' שהיה קושר ב' של יד יחד וב' של ראש יחד, וזה ודאי עבר בבל תוסיף אליבא דכ"ע, דאז לא שייך למימר האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי⁴⁸ ...

[187] ... אמנם תפילין של רש"י בהרבה מקומות בזוהר נמצא כדבריו, וגם בתיקון כ"ב,⁴⁹ מ"מ הגם שהמסדרים הויות באמצע אומרי' שהוא כדי שיהיו כחות הדין כפופי' ומכוסים, כמניח שני הזוגות יחד, דבריו ומעשיו סותרים אלו את אלו. ובודאי אין הסוד ההוא נמסר למרע"ה, ומי יודע מי היה הכותב ההוא, גם שם בהקדמה אמרו שבירושלמי יש הויות באמצע.

והנה זכורני שבא לידי ירושלמי א', ובדקתי אחר דבר זה ולא מצאתי כדבריהם. גם אין ירושלמי על סדר זבחים. ומה שאמרו בפ' המוצא תפילין⁵⁰ מקום יש בראש להניח ב' תפילין, הוא לענין שהמניחן לשומרן הוי כלובשן ואינו עובר באיסור שבת, לדעת מי שאמר כן, ואין

43 ר' תשובת הרשב"א במיוחסות להרמב"ן סי' רלד; בית יוסף, סי' לד בסופו.

44 בית יוסף, סי' כה, ד"ה ויברך באמצעו. וראה במאמר הנז' לעיל (הע' 40), עמ' 85.

45 ספר האגור, סי' לו, מהדורת ר' משה הרשלה, ירושלים תש"כ, עמ' כב, ב. וראה סי' פד, עמ' כז, ב.

46 דבריו הובאו בבית יוסף, שם.

47 זוהר, חלק ב, דף מג ע"א.

48 סנהדרין פט ע"א.

49 דף סה, ב.

50 עירובין צה ע"ב; זוהר פנחס, דף רנח ע"א. וראה שו"ת הרמ"ע, סי' קז, עמ' ריד.

הלכה כרבנן גמליאל שאמר כן. והנוהגין כרש"י שהוא מנהג כל העולם יש להם תשובה ליום הדין ... אבל הנוהגי בב"ז אין להם מה להשיב. ואנחנו שמנהג אבותינו בידנו יהיה לנו שכר ודאי על המצוה ...

ויש אצלי ספק בענין והיה אם שמוע שהיא סתומה, שדעתי נוטה כדעת הרא"ש ז"ל שהמניח שיעור ט' אותיות בראש השטה וק' פתוחה, שכך נראה מלשון הירושלמי. ותפילין שלנו נעשו ע"פ דעת הרמב"ם. ולדעתי יש תקנה לעשות ריוח הט' אותיות בין ב' הפרשיות, ר"ל בין שמע בסופו לראש והיה אם שמוע, ואז יהיו כשרים לדעת הרמב"ם והרא"ש, כפי מה שאני מפרש דבריהם, אבל מהררי"ק אינו סובר כן. ועכ"ז עדיין לא תקנתי לי זוג א' של תפילין שיהיו בדרך זו שאמרתי, כי אני סומך על מנהג אבות ... ואילו הייתי בא להחמיר על עצמי לא הייתי בשום אופן מניחם יחד. וללמד לדורות הבאי שלא יזלזלו במנהג אבות, הוצרכתי לכתוב כל זה. וימחלו לי כל הנוהגי בב"ז תפילין או יותר את תורתם, כי הם ואני כלנו חייבי בכבוד שמים, ולשם שמים נתכוונתי בכל זה, לא לזלזל בדברי שום חכם ח"ו, אלא מלאכת שמים היא זו ולכבודו עשיתי.

והמניח ב"ז יחד נראה כמעט כמאמין בב' רשויות ח"ו, כי סוף סוף א' מהם כשר והב' פסול, שכך הסכימו רוב המורים וכל הפוסקי המפורסמי עד הזמן הזה. ואין להתחכם ולומר שכלם כשרי בשביל שנכתבו השמות בקדושה, דלאו בקדושתיהו קיימי כקדושת תפילין אחרי שאינן כסדרן וכתיקון, שכך הרגילו חכמי' לומר בפיהם [188] פסול לכל דבר שלא נעשה כתיקונו הראוי, ואמרו התליף פרשיותיה פסולות.⁵¹

וסוד שני ההין באמצע בסוד השם, סוד בפני עצמו הוא, שלא נאמר לענין תפילין. ואם נמצא באיזה ספר באופן אחר, דבר חדש הוא לא היה לעולמי, והוסיף שם המעתיק דבר מה משלו, כי בודאי גם זאת המצוה יחידית היא ולא כפולה, ולא נתעברה ליחלק לכמה סדרים ותיקונים. אלא גם היא הל"מ כהוייתה וכתיקונה. וחזקה היא שהסדר שנהגו בו הרוב כן עקר, וגם כי פשט הגמ' וכל דברי חז"ל מסכים אל המנהג.

גם בזמננו זה, מתוך שנהגו מקצת יחידים בב"ז תפילין ההדיוטות שואלי עליהם, ויש משיבים שהקבלה מחייבת כן, ונראה להם שכל בני העולם חולקי' על הקבלה חלילה. ונמצאו ההדיוטות מהרהרי' אחר המצות. וכן אם משיבין אליה' שיש ספק בתפילין, לב ההדיוטות מהרהר אחר הדבר, שמא אין קדושה בתפילין שהם מניחים. ואם אומרים להם ששניהם כשרים, באים ההדיוטות לידי טעות גדול ולפרש הפסוקי' כדעת הקראים, כמו שהשיב לי זקן א' ששאל ממני ואמר: הלא ידעת למה יש מניחים בב"ז תפילין. השיבותיו: אין לדקדק במה שהם אנשים כי לא ידעו לפרש ההלכה ולהסכים איך הוא סדר התפילין. השיב הזקן ואמר: ואני ראיתי רבנים וחכמי' נוהגי' בב"ז. אמרתי לו: גם בד"ז⁵² נוהגים. השיב הוא ואמר: ואיך תאמר שלא ידעו ההלכה והם רבנים ומקובלים, שמא הקבלה מחייבת כן. השיבותיו: לא כן הדבר, והכל בהפך, והם לא ידעו לפרש, כי אין לומר שרוב הרבני' והחכמי' שלא נהגו כן יהיו טועים, ולא⁵³ שהמנהג שבידנו יהיה בטעות ח"ו. השיב הזקן ואמר: שמא עושים כן בשביל שנכפלה המצוה פעמי' רבות בתורה, ובשביל שכתוב טוטפות שהוא לשון רבים, על כן הם מניחי' ב' זוגות תפילין ויותר וכמו שאמרתי. השיבותי: על כן השיבותיך יפה בתחילה

51 מנחות לד ע"ב.

52 בארבעה זוגות.

53 כלומר וכן אין לומר.

ואמרתי שאינם יודעים מה הם עושים, כי יודע הייתי שאם הייתי נותן לך טעם לדבריהם היית מהרהר בלבך פירוש הפסוק כן, דרך פשוט, ועכשו באת בשבילם לידי מדה זו לפרש פסוקי התורה כמו שמבינים הקראי, שמפרשי' כפי סברתם בלי קבלה.

דע שאנחנו הנוהגי' זוג א' של תפילין אנחנו עושים כפי הקבלה האמיתית, שכך קבלנו מאבותינו וזקננו וחכמנו, והם⁵⁴ מניחים כמה זוגות כי אינם רוצים ליסמך על הקבלה שביד חכמי כל דור ודור. והאומרי' שכל הזוגות של תפילין כשרים, שקר גמור הוא, כי אין לכלם קדושת תפילין. וכבר הסכימו כל הפוסקי' שראינו עד עתה, ובעל הלבושים, שהוא אחרון בזמננו, עד הנה שא' מהם כשר והב' פסול, שאין בו קדושת תפילין, ושמנהג כל העולם כמו שאנו נוהגין [189] כרש"י והרמב"ם. ומי שיאמר שנצרכו ב' זוגות תפילין למצוה או יותר, הוא מגלה פנים בתורה שלא כהלכה ועתיד ליתן את הדין.

וכבר הודעתך שסוד השם וצורותיו הוא סוד בפני עצמו, וכתוב בתורה צוה לנו משה מורשה וגו', כי התורה מורשה לנו, וכבר הגיד משה מה שהגיד, ושוב לא יבא הוא להגיד עד זמן התחייה. והתורה מסורה לחכמי כל דור ודור כנזכר במסכת אבות, ולא שמענו שחזר משה להגיד אפי' ליהושע הנביא תלמידו ... אפי' יודע לנו שנתגלה ליחידים לא יהיה אלא לצורך שעה ולא לקבוע על פי דבריו הלכה לדורות, אם לא יסכימו כל החכמי' שבדור או רובם ... ותוך זמן זה ההלכות שהם בתיקו נשארות בתיקו. וכתלי בית המדרש יוכיחו ...

ואחרי שכתבתי הפסק הזה זה ששה שנים והעתקתיו בחידושי, וזו היא העתקה שנייה, כי נתיישנה הראשונה בזה הפרק. ובעת הזה הוגד לי שהרב המקובל הגדול מאנשי זמננו, המפורסם לבקי בחכמה זו, ועשה כמה חיבורים על דרך הסוד, ה"ה כמוהר"ר מרדכי דאטו ז"ל כתב פסק א' שלא להניח ב' זוגות תפילין. ועדיין לא זכיתי לראותו,⁵⁵ ואם יבא לידי גם הוא יעלה לזכרון בשמו אחר פסקי אלו, כי לא הגיע לידי קודם לכן.

עוד שמעתי שהגאוני' אחרים ומקובלי' גדולי' לא נהגו מעולם מנהגים כאלו. ושמעתי שהחכם הגדול רבינו משה גאלאנטי, ריש מתיבתא בא"י, לא נהג כן מימיו. וגם החכם ר' עזרא מפאנו, המקובל הגדול הישיש בחכמה זו, לא היה נוהג כן, כפי מה ששמעתי עליו. גם כמוהר"ר גדליה בן הרב הגדול המקובל כמוהר"ר משה קורדוויירו הגיד אלי, ששאל לחכם א' בא"י שהיה בקי במנהגי אביו ואמ' לו, שמעולם לא הניח ב"ו.

והעושים מעשי' מותמהי' בעיני המון העם, גורמי' תקלות בעולם, ושמא ילמדו התלמידים להיות פורשים עצמם מן הצבור, או לפרש דברי' בתורה שלא כהלכה כמו שהגדתי לעיל על זקן א'. וכבר אמרו בעלי הסוד לאו כל מוחא ומוחא סביל וכו'.⁵⁶ ואמרו במס' אבות⁵⁷ חכמים [190] הזהירו בדבריהם, וכ"ש שבמעשי', ובפרט הנעשי' בפרסום, צריכי' החכמים ליוהר הרבה.

54 כלומר ואותם שמניחים.

55 שמ"א כותב בפסקיו: 'ולענין הב' זוגות תפילין, שאלתי את פי הנכבדת אשת כמוהר"ר מרדכי דאטו, המקובל הגדול, ומפורסם לאדם גדול בחכמת הקבלה, ואמרה שדברי החכם הגדול ז"ל נעלמו מן העין ונאבדו ממנה בכמה טלטולי'. אבל אמרה שהוא לא היה מניח אלא זוג א' של תפילין כנהוג. וכן העיד ר' יהודה נכדו, שכמה פעמים שמע מפיו, שהוא היה שונא המנהגי' החדשים ומתמיה על הממציאם' (פסקי שמואל, חלק ג, עמ' 191).

56 ראה שני לוחות הברית, בתקדמה.

57 אבות א, יא.

והיממה גדול בעיני איך יעמוד שום אדם מגדולי זמננו זה לעשות מעשה ברבים נגד רש"י והרמב"ם ורוב הפוסקים, כי אלו השנים בפרט, שהיו בקיאי' בכל סדרי הגמרא וכל דברי חז"ל, לא נעלם מהם דבר מדברי חז"ל, ומדברי כל הגאונים המפורסמים שלא ראו. והרמב"ם ג"כ, המקובל הגדול, הסכים עמהם. ואיך יבואו אחרוני אחרוני' לעשות מעשה שלא על פיהם ברבים. ואפילו ביחיד ראוי ליוהר, וכ"ש להניח ב"ז יחד, שכבר ראינו שיש פנים בהלכה לפרש שיש איסור כל תוסף בדבר, ויש מי שנראה כן מדבריו כנז' לעיל במקומו. ושיתין רהוטי רהוט⁵⁸ כל האחרוני' להגיע לחכמת רש"י והרמב"ם ולא ישיגום, והלואי יבינו האחרונים דבריהם אל נכון.

וכתב מהררי"ק בבית יוסף סוף סי' ל"ד וז"ל: ומצאתי בתשובה אשכנזית בלשון הזה, שני זוגי תפילין לא חזינו רבנו קשישי ז"ל דעבדי הכי... ואני מצאתי שבעל תשובה זו הוא מהר"י וייל⁵⁹, ולפי שמהררי"ק קארו לא כללו בכלל הפוסקים, לכן כתב דבריו בשם תשובה אשכנזי' [] ודעת יחיד היא... והטועה בדבר זה כטועה בדבר משנה. והגם שאמרו אלו ואלו דברי אלקי' חיים, לא לעשות מעשה כדברי הכל אמרו כן. וכל המתנהג כמנהג הקדמוני' ורוב הרבני' בטוח הוא שעושה המצוה כתיקנה ורוח חכמים נוחה הימנו ויחולו ברכות על ראשו. תם תל"ח.⁶⁰

58 בבא קמא צב ע"ב.

59 והיא תשובת מהר"ם מרוטנברג. עיין צ"י צימלס, ר' יוסף קארו ו'התשובות האשכנזיות' בקובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' קלז.

60 תהלה לאל חי.

רבי ישראל שלמה לינגי

על המנהג שלא לשאת אשה בין פסח לעצרת

כתב ר' שמואל משער אריה בהגהותיו לבית יוסף, אורח חיים סי' תצג : נוהגי' בכל המקומות שלא לישא נשים בין פסח לעצרת וכו'. אין במנהג ההוא יסוד ע"פ הגמ', אלא שהמקובלים אומרי' שהימי' שבין פסח לעצרת הם ימי הדין¹, ואין לנו אלא הגמ' עקר. ואין אני קורא לזה מנהג כנגד שום דבר שיש בו מצוה. וחכמי הגמ' כל יקר ראתה עינם ולא כתבו דבר זה, ולכן אין למחות במי שלא יחוש לדברים הללו (ב52).

ואלה דברי ר' ישראל שלמה לינגי : בזה הצד דעתי נוטה לדבריו, והנני מסכים וגורר אחריו, כ"ש דלש"ש² אנכי צעיר וזעיר אומר, דראיתי בכמה ספרי קבלה, בין מהרמ"ק זלה"ה בין מהאר"י זלה"ה ומתלמידיו, ומתלמידי תלמידיו ומאחרים, בין בכתיבת יד כמו בדפוס, ולא מצאתי וגם לא שמעתי עד עכשיו מי שמדבר בזה לאסור, אפי' ממנהג, לא משום שהם ימי דין ולא משום טעם אחר, אלא אדרבא הרח"ך בטור ברקת ריש סי' הנ"ל³ [תצ"ג] כתב, על מ"ש רבינו בש"ע⁴ דנוהגים שלא [א, ב] לישא אשה בין פסח לעצרת עד ל"ג, דמנהג זה חדש הוא בקרב ישראל, מפני כי המה ראו שלא היו מסתפרים בימים הללו, חשבו בדעתם כי עיקר הדבר הוא מפני האבל, מפני תלמידים דרבי עקיבא ע"ה. יע"ש.

ואם אפילו תמצא איזה אדם שיחזיק מנהג זה בטעם על דרך האמת, באומרו דהם ימי דין, או משום סוד אחרת, לא די זה, אלא צריך שיהיה אדם גדול ומפורסם בחכמה זו וכחכמים הנ"ל, ולא כאלו שמראים חכמים בעיניהם ומראים עצמם מקובלים ובקיאים גדולים בחכמה זו, ובפרט באמצע העמי הארצות ובדרושיהם וכיוצא, ואינם יודעים בין ימינם לשמאלם. ועוד הגם שיהיה מפורסם כנ"ל, מה יוכל לומר בזה. ואין להשגיח לדבריו כלל וכלל נגד מצות עשה שכתוב בתורה, ואתם פרו. וידוע דחכמים ז"ל עשו כמה וכמה יעודים ואזהרות כדי שישא אדם אשה ושלא יעבור על מצוה זו, ולמה לנו לעבור אותה ששה שבועות בקירוב. כי אע"ג דמן דין הש"ע מותר מל"ג ואילך מ"מ מל"ג עד ר"ח סיון אינם ימים מיוחדים לישא אותה, כיון דהעולם נהגו, ובאלו הוא דת, משום שהם ימים מחסרון הלבנה ואינם נושאים אלא מתוספת הלבנה, ול"ג תמיד יבוא מחסרונה.

ותמה גדולה יש לי על הפוסקים הראשונים אשר קבעו מנהג זה. וג"כ על האחרונים אשר לא השיגו, ואדרבא החזיקו אותו ופסקו כמותם, ולא השגיחו כי באבל אין איסור לישא אשה אלא ל' יום בלבד. ואם יש לו בנים קטנים או שאין מי שישמשנו מותר אחר שבעה, אף שלא

1 ראה למעלה, עמ' רד.

2 כל שכן דלשם שמים.

3 ראה למעלה, עמ' קעה.

4 בשולחן ערוך.

יבא עליה עד אחר שלשים, ואם לא קיים מצות פריה ורביה מותר לבא עליה אחר ז', ואפי' באבילות דאביו ואמו, כמו שפסקו רבינו ורמ"א בש"ע י"ד סי' שצ"ב, וזה אע"פ שהוא אבילות חדש ועצמי, מש"כ⁵ בנדון דידן שהוא אבילות ישן ואינו עצמי, ואף על פי כן אסרו ל"ג ימים, וגם לא חילקו בין יש לו בנים קטני', או שאין מי שישמשנו, או שלא קיים מצות פריה ורביה, לקיים, אלא אסרו הכל. והשכל נותן להקל כאן יותר מבאבל, ועשו הפך.

ועמדתי בתמיהה זו איזה ימים עד שראיתי בב"ח א"ח ריש סי' תצ"ג וז"ל: אין חילוק בין נשואין של מצוה, כגון שאין לו אשה ובני', לנשואין שאינן של מצוה, דבאבילות ישנה כזו שאינה אלא מנהג לא חילקו ביניהם, וכך נהגו עכ"ל.

ועם כל זה, אחר המחילה מכבודו ומכבוד תורתו, לא הנהגי דבריו אפי' בשוה פרוטה, דמשום דתפסו מנהג, דברור שהוא נגד דבר שיש בו מצוה, וג"כ לא הוזכר בגמ', יש לנו להתחזיקו ולהחמיר בו יותר מאבילות חדש ועצמי, שחכמי הגמ' חלקו בו וגזרו בלבד כנ"ל ותו לא. חלילה להאמין זה. כ"ש שהר"ן כתב בהדיא בשם רבינו האיי גאון, שמר"ח אב עד התענית, דאף בנשואין אם הוא במקום מצוה שאין לו אשה ובנים, מותר, ואעפ"י שהוא שמחה. והביאו רבינו בב"י סי' תקנ"א. וכדבריו פסק הוא ז"ל לענין דינא, אלא דכתב שלא נהגו משום דלא מסמנא להו מלתא וע"ש.

ואע"ג דיש חולקין בזה ואסרו הדבר אפי' למי שאין לו אשה ובנים, כמו שפסק בפירוש שם הרמ"י⁷ בלבוש ס"ב יע"ש. עכ"ז אפשר לחלק שחרבן הבית ואבילות דירושלים חמיר טפי, וגם הזמן קצר, משא"כ בנ"ד שהזמן הארוך מאד, ואבילות דתלמידי ר"ע אינו כ"כ גדול וחמור.

ומ"מ חשבתי וחזרתי לחשוב כדי למצוא איזה טעם וסעד לדברי הפוסקי', יען כי דברי ת"ח צריכי' תלמוד, שנ' ועלה[ו] לא יבול⁸. ולעד"ן כי שמא זה לא דמי לאבילות דעלמא, אשר השיגו גבול לאסור עד אחר ל' ימי' או עד אחר ז' למי שלא קיים מצות פריה ורביה כנ"ל. כי תלמידי ר"ע שמתו בין פסח לעצרת, ודאי לא מתו כולם ביום א' או בב' ימים, אלא בכל יום ויום מאלו הימים היו מתים מהם, וכיון שכן נהגו לנהוג אבילות בכל שנה ושנה בכל יום ויום מאלו הימים, בשביל אותו סכום שמתו באותו היום, כגון ביום ב' לעומר מתו מהם סכום פלוני, ולפי' בכל שנה ושנה ל"ב לעומר צריך לצטער ולאת[א]בל מאותו סך שמתו, וכן בג' וד' וה' וז' עד סוף לעומר. ולפי' לא שייך לדמותו לאבילות דעלמא, ודמי ליום א' בשנה שארע בו צרות, שבכל שנה ושנה אנו מתעני' ומתאבלים בו.

אלא שמטעם זה נשאר גם עדיין מקום להקשות, דלמה לא אסרו לישא אשה בה' בתשרי דבו ביום מתו כ' אנשים מישראל ונחבש ר"ע בבית האסורים ומת, ובז' בו נגזרה גזרה על אבותינו שימותו בחרב וברעב ובדבר, בי' באייר מת עלי הכהן ושני בניו ונשבה ארון ה', בז' באדר מת מרע"ה, בי' [ג, ב] בניסן מתה מרים וכן בשאר הימים דכתב הטור בא"ח סי' תק"ף יע"ש, דימים מרים הם, וכ"ש דבהם יש מי שסובר דשיתענו כמו שהוא שם. דאלו היה בלחוד מיתת מרע"ה ומרים ואהרן וכיוצא, היינו יכולים לחלק ולומר דלא דמי משום דאלו מתו בזמנם וכמיתת כל האדם שמתם, דמי גבר יחיה ולא יראה מות, וגזרו בלבד

5 מה שאין כן.

6 בית יוסף סי' תקנא, ד"ה ומ"ש ולפ"ז.

7 הר' מרדכי יפה.

8 תהלים א, יג.

שיתענו באותו יום כמו תענית שעושים ביום שמת אביו ואמו ותו לא. משא"כ תלמידי ר"ע דמתו מיתה משונה וחטופה כ"ד אלף בל"ג יום, אבל על מה דאירע בה' ובז' בתשרי ובי' באייר וכו', איני יודע עד עתה מה חילוקים יש לנו לעשות.

ודוחק לומר דכאן אסרו לישא אותה משום אבילות, כיון שלא יש מקום לגזור תענית, דימי' רבים הם, זה אחר זה, ואין רוב הציבור יכולים לעמוד, משא"כ שם דכיון שיש מקום להתענות לא אסרו בהם לישא אשה. ובאמת אילו לא דמסתפינא הייתי אומר שהפוסקי' תפסו וחזקו מנהג זה בטעות ודצריך להסירו, כיון שאין בו ממש, וכ"ש שהוא נגד דבר מצוה וכו'. כנלע"ד להלכה בלבד. ואף * למעשה לא מלאני את לבי. והיורה יורה.

ר' ישראל שלמה לינגי, דרך המלך, חלק ב, כ"י ריג"יו 4, דף א, ב.

תוספת

ר' ישראל שלמה לינגי משיב 'לדברי כמוהר"ר שמואל זלה"ה בחידושיו על רבינו ב"י בהלכות ט"ב סי' תקנ"א... דכתב דבין פסח לעצרת מותר התספורת לכבוד השבת יע"ש... דאלו היה משום אבל בלחוד אפשר שהדין היה עמהם כיון דבשבת אסור לנהוג אכלות אבל עכשיו שאינו משום אבל אלא מסוד גדול וידוע אותו ליודעי חן בודאי אפילו לכבוד השבת אין לגלחם כלל ועיקר.'